

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя

Факультет економіки і підприємницької діяльності

Кафедра
економічної кібернетики

“НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА”

Конспект лекцій

для студентів за спеціальностями напряму підготовки
0501 „Економіка і підприємництво”
всіх форм навчання

Тернопіль
2010

Конспект лекцій з курсу «Національна економіка» для студентів за спеціальностями напряму підготовки 0501 «Економіка і підприємництво» всіх форм навчання. / Укл.: Гринчуцька С.В. – Тернопіль: ПМП «Тайп», 2010. – 132с.

Рецензент: Артеменко Л. Б., к. е. н.,
 доцент кафедри економічної теорії
 ТНТУ ім. І. Пулюя

Відповідальний за випуск:
 зав. каф. економічної кібернетики
 д. т. н., проф. Рогатинський Р.М.

Конспект лекцій розглянуто і затверджено
на засіданні кафедри економічної кібернетики
 Протокол № 5 від 01 грудня 2009р.

Схвалено і рекомендовано до друку
на засіданні методичної комісії факультету
економіки і підприємницької діяльності
Протокол № __ від __ _____20__р.

ВСТУП

Національна економіка як єдина система сформувалась на певному рівні розвитку продуктивних сил, при досить глибокому поділі праці і відповідно обміну продуктами праці між окремими учасниками процесу виробництва, розділу, обміну і споживання.

Власне ці процеси і перетворюють економіку країни в єдину господарську систему, яке і є предметом національної економіки.

Формування національної економіки почало набирати силу в епоху промислової революції, на основі якої виникло масове виробництво з притаманною йому глибокою спеціалізацією та кооперацією виробництва.

Ці процеси зробили залежними один від одного самостійно працюючі підприємства та окремі регіони і привели до створення феномена «національної економіки». Появились і окремі гіпотези щодо особливостей національних шляхів розвитку країн.

Але як наукова дисципліна національна економіка в систематизованому вигляді появилась лише в XX ст. Саме тоді з'явилась можливість аналізувати розвиток країни і її особливості на фундаментальному статистичному матеріалі.

До I світової війни ні в одній з розвинутих країн не існувало більш-менш систематизованого обліку результатів виробництва і споживання країною в цілому.

Хоча в XIX ст. вже друкувалися праці вчених, де аналізувалися результати діяльності певних галузей виробництва чи то ж споживання, але цілісної картини ще не було.

Аналіз наукової літератури свідчить що на сьогодні термін «національна економіка» немає однозначного тлумачення вченими-економістами, а в економічних словниках та енциклопедіях його тлумачення взагалі відсутнє.

Так, російські вчені визначають національну економіку як:

- наукову дисципліну;
- об'єкт вивчення цієї дисципліни;
- явище соціально-економічної реальності.

Як *наукова дисципліна* національна економіка – комплексне систематизоване вчення про закономірності становлення та функціонування господарської системи суспільства, а також державної політики з питань розвитку національної господарської системи.

Предметом вивчення дисципліни національної економіки є вся сукупність продуктивних, політичних, морально-етичних традицій і цінностей ведення господарської діяльності, що встановилися у певній державі і впливають на особливості економічного розвитку.

Як *явище* соціально-економічної реальності національної економіки – це єдина економічна система суспільства, в якій стабільнішими, динамічними, повторюваними та стійкими взаємозв'язками поєднали умови та фактори виробництва, його результати, економічні відносини, інститути, традиції, принципи та механізми господарювання, що у своїй взаємодії формують єдиний господарський механізм нації.

З таких позицій національна економіка представляє собою економіку певної країни, що має ознаки економічної системи (*загальне*) та власні особливості і принципи розвитку (*особливе*), що проявляються в таких формах: економічний потенціал, структура господарського комплексу та галузей господарства, внутрішні чинники соціально-економічного розвитку, господарський механізм регулювання, програмування та прогнозування соціально-економічних процесів і особливості забезпечення економічної безпеки держави в умовах інтеграції та глобалізації світогосподарських зв'язків.

Функціонуючи як єдиний господарський організм, національна економіка відрізняється складною структурою з різними ієрархічними підсистемами, основними ознаками якої є: єдність мети, організаційно-функціональна взаємозалежність між елементами системи, наявність механізмів самозбереження та саморозвитку, керованість, зворотні зв'язки між елементами системи, динамічність, відкритість, цілісність.

Тому курс національної економіки – це субординований взаємозв'язок господарських процесів що відбуваються в державі і особливості їх протікання на макро-, мезо- та - мікрорівнях.

На результати господарювання впливають не лише економічні ресурси але й не економічні фактори. Саме тому національна економіка не є відособленою від цілого ряду соціальних наук і активно використовує їх понятійний апарат для пояснення тих соціально-економічних процесів і явищ, що відбуваються в державі.

Враховуючи специфіку задач для даної галузі знань курс національної економіки виробляє власні методологічні принципи та засоби їх дослідження. До таких принципів відносяться:

1. *Принцип системності* – дослідження національної економіки як цілісного господарського комплексу, який складається зі взаємопов'язаних підсистем, елементів цих підсистем, ієрархічних рівнів та постійних взаємозв'язків між ними.

2. *Принцип науковості* – намагання відійти від суб'єктивізму в дослідженні свого предмету, подолати власні симпатії та антипатії, вигоди і інтереси, тобто вирішення задач дисципліни об'єктивно, у тому вигляді, в якому вони представляються в об'єктивній реальності.

3. *Принцип діалектичної єдності* – врахування при дослідженні господарського комплексу держави загальних, специфічних і одиночних особливостей та тенденцій її розвитку.

4. *Принцип історичності* – господарський комплекс суспільства повинен розглядатись через призму його історико-економічного розвитку: у ретроспективі та перспективі.

5. *Принцип динамізму і безперервності* – національна економіка як явище соціально-економічної реальності є динамічним, рухливим, тобто перебуває у постійному розвитку, так само наукове знання повинно відслідковувати та аналізувати динаміку її розвитку.

6. *Принцип цілепокладання* – будь-яку знання повинно отримуватись та використовуватись для досягнення певних цілей. Воно вже у зародковому стані повинно враховувати та обґрунтовувати цілі, кінцеву мету та засоби її досягнення.

7. *Принцип збалансованості* – тобто необхідної і достатньої кількісної відповідності та оптимального поєднання наукового знання та його практичного застосування.

Для дослідження свого предмету національна економіка використовує загальнонаукові та спеціальні методи.

До загальнонаукових методів курсу можна віднести: системний аналіз, методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, наукової абстракції, поєднання логічного та історичного.

Спеціальні методи національної економіки представляють собою сукупність засобів та заходів, підходів і шляхів вивчення предмету науки, які використовуються і в інших сферах наукового знання. Це такі методи: економіко-математичного моделювання, соціально-економічний експеримент, анкетування, економічний аналіз.

Курс національна економіка розглядає свій предмет через призму економічного розвитку економічної системи України з позицій виділення загальних тенденцій еволюції економічних систем та особливостей вітчизняної практики господарювання.

ТЕМА 1: НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ

План

1. Загальні риси суспільних економічних систем.
2. Особливі ознаки національної економіки.
3. Економічна база національних господарств та їхні типи.
 - 3.1. Економіка планового і ринкового типу.
 - 3.2. Перехідна економіка інверсійного типу.
4. Сутність економік відкритого типу
 - 4.1. Становлення і функціонування економік відкритого типу.
 - 4.2. Засади регулювання в економіці відкритого типу.

1. Загальні риси суспільних економічних систем.

У своєму розвитку суспільні економічні системи пройшли два якісно різні рівні щодо структури і форм організації національних економік:

- *рівень натурального виробництва ;*
- *рівень товарного виробництва.*

Натуральне виробництво. Історично першою економічною формою функціонування людського суспільства було натуральне виробництво.

Натуральне виробництво – тип господарства, в якому процес створення матеріальних благ спрямований на задоволення лише власних потреб виробника.

У натуральному господарстві продукт не набував товарної форми (не ставав об'єктом купівлі-продажу), а утворював фонд життєвих засобів для самого виробника. У докапіталістичних формаціях господарство було переважно натуральне.

З погляду вартості структуру продукту, створеного в натуральному виробництві відображає таке рівняння

$$B = O + T,$$

де B – вартість створеного продукту в натуральному виробництві,

O - вартість відшкодованих витрат на виробництво продукту,

T- вартість оплати власної та найманої праці.

Натуральна форма господарювання адекватна лише тому рівню розвитку продуктивних сил і лише тим економічним відносинам, які визначають вкрай обмежену мету виробництва, підпорядковують її задоволенню незначних за обсягом і одноманітних за складом потреб.

Товарне виробництво. Зароджується з поглибленням суспільної організації натурального виробництва, за якої виробничі відносини між людьми виявляються через купівлю-продаж продуктів їхньої праці. Продуктів праці тепер виробляється значно більше, ніж необхідно для власних потреб, вони перетворюються на товар і стають предметом товарно-грошового обміну, а виробництво – товарним виробництвом.

Для розвитку товарного виробництва потрібні такі передумови:

- **суспільний поділ праці.** Має своїм наслідком обмін продуктами, створеними в різних видах виробництва, оскільки на цій основі відбувається процес відособлення різних видів праці;
- **право індивідуального привласнення результатів праці і розпорядження ними.** Забезпечує регулярність товарного виробництва, оформлення його у сферу життєдіяльності суспільства;
- **набуття виробництвом продукту товарної форми, його повторюваність і відтворення** у більших масштабах за рахунок вищої вартості продукту порівняно з витратами на його виробництво.

Рівняння вартісної структури продукту товарного виробництва має такий вигляд:

$$B = O + T + ВП,$$

де B – вартість створеного в товарному виробництві продукту,
валовий випуск;

- О - вартість відшкодованих матеріальних витрат на виробництво продукту, обіговий капітал;
Т - вартість оплати власної та найманої праці, трудовий капітал;
ВП - валовий прибуток.

З визріванням цих умов виникає обмін товарами як форма економічного зв'язку між виробниками.

Товарне виробництво – форма організації суспільного виробництва, що характеризується глибоким суспільним поділом праці, виготовленням продуктів не лише для задоволення потреб виробників, а й для товарно-грошового обміну, отримання доходів, більших від витрат виробництва (прибутків), і задоволення потреб суспільних інститутів і людей, які не працюють.

Особливістю поділу праці в товарному виробництві є те, що він:

- пов'язує виробників в єдину господарську систему виробництва, розподілу, обміну і споживання;
- сприяє зростанню продуктивності праці, зменшенню витрат виробництва і збільшенню обсягів продукції остаточного споживання;
- зумовлює позитивні соціальні зміни: розвиток соціальних послуг, полегшення умов праці, поліпшення соціальної структури суспільства тощо;
- забезпечує формування суспільства з єдиною системою норм організації виробництва, розподілу, обміну, споживання, управління, регулювання тощо.

Виділяють такі **рівні суспільного поділу праці**:

- **загальний** (поділ суспільно-товарного виробництва на найбільші його галузі: промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво та ін.);
- **частковий** (поділ найбільших галузей людської діяльності на їх складові: у промисловості – машинобудування, приладобудування; у сільському господарстві – тваринництво, рослинництво та ін.);
- **одиничний** або індивідуальний, (поділ всередині підприємства на основі професійної спеціалізації виробників – токар, слюсар, водій та ін.).

2. Особливі ознаки національної економіки.

Національна економіка – конституційно, економічно та організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, що характеризується відповідною пропорційністю та взаємозумовленим розміщенням на обмеженій державними кордонами території.

Формування і функціонування національної економіки регламентується конституцією держави і створеними на її основі законами, що регулюють господарську діяльність загалом і діяльність сфер, галузей, регіонів.

З міжнародним поділом праці сформувалися міжнародні ринки, покупцями і продавцями на яких є передусім окремі країни. Види продукції, які вони поставляють на ці ринки, дають уявлення про їхню національну економіку, її структуру та обсяги виробництва, якість і цінність її продукції. Тим, наскільки економічна система задовольняє потреби країни, і наскільки її продукція потрібна іншим країнам, визначаються місце і роль конкретної країни у світовому господарстві.

Національна економіка виникає і розвивається на основі:

1. поглиблення суспільного, зокрема територіального поділу праці, що зумовлює виникнення різноманітних видів діяльності, спеціалізацію території;
2. формування міцних централізованих держав.

За таких умов народне господарство з часом перетворюється на **національний комплекс** - територіальне утворення, в якому всі компоненти економічного життя (підприємства, галузі, окремі регіони) функціонують як єдиний механізм, що забезпечує матеріальні і духовні потреби суспільства.

Сучасну національну економіку характеризують такі групи ознак:

1. ознаки національного суверенітету : визначають здатність суспільно-господарської системи до самоорганізації, до реалізації себе, як суб'єкта міжнародних рівноправних партнерських господарських та інших зв'язків. До них (ознак) належать:

- а) суверенітет і недоторканість території державного утворення;
- б) суверенітет законотворчості і чинності правових актів на державній території;
- в) суверенітет національної внутрішньої і зовнішньої політики;
- г) суверенітет суспільно-культурної ідеології;
- д) суверенітет господарської діяльності.

2. ресурсно-виробничі ознаки: відображають потенційні можливості виробничої діяльності, структури виробництва, його спеціалізації і охоплюють:

- людський потенціал: визначається чисельністю населення працездатного віку, його професійною структурою, кваліфікаційним рівнем, освітою, станом здоров'я тощо,
- науковий і техніко-технологічний потенціал: визначається станом розвитку науки, впровадження наукових розробок у виробництво, створенням нових видів машин і технологій,
- природно-ресурсний потенціал: визначається географічним розміщенням країни, наявністю природних сировинних ресурсів, рівнем їх освоєння і переробки.

3. господарсько-організуючі ознаки: виявляються у наявності економічного механізму, що визначає рівень поєднання людського потенціалу із природно-ресурсними і техніко-технологічними потенціалами, який залежить від узгодження приватних, колективних і суспільних інтересів, системи стимулів виробництва тощо. Ці ознаки є визначальними серед інших груп ознак.

Інфраструктура економічного механізму є така:

- правова система (закони про власність, підприємництво та інші);
- системи стимулювання виробництва і праці;
- фінансово-кредитна система (фінанси держави, підприємств, населення, національна грошова одиниця, система банків, податкова система);
- митна система;
- система управління і регулювання (макроекономічна, регіональна, мікроекономічна).

4. товарообмінні ознаки: виявляються через розвинену систему внутрішніх ринків і спроможність товарів і послуг завойовувати світові ринки.

Для функціонування ринку потрібні:

товар (пропозиція) $V = Q * \text{ц}$,

де Q – фізична кількість товару / послуг,

ц – ціна одиниці товару / послуг,

та **гроші** Γ (попит) або грошовий оборот, необхідний для купівлі товару $Q * \text{ц}$,

Рівняння ринку з урахуванням натурально-вартісної кількості товару $Q * \text{ц}$

і грошового обороту Γ є таке:

$$Q * \text{ц} = \Gamma$$

Згідно з ним, вартість товарної маси дорівнює вартості грошового обороту. Процес купівлі-продажу є відношенням:

$$Q = \Gamma / \text{ц} .$$

Він виражає відносини між людьми з приводу обміну товару на гроші і грошей на товар.

Ознаки національної економіки, є показниками самоорганізації суспільства, зокрема щодо державотворення, економічної системи, економічної і соціальної політики та ін. Структура і динаміка виробництва, товарообмін на внутрішньому і зовнішньому ринках, бюджет країни і доходи населення - основні критерії, за якими оцінюють стан самодостатності національної економіки.

3. Економічна база національних господарств та їхні типи.

В основі виникнення, формування і розвитку національної економіки є головне економічне відношення, зокрема відношення власності.

Двома найважливішими *аспектами власності* є: **економічний і правовий**.

У першому випадку власність виражає предмети і засоби виробництва, продукти інтелекту і виробництва, у другому – юридичні норми привласнення і відчуження і відчуження предметів та об'єктів власності.

Якщо економічний аспект власності характеризує продуктивну значущість предметів і засобів виробництва, то правовий – відносини між людьми з приводу привласнення як засобів виробництва і праці, так і результатів виробництва.

3.1. Економіка планового і ринкового типу.

Економічна система формується під впливом *об'єктивних* (економічні закони) і *суб'єктивних* (певні ідеологічні системи) факторів. Найадекватнішою за господарським змістом (відповідністю механізму формування структури праці, капіталу створеного продукту потребам суспільства) і суспільними призначенням є економічна система, в якій ці фактори узгоджено. Оскільки економічні закони діють об'єктивно і незмінно, то ідеологічні системи повинні формуватися згідно з вимогами цих законів, що потребує їх пізнання і з'ясування їхньої дії.

Світовій практиці відомі приклади створення економічних систем як за економічним змістом (за ефективністю виробництва), так і за господарською формою (колективне виробництво на усупільненій власності). Однак і в першому, і в другому випадках базою становлення і розвитку національної економічної системи є **основне економічне відношення: відношення людини до власності на засоби виробництва і результати праці**.

З урахуванням цих відмінностей виділяють два типи національних економік.

1. економіка, в якій домінує приватна власність (пряме невід'ємне право конкретної особи на засоби виробництва, землю, створений продукт).

2. економіка, сформована на неприватній (суспільній) власності (опосередкованому праві конкретної особи на засоби виробництва, землю, створений продукт).

Виділяють такі **форми приватної власності**:

Індивідуальна (суб'єктом власності є одна особа);

Сімейна (суб'єктом власності є сім'я, родина власників);

Колективна, або корпоративна (індивідуальні, сімейні, групові власники передають свою власність у колективне управління).

Форми неприватної власності:

Державна (суб'єктом власності є держава, для господарського використання об'єктів державної власності вона наймає відповідну робочу силу); **Кооперативна** (суб'єктом власності є група осіб, об'єднаних на основі майнової пайової участі в кооперативі. Створена і розширена ними власність є спільна);

Колективна (державна власність інтегрується в об'єднання, концерни, корпорації, а кооперативна – у спілки, союзи тощо). Суб'єктами власності є відповідно держава і кооперативи. Можливі корпоративні утворення державної та індивідуальної чи сімейної власності на основі акціонування.

Економічні системи різняться видом власності і суб'єктом власності. Суб'єктом приватної власності є конкретна особа, неприватної – суспільство.

Вид власності визначає систему управління нею: приватна власність передбачає, що капіталом управляє його власник, неприватна власність потребує централізованого, або директивного, управління суспільним капіталом і створеним продуктом. Відповідно відмінні й функції виробників та споживачів у процесі відтворення виробництва.

Отже, перший тип – економіка ліберально-ринкова, другий – економіка регламентовано-планова.

Регламентовано-планова економіка. В основі регламентовано-планової національної економіки – неприватна (суспільна) власність на засоби виробництва (капітал) і на створений продукт. Суб'єктом неприватної (суспільної) власності є держава, місто, кооператив тощо. Відповідно до форми неприватної власності створюється система управління виробництвом товарів чи послуг держави, кооперативу тощо. За своєю організаційною суттю ця система є централізована, вертикальна і, як звичайно, однотипна для усіх сфер діяльності.

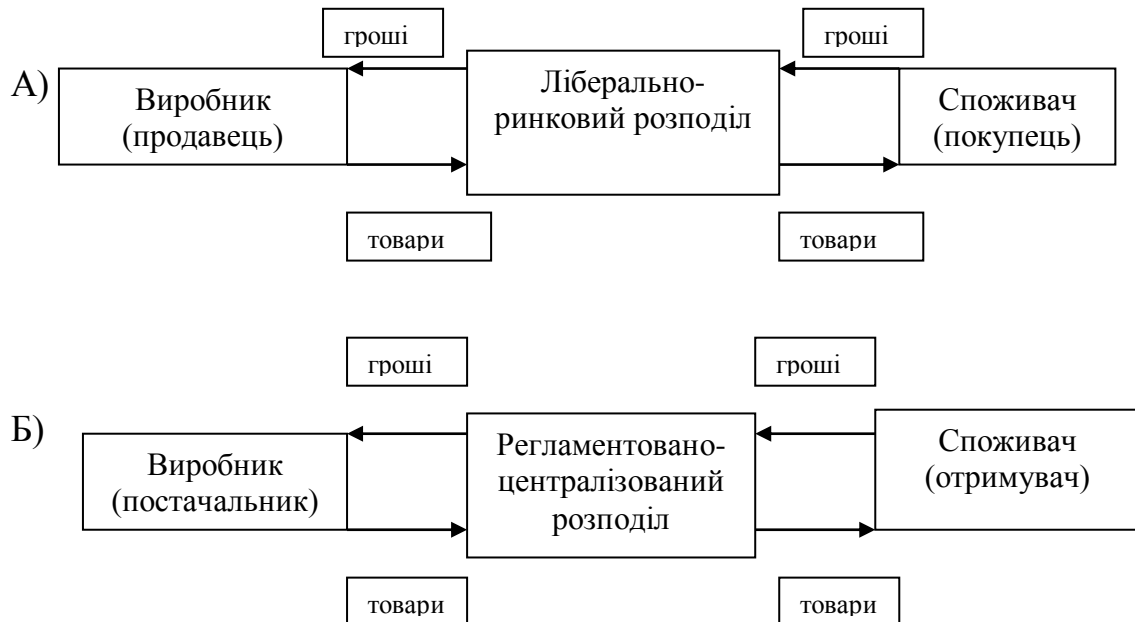

Рис.1.2 Схема типів національних економік:

- А) економіка, заснована на приватній власності;
- Б) економіка, заснована на неприватній власності.

Вертикальна система управління – суворо ієрархічна система управління, в якій вища інстанція директивно передає завдання для виконання нижчій.

У таких системах управління праця окремих індивідуальних працівників координується переважно позаекономічними методами, прямим примусом. Товарно-грошові відносини і стимули є другорядними, підпорядкованими. Регламентовано-планова економіка передбачає існування сильного центру, роль якого бере на себе держава або інша влада, спроможна нав'язати суспільству свою волю. Класична централізована регламентовано-планова економічна система існувала в колишньому СРСР.

Ліберально-ринкова економіка. Ліберально-ринкова економіка ґрунтується на приватній власності на капітал і створений продукт, лібералізації виробничої діяльності, пошуку партнерів, реалізації створеного продукту тощо. Вона спирається на широку господарську самостійність товаровиробників, які здійснюють виробництво на свій страх і ризик. Засобом координації праці в цій системі є товарно-грошові відносини і конкуренція, що диктують товаровиробникам певний спосіб дії, тобто ринок.

Ліберально-ринковий тип економіки, створюючи стимули до праці, забезпечує високу гнучкість виробництва, швидкі структурні зміни, а це сприяє високим темпам розвитку продуктивних сил, відкриває широкий простір для науково-технічного прогресу.

Водночас ринкова економіка є жорстокою формою організації виробництва. Її негативні риси – численні банкрутства підприємств, постійна загроза безробіття, а отже, позбавлення джерела існування багатьох членів суспільства. Матеріальні стимули в цій системі здебільшого не пов'язані з трудовими зусиллями, а визначаються лише успіхами на ринку. Конкуренція, яка є «двигуном» ринку, створює специфічні суспільні відносини, що заохочують прагматизм, індивідуалізм та егоїзм.

Економічна система будь-якому типу охоплює декілька підсистем, зокрема:

- систему виробництва;
- систему розподілу;
- систему обігу;
- систему споживання;
- систему державного і соціального розвитку.

У системі виробництва створюється національний продукт, його вартість;

у системі обігу відбувається реалізація національного продукту, яка забезпечує відшкодування витрат виробництва й отримання прибутку в системі виробництва та системі обігу;

система державного і соціального розвитку функціонує на основі перерозподілу прибутків і доходів через державний бюджет, отриманих у перших двох системах.

Отже, питання вибору типу економічної системи зводиться до обґрунтування перерозподілу функцій управління у суспільстві й економіці між власниками капіталу і державою за принципом: виробники самостійно управляють процесом виробництва продукту і його реалізації, а держава обмежується управлінням державними справами та соціальним захистом тих, хто його потребує.

Сама власність ще не визначає економічного змісту виробництва і процесів обігу, але вона є основною формування відносин, що забезпечують відповідний господарський зміст.

Власність – об’єктивна економічна категорія. Водночас вона органічно обумовлюється її суб’єктом. Специфічною властивістю власності є здатність приносити прибуток і нагромаджуватися чи розширюватися завдяки цілеспрямованій праці.

Економічний інтерес є рушійною силою виробництва або надання послуг. Пріоритетна ланка в діалектичній єдності, який і формує свій інтерес, свої наміри. Практика доводить: чим конкретнішим є власник засобів виробництва, тим виразніший його інтерес і тим раціональніше та ефективніше функціонують матеріальні та грошові ресурси для реалізації цього інтересу.

Центральними суб’єктами ринку є власники капіталу, підприємці, домашні господарства і держава. Обсяг і структура товаровиробництва визначаються потребами домашніх господарств і держави. Власне суспільні потреби є сигналом для виробників: для кого виробляти, що виробляти, як виробляти і скільки виробляти.

Найменше відчуження суб’єкта власності від об’єкта власності пропорційно знижує інтерес суб’єкта до високоефективної праці та виробництва. А відсутність можливості у суб’єкта праці задовольнити життєво необхідний інтерес, неминує спонукає його до «тіньових» форм задоволення своїх економічних чи соціальних потреб, до правопорушень.

Для кожного типу систем характерні свої організаційні форми власності, управління, розподілу, обміну тощо).

3.2. Перехідна економіка інверсійного типу.

Перехід від планової до ринкової економіки потребує певного часу для здійснення необхідних інверсійних процесів.

Інверсія (англ. Inversion - перестановка, зміна) **економіки** – докорінна зміна функціональних засад економіки, зокрема видів і форм власності, управління, розподілу, вибору виду діяльності, ціноутворення, економічних відносин загалом.

Перехідна економіка є новим типом економіки, в якому відбуваються ринкові зміни, тобто це вже не планова, але ще й не ринкова економіка.

Процес інверсії, або переходу до ринку, непростий, зокрема для України, з огляду на ті завдання, які їй треба реалізувати: формування національної ідеології, зміна стереотипів політичного та економічного мислення, побудова національно-демократичної правової держави, здійснення радикальних економічних перетворень, стимулювання виробництва, створення умов для впровадження іноземних інновацій та залучення інвестицій.

Період, в який відбувається такий перехід, має назву «перехідний», а економіка цього періоду – «перехідна».

Перехідна економіка – економічна система країни, яка здійснює перехід від одного способу виробництва до іншого.

В українських реаліях перехідна економіка означає перехід від планово-директивних методів господарювання до ринкових механізмів функціонування економіки, тобто від адміністративних до ліберальних методів. Цей перехід передбачає такі докорінні зрушення і зміни в організації та функціонування економіки:

- усвідомлення на всіх рівнях влади і нацією загалом необхідності формування нового, національно-економічного мислення на основі глибокого пізнання дії об'єктивних економічних законів і організація економічної системи відповідно до вимог цих законів;
- перехід виробничої та підприємницької ініціативи до власників капіталу і тих, хто прагне здійснювати підприємницьку діяльність;
- обмеження впливу держави на економіку (вона лише створює інституційні передумови функціонування економіки, стимулювання обсягів виробництва та соціального розвитку і захисту людей, які не працюють);
- формування передумов розвитку відносин щодо вільного руху працівників, капіталу, грошей, цін, попиту, пропозиції, конкуренції тощо, які характеризують головні категорії ліберально-ринкової економіки;
- визначення і законодавче закріплення пріоритету приватної власності на капітал і створений продукт; запобігання незаконному збагаченню за рахунок розкрадання національних ресурсів, використання службового становища і владних функцій, «тіньових» чи кримінальних економічно-фінансових операцій; створення правових умов законного збагачення через лібералізацію підприємництва, державну та банківську його підтримку, забезпечення права на зовнішньоекономічну діяльність, прибутки, доходи та ін.

Національно-економічне мислення – пізнання господарських законів і усвідомлення всіма громадянами того, що зростання добробуту залежить від їхньої працездатності, професіоналізму, національно-державного патріотизму, від створених ними конституційних засад держави, економіки, законодавчих актів господарювання.

Етапи переходу до ринку. Згідно з теорією національної макроекономіки: перехід від регламентовано-планової до ринкової економіки передбачає три етапи: *стабілізацію; становлення ринку; реструктуризацію.*

1. Стабілізація. Уряд спрямовує свої зусилля на подолання інфляції та інших негативних наслідків розпаду соціалістичної системи, це найтяжчий період, оскільки, як звичайно, супроводжується спадом виробництва національного продукту, зростанням цін, поляризацією суспільства.

Однак період стабілізації ще не розв'язує економічних і соціальних проблем у країні. Стабільний стан на ринку товарів і послуг, що характеризується відносною сталістю, появою товарів, відносною платоспроможністю споживачів є лише першим кроком до створення механізму ринкової економіки. У цей період реальних ринкових реформ здійснено ще небагато, рівень життя населення низький (це значною мірою є наслідком проблем, успадкованих від колишньої системи). За таких умов реформатори іноді втрачають свою політичну популярність і підтримку населення щодо здійснення подальших реформ.

2. Становлення ринку. Передбачає створення основних інституцій ринкової економіки, роздержавлення і приватизації національного капіталу, трансформацію ринкової інфраструктури і механізму функціонування виробництва та обміну відповідно до правил ринкової економіки.

Ринкова економіка спирається на три фундаментальні принципи:

-економічну свободу, -економічні контрактні відносини, -приватну власність.

Економічна свобода – широта економічної поведінки суб'єктів господарювання при виборі форм власності та сфери докладання своїх зусиль, здібностей, знань, професії, способів розподілу доходів, споживання матеріальних благ.

Економічна свобода реалізується на базі державних законодавчих норм, невіддільна від економічної відповідальності громадян. У регламентовано-плановій системі економічної свободи не існує, оскільки всі важливі рішення заздалегідь передбачено центральним планом, а підприємства та працівники є лише виконавцями цих рішень.

Економічні контрактові відносини – відносини з приводу взаємних юридичних зобов'язань щодо здійснення економічних операцій (купівлі продажу товару, передання іншій особі права власності, створення товариства чи спільного підприємства).

Принцип приватної власності – принцип, згідно з яким людина має невід'ємне право володіти, управляти та розпоряджатися своєю власністю незалежно від того, особиста це власність (наприклад, будинок) чи економічна структура (компанія).

За ринкової системи більша частина майна в економіці належить фізичним особам або організаціям, які, своєю чергою, також належать фізичним особам. Держава володіє лише незначною його частиною. Отже, більшість економічних рішень є результатом свідомого вибору громадян, які розпоряджаються своєю власністю, і не залежать від вказівок державних чиновників, котрі розпоряджаються власністю від імені народу.

Утвердження головних економічних свобод можливе за наявності таких ключових умов:

- скасування контролю за цінами задля того, щоб приватні особи та організації мали змогу реалізувати товари на договірній основі;
- відмова від державного регулювання економіки – вказівок держави як, що і в якій кількості виробляти;
- усунення бар'єрів у міжнародній торгівлі. Період становлення ринку започатковується створенням правових інституцій. Цей процес потребує значно більшого часу, ніж скасування контролю за цінами. При створенні правових основ ринкової економіки Україні доцільно запозичити досвід розвинутих країн.

3. Реструктуризація. Означає зміну характеру і структури виробництва та зайнятості під впливом ринкових сил. Цей етап є підсумковий. Національна економіка повинна набути всіх ознак ринкової щодо співвідношення приватної і неprivatної власності на користь приватної, створення корпорацій і контрактної системи їх функціонування на ринках капіталів, товарів, кредитів, розвитку конкуренції, зростання обсягів національного продукту, доходів населення і рівня його життя.

Це період реалізації національно-економічного мислення уряду країни і нації загалом щодо реорганізації економічної системи, який має завершитися оновленням основного капіталу, продукту, зміною пропорцій продуктивних сил і товарів на споживчому ринку. Навіть після того, як Україна здійснить стабілізацію і створить ринкові інституції, знадобиться ще багато часу на остаточне подолання наслідків регламентовано-планової економіки, тому що більш як за сімдесят років її існування трудові та інші ресурси витрачалися марнотратно, спрямовувалися у галузі економіки, продукція яких на сьогодні не має належного попиту.

Здійснення перетворень на кожному етапі потребує неоднакового часу. Наприклад, стабілізаційний період може тривати від року до трьох, залежно від глибини кризи та ефективності дій уряду; процес становлення ринку – приблизно п'ять років за умови, що політична ситуація є досить стабільною, а уряд дотримується курсу економічних реформ; структурне коригування – впродовж життя одного покоління, оскільки командно-адміністративна система мала згубні економічні наслідки.

4. Сутність економік відкритого типу

Відкритість господарських систем країн – об'єктивний економічний процес виникнення та розвитку зв'язків між національними господарствами різних країн, що охоплює всі сторони суспільного відтворення. Відкритість господарської системи країни, як правило охоплює не лише економічну сферу, а й політичну, науково-технічну, соціально-культурну та інші сфери.

В сучасних умовах зовнішньоекономічні зв'язки будуються на основі:

- відкритої економіки;
- міжнаціональної торгівлі;
- міжнаціональних фінансів;
- міжнаціональної економічної інтеграції.

Відкрита економіка та її ознаки. У світовому господарстві існує два види економічних систем.

1. **Закрита економіка**, в якій рух товарів здійснюється лише в межах державних кордонів. У тотожності національних рахунків позначено три напрями: споживання домашніх господарств — *С*, споживання держави — *Б* і капітальні вкладення — *К*. Тоді загальна формула розподілу валового випуску *В* в закритій економіці матиме вигляд:

$$B = C + B + K.$$

2. **Відкрита економіка**, в якій рух товарів виходить за межі національних чи державних кордонів, тобто в економічну модель залучаються процеси зовнішньої торгівлі й міжнародних фінансових відносин. Світові ринки мають надзвичайно велике значення для національних економік, які в більшості країн світу є відкритими. Для них характерні експорт *Е* та імпорт *І* частини вироблених товарів.

Відкриті економіки отримують і надають кредити на світових фінансових ринках.

Відкрита економіка— економічна система, де розвивається спеціалізація виробництва товарів і послуг, в яких країна досягає найбільших успіхів, і здійснюються їхні вільний експорт та імпорт.

Формула розподілу продукту у відкритій економіці:

$$B = C + B + K + (E - I).$$

Для більшості відкритих економік характерні такі ознаки:

- *широкий спектр товарів зарубіжного виробництва на споживчому ринку;*
- *розвинутий валютний ринок, тобто вільний обмін (купівля-продаж) національної та зарубіжної валюти;*
- *вільний рух капіталів, праці, ресурсів, товарів між країнами.*

У сучасних умовах жодна національна економічна система не може бути замкнута, тобто не може не вступати у відносини торгівлі та різноманітного обміну з іншими країнами. Розвинуті країни світу досягли свого рівня завдяки політиці "відкритих дверей" для капіталу і товарів. Це забезпечує спеціалізацію виробництва товарів і послуг, в яких країна може мати найкращі результати та їх вільні експорт-імпорт.

Становлення економік відкритого типу. Розвиток відкритої економіки супроводжується інтернаціоналізацією суспільного способу виробництва в кожній країні, яка відкрила свої кордони для чужоземних капіталу, праці і товарів. Інтернаціоналізація капіталу — це процес взаємопереплетіння і об'єднання різних форм національного та міжнародного капіталів.

Основними формами сучасного капіталу є:

- *особистий (сімейний),*
- *колективний, державний,*
- *муніципальний,*
- *кооперативний.*

Кожна з цих форм може існувати у вигляді промислового, банківського, позичкового, торговельного капіталів. Отже, міжнародний капітал може бути в різних комбінаціях: *приватних форм капіталу двох і більше країн; колективних форм капіталу двох і більше країн; особистих форм капіталу однієї країни з державними формами капіталу інших країн; колективних форм капіталу однієї країни з державним капіталом інших країн тощо.*

Взаємопроникнення і об'єднання капіталів різних країн веде до виникнення і розвитку якісно нової форми власності — інтеграційної власності. Суспільною формою інтеграційної власності є відносини між промисловцями, підприємцями, банкірами, торговцями країн, капітали яких об'єднуються чи зливаються. Найрозвиненішою формою таких об'єднань є Європейський Союз (ЄС). Його речовим змістом є:

- *активи транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків країн ЄС, які зосередили свою діяльність у цьому регіоні світової економіки;*
- *активи акціонерних підприємств змішаного типу, в яких держава і монополії, у тому числі олігополії окремих країн, мають певну частку;*
- *аккумуляовані наднаціональними органами кошти, що згодом спрямовуються на здійснення спільної аграрної, регіональної, соціальної, структурної політики та ін.*

Поглиблення економічної інтеграції, зокрема проведення спільної структурної, податкової, валютної, амортизаційної політики, введення єдиної міжнаціональної валюти — усе це є розвинуті форми функціонування національних економік відкритого типу.

Розрахунок національного доходу у відкритій економіці. У процесі розрахунку національного продукту для відкритої економіки через співвідношення експорту та імпорту мають значення такі макроекономічні особливості:

- *потік товарів і послуг через національні кордони тісно пов'язаний з потоком капіталу для фінансування нагромадження, про що свідчать тотожності національних рахунків;*

- *особливості потоків товарів і капіталів залежать від того, кредитором чи позичальником є країна на світовому ринку, а також від того, наскільки її політика і політика інших держав позначається на особливостях та обсязі цих потоків;*

- *особливості потоків залежать від цін, за якими країна торгує на світовому ринку, від курсу, за яким її валюта обмінюється на валюти інших держав.*

Продукцію, вироблену у відкритій економіці можна розподілити на частини, враховуючи вивезення певної її кількості за кордон (експорт):

$$B = C' + B' + K' + E,$$

де **B** - загальний обсяг виробленого національного продукту;

C' - споживання вітчизняних товарів і послуг;

B' - споживання державою вітчизняних товарів і послуг;

K' - капітальні вкладення на виробництво вітчизняних товарів і послуг;

E - експорт товарів і послуг, вироблених в країні

Сума перших трьох компонентів **C' + B' + K'** є вартістю внутрішніх витрат на виробництво вітчизняних товарів. Величина **E** характеризує величину витрат іноземців на товари і послуги, вироблені всередині країни.

Оскільки величина внутрішніх витрат на всі товари і послуги є сумою внутрішніх витрат на вітчизняні та витрат на вироблені за кордоном товари і послуги, то загальний обсяг споживання **C** дорівнюватиме сумі обсягу споживання вітчизняних товарів і послуг **C'** і сумі споживання товарів і послуг, вироблених за кордоном **C''**. Тоді загальне споживання:

$$C = C' + C''$$

Аналогічно можна записати витрати на споживання держави: **B = B' + B''** та витрати капітальних вкладень на виробництво товарів і послуг: **K = K' + K''**.

Узявши за основу вихідну формулу, можна вивести формулу розрахунку внутрішніх витрат:

$$C' = C - C''; \quad B' = B - B''; \quad K' = K - K''.$$

Підставивши розрахункові значення внутрішніх витрат у вихідну формулу

$$B = (C - C'') + (B - B'') + (K - K'') + E,$$

після перегруповування отримаємо

$$B = C + B + K + E - (C'' + B'' + K''),$$

звідки сума внутрішніх витрат на товари і послуги, вироблені за кордоном **(C'' + B'' + K'')**, є величиною витрат на імпорт — **I**.

Тоді загальна тотожність національних рахунків матиме такий вираз:

$$B = C + B + K + E - I$$

Оскільки витрати на імпорт включені у валову величину внутрішніх витрат **(C + B + K)** і ці товари та послуги не є частиною продукції, виробленою усередині країни, витрати на імпорт входять у тотожність зі знаком мінус.

Відповідно чистий експорт **ЧЕ** обчислюють як різницю між експортом та імпортом:

$$ЧЕ = E - I.$$

Тоді головна тотожність національних рахунків буде така:

$$B = C + B + K + ЧЕ.$$

Величина витрат на продукцію, вироблену всередині країни, є сумою споживання, державних витрат, капітальних вкладень і чистого експорту. Звідси можна розрахувати

чистий експорт:

$$ЧЕ = В - (С + Б + К) .$$

Це дає підстави для таких висновків:

- якщо величина випуску перевищує внутрішні витрати, то величина чистого експорту виражається зі знаком "плюс", оскільки експортовано було різницю між кількістю виробленого і спожитого товару;
- якщо величина випуску менша, ніж внутрішні витрати, то величина експорту виражається зі знаком "мінус", оскільки імпортовано було різницю між виробленим і спожитим товаром.

Ці висновки важливі при регулюванні валового випуску і валових витрат.

4.2. Засади регулювання в економіці відкритого типу

Функціональна цілісність і взаємозв'язок національних економік відкритого типу потребує координації й узгодження дій окремих країн. Отже, регулювання в економіках відкритого типу передбачає два рівні його організації: *національний і міжнаціональний*.

Національний рівень регулювання. Участь у регулюванні економікою країни беруть практично всі органи влади на всіх рівнях адміністративного устрою країни: *законодавчий орган (в Україні - Верховна Рада): господарські органи (в Україні— Кабінет Міністрів, органи місцевого самоврядування АР Крим, областей і адміністративних районів та населених пунктів); правоохоронні й судові органи та ін.; управлінські підрозділи підприємств, банки, фінансові і страхові компанії, торговельні організації, екологічні організації тощо.*

Правовою основою регулювання національної економіки відкритого типу є конституція країни, підконституційні закони та інші нормативні акти. Вони визначають взаємовідносини виробників з виробниками, банками, фінансовими установами, продавців і покупців, розподіл національного продукту і його споживання, охорону довкілля.

Завданням економічного регулювання є досягти зниження витрат виробництва на всіх рівнях організації національної економічної системи та стабільних темпів зростання виробництва валового внутрішнього (чистого) продукту як основи добробуту народу. Органи регулювання насамперед відстежують рівень і динаміку інфляції на споживчому ринку, рівень доходів населення і добробуту, рівні природної зайнятості і природного безробіття, стан капіталовкладень і джерела їх фінансування, структуру капіталу, зайнятості і національного продукту, які є в основі формування відповідних заходів щодо оптимізації уже названих господарських критеріїв.

Міжнаціональний рівень регулювання. Цю функцію виконують різні міжнаціональні організації, що мають відповідну організаційно-правову базу та інструменти регулювання відносин між країнами.

На сьогодні сформувалися такі основні типи міжнаціональних організацій:

Міжнародні організації. Функціональні цілісність і взаємозв'язок світу, що виникають під впливом глобальних інтеграційних процесів, потребують координації й узгодження дій окремих країн. Цю функцію виконують різні міжнародні організації, що мають у розпорядженні особливі організаційно-правові форми та інструменти регулювання міжнародних відносин.

Міжнародні організації— об'єднання національних угруповань, створені для досягнення загальних цілей у різних сферах життєдіяльності.

Міжнародні організації створюються на визначений період часу чи діють на постійній основі. Протягом останніх двох століть дістали розвиток три основні типи міжнародних організацій:

- адміністративні установи, що займаються спеціальними технологічними завданнями;
- організації з розгляду суперечок та винесення рішень з їх приводу;
- міжнародні організації загального характеру, покликані забезпечити міжнародну безпеку і розвивати співробітництво (переважно економічне).

Особливу роль серед міжнародних організацій займають *міжнародні економічні організації*. Це такі організації, котрі на основі міжнародно-договірних відносин провадять діяльність, пов'язану з організацією і здійсненням міжнародного економічного співробітництва.

ТЕМА 2: ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ ТА БАЗИСНІ ІНСТИТУТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

1. Економічні теорії та їхні загальні положення
2. Теорія дії триєдиних економічних законів
3. Базисні відносини та інститути національної економіки
4. Господарська збалансованість і стабільність як завдання державних інститутів національної економіки

В основі теорії національної економічної системи є головне економічне відношення, а саме, відношення власності. Упродовж тривалого розвитку економічної теорії значну увагу надавали з'ясуванню сутності власності. Загалом у працях більшості вчених-економістів переважає, з одного боку, характеристика власності як відношення окремого індивіда або групи індивідів до речі, а з другого — як сукупності прав власності. Практично наука не дає раз і назавжди з'ясованого поняття власності, хоч сутність економічної системи обґрунтовує власне на понятті (чи категорії) власності. Єдине, що впевнено стверджує наука, то це визнання двох видів власності: *приватної і неприватної*, які перебувають у відповідно різних формах:

- **приватна** — в особистій, сімейній, колективній;
- **неприватна** — у державній, комунальній (муніципальній), кооперативній, колективній

Власне, що види і форми власності визначають типи національних економічних систем.

1. Економічні теорії та їхні загальні положення

Два види власності визначають і дві фундаментальні концепції розвитку національних економік:

- 1) *теорії національної економіки на приватній власності;*
- 2) *теорії національної економіки на неприватній власності.*

Національна економіка на приватній власності. Відтворення життя людей можливе лише на створенні ними матеріальних і духовних продуктів для їх споживання. Люди завжди прагнули до об'єднання з погляду виробництва цих благ та їх розподілу. Торгівля найбільше давала можливості збагачуватися, хоч вважалося, що праця узагалі забезпечує задоволення потреб і достаток. Власне торгівля стала основою розвитку науки про економіку.

Теорія меркантилізму. Розвиток економічної теорії на приватній власності бере свій початок із першої у світі школи - *меркантилізму* та епохи пізнього Середньовіччя (остання третина XV ст.).

На першому етапі свого розвитку (XV — початок XVI ст.) меркантилізм набув форми монетаризму, який ідеалізував благородні метали і вважав їх єдиною формою багатства. Тому його представники виступали проти вивезення грошей із країни, за обмеження імпорту та інші аналогічні заходи.

Для другого етапу розвитку меркантилізму характерне те, що його прихильники обстоювали розширення зовнішньої торгівлі, не забороняли вивезення грошей з країни.

Недоліками меркантилізму були:

по-перше, неправильне визначення джерела багатства, прибутку та їхніх основних форм;

по-друге, помилкове визначення вартості грошей (вважали, що ця вартість зумовлена природними властивостями золота і срібла);

по-третьє, рекомендації ранніх меркантилістів заборонити

вивезення грошей з країни, обмежити імпорт стримували розвиток торгівлі;

по-четверте, предметом політичної економії вони вважали сферу обігу.

Теорія вільного підприємництва. На відміну від попередньої теорія вільного підприємництва ґрунтується на основах організації виробництва продуктів споживання. Її засновники — У. Петті (Англія), П. Буагільбер, Ф. Кене та Д. Тюрго (Франція). Найвище її досягнення — праці англійських економістів А. Сміта (1723 — 1790) та Д. Рікардо (1772—1823). Джерело вартості класики вбачали в різних формах конкретної праці. А. Сміт чітко розмежував валовий і чистий національний дохід, основний і оборотний капітали.

Ринок вони розглядали як саморегульовану систему, що найефективніше "невидимою рукою" розподіляє ресурси. Згідно з висновком А. Сміта, ринкова економіка за умов конкуренції забезпечує найкращий результат для усіх. Держава не повинна втручатися (або має мінімально втручатися, що відповідає принципам лібералізму - основній ідеї вчення А. Сміта) у ці процеси, але мусить захистити конкуренцію від самих підприємців, не допускаючи її обмеження, а також створити загальні умови виробництва й розвивати освіту, будувати дороги, мости, забезпечувати зв'язок. Приватний інтерес людини як основний стимул її економічної діяльності, за А. Смітом, реалізується у процесі взаємо-обміну з іншими людьми результатами часткової економічної діяльності (активності), тобто у процесі поділу праці. Принцип вільної конкуренції, на думку А. Сміта, найповніше реалізується у процесі вільного переміщення праці, вільної купівлі-продажу землі, наявності свободи вільної торгівлі та скасування державних регламентацій функціонування промисловості й внутрішньої торгівлі.

Заслугою Д. Рікардо було, зокрема, те, що в його теорії чіткіше розмежовані споживча і мінова вартість, вартість товару зводиться до праці. Він звернув увагу на двоїтий характер праці, нерівність між заробітною платнею робітника і продуктом його праці. У вченні Д. Рікардо знайшла своє відображення теорія додаткової вартості (хоча він не відокремив її від таких особливих форм додаткової вартості, як прибуток, рента, відсоток), сформульовано закони обернено пропорційної залежності між величиною заробітної платні і прибутком, з'ясовано механізм диференційної ренти.

Теорія історичної економіки. Ця теорія розвивається у період, коли не лише торгівля, а й матеріальне виробництво загалом набули відносно високого рівня розвитку. Окремі країни стали лідерами як у міжнародній торгівлі, так і в сфері промислового та сільськогосподарського виробництва. Це спричинило і відповідне теоретичне трактування розвитку національної економіки.

Історична економіка — один із напрямів західної економічної думки. Виникла в Німеччині в середині XIX ст. Назву отримала від своєрідного тлумачення предмета економіки та історичного методу дослідження, відповідно до якого ця наука не вивчає економічні закони, а описує конкретно-історичні форми у країні. Тому саму назву "*політична економія*" представники цієї школи ототожнювали з поняттям "*національна економіка*".

Для виживання суспільства треба, на думку представників історичної школи, надавати бідним верствам *більше* благ, створених завдяки прогресу. Вони вважали психологічні та етичні чинники не менш важливими, ніж економічні, обстоювали доцільність широкого підходу до вивчення економічного та соціального життя.

Теорія маржиналізму. У середині XIX ст. виникає і в 70-ті роки набуває поширення новий напрям політичної економії — *маржиналізм* (від фр. *marginal* — *граничний*). Він стає водночас і методологічним принципом західної економічної науки. Засновниками маржиналізму були австрійський економіст К. Менгер, англійський економіст У. Джевонс, швейцарський науковець Л. Вальрас. Він та його послідовники стверджували, що ринкова економіка здатна досягти рівноваги на основі попиту і пропозиції, а раціонально мислячі суб'єкти прагнуть досягти економічного успіху (оптимуму існування). Основою

маржиналізму є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби в ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів. Згодом такий підхід був втілений у теорії витрат виробництва, ціни, розподілу тощо.

Як і кожен напрям економічної науки, маржиналізм мав позитивні та негативні сторони. *Позитивні* — докладний аналіз функціонування ринку, з'ясування закономірностей ціноутворення та обігу грошей, попиту, намагання дослідити питання оптимального розподілу та використання ресурсів. *Негативні* — переважання суб'єктивної мотивації, суб'єктивна оцінка економічної поведінки людей, абстрагування від вивчення соціально-економічної сутності капіталізму, тобто відносин власності, виробничих відносин.

Теорія економічної рівноваги. Представники неокласичної економічної теорії також висунули теорію загальної економічної рівноваги, згідно з якою механізм вільної конкуренції (насамперед ринкового ціноутворення) забезпечує *"справедливу винагороду кожного з факторів виробництва і повне використання економічних ресурсів"*. Це теорія А. Маршалла і А. Пігу. А. Маршалл, зокрема, використовував поняття *"ціна рівноваги"*, обґрунтував поняття *"еластичність попиту"*, розвинув теорію ціни. Теорія ціни опирається на концепцію виробничих витрат (згідно з якою вартість визначається витратами різних складових, передусім землі, праці та капіталу), з одного боку, і положення австрійської школи — з другого.

Теорія монетаризму (англ. *money* — *гроші*). Економічна теорія, згідно із якою грошова маса в обігу відіграє визначальну роль у формуванні економічної кон'юнктури та встановленні причинно-наслідкових зв'язків між зміною кількості грошей і величиною валового національного продукту, а також у розвитку виробництва. Виникла в середині 50-х років XX ст. у США. Її засновник — глава чиказької школи політичної економії М. Фрідмен — виступає проти активного й широкомасштабного втручання держави в економіку, проти державних заходів стимулювання попиту, висувуючи при цьому гасло *"назад до Сміта"*. На його думку, державне регулювання економіки недостатньо ефективно через затримки між зміною грошових показників і реальних факторів виробництва, тому його слід замінити автоматичним приростом грошової маси в обігу або обмежити контролем за грошовим обігом. Засобом регулювання економіки, за монетаристами, також є досягнення збалансованості Державного бюджету, встановлення високих відсоткових ставок. *Позитивна* сторона монетаризму — всебічний аналіз механізму дії грошей на ринок товарів, обґрунтування впливу монетарної політики на розвиток економіки.

Виходячи з кількісної теорії грошей, монетарної теорії економічного циклу, монетаризм розглядає роль грошової маси як визначальної ланки господарського механізму. Він намагається ліквідувати або вкрай урізати соціальні програми держави, обстоює масове безробіття як засіб боротьби з інфляцією. Рецепти монетаристської школи значною мірою втілені у програмах Міжнародного валютного фонду.

Теорія неолібералізму. Погляди неокласичної школи політичної економії з різними течіями, напрямами отримали в економічній літературі назву лібералізм (лат. *liberalism* — *вільний*).

Лібералізм - сукупність поглядів, основним змістом яких є заперечення необхідності втручання держави в економічне життя й розуміння механізму самоорганізованого ринку як єдиного ефективного регулятора господарських процесів.

Сучасні послідовники економічного лібералізму — неоліберали (американські вчені Л. Мізес та Ф. Хаєк) — виступають за мінімальне втручання держави в економіку, за надання максимальної свободи підприємцям і торговцям. Л. Мізес абсолютними основами цивілізації називав приватну власність, вільний обмін і поділ праці, на якому ґрунтується такий обмін. Водночас регульовану за соціалізму економіку він вважав запланованим хаосом, позаяк ціни не відображали співвідношення попиту і пропозиції. Ф. Хаєк також обстоював ідею максимальної свободи людини, переваги ринкової системи над змішаною, вважав капітал вічною категорією. На його думку, регулювання господарської діяльності порушує механізм

передання інформації.

Ідеї неолібералізму були покладені в основу теорії соціально орієнтованого ринкового господарства, що проголошує необхідність вільної конкуренції, вільних цін тощо, Гарантування державою цих умов і соціальну спрямованість їхнього розвитку. Авторами цієї теорії були відомі німецькі економісти *А. Мюллер-Армак* і *Я. Ерхард*. Водночас *Л. Ерхард* обстоював широке використання державних важелів регулювання економіки (у тому числі державний розподіл ресурсів і контроль за ними), що значно послаблюються після досягнення поставленої мети. Детальніше про це йтиметься далі.

Теорія інституціоналізму. Назва походить від латинського слова *institem* — установа. *Інституціоналізм* — один із напрямів західної економічної думки, що виник наприкінці XIX — на початку XX ст. і основне значення приділяв аналізу ролі інститутів в ухваленні економічних рішень та в економічній діяльності, їхній спрямованості й ефективності.

До інститутів його прихильники відносять конкуренцію, профспілки, податки, державу, монополії (у тому й корпорації), сталий спосіб мислення, юридичні норми тощо, а економіку розглядають як систему відносин між суб'єктами господарювання, що формується під впливом економічних та неекономічних чинників (важлива роль відводиться насамперед техніці).

Засновники інституціоналізму — американські науковці *Т. Веблен*, *Д. Коммонс*, *У. Гамільтон*, англійський економіст *А. Гобсон* та інші. На думку інституціоналістів, у процесі розвитку суспільства відбувається природний відбір інститутів, система яких утворює своєрідну культуру та визначає тип цивілізації.

Найпрогресивнішими ідеями сучасного інституціоналізму є необхідність участі працівників у власності та управлінні виробництвом, наданням їм соціальних гарантій. Заслужують також на увагу їхні думки про еколого-економічне виживання людства, про доцільність державного контролю за екологічними процесами, освітою, медициною. У методологічному аспекті раціональною є їхня ідея про обмеженість аналізу економічної системи лише з боку раціонально мислячого індивіда (людини економічної) і необхідність урахувати дії організацій людей (профспілок, товариств споживачів та ін.).

Національна економіка на неprivatній власності. Передумовами виникнення теорії економіки на неprivatній власності були:

- **по-перше**, надмірна поляризація суспільства в усіх країнах, що пояснювалося поділом його на багатих (з приватним капіталом) і бідних (найманими робітниками без приватної власності);
- **по-друге**, низьким рівнем технічного рівня виробництва у більшості сфер економіки, продуктивністю та обсягами виробництва;
- **по-третє**, соціальною нерівністю різних верств населення і відносною відсутністю їх захисту.

Критики теорій економіки на приватній власності їхні реальні проблеми вбачали лише у відносинах приватної власності. Вони вважали, що якщо приватну власність націоналізувати і створити її суспільною, то всі соціальні негаразди будуть подолані. Річ у тому, що суспільна власність перестане бути джерелом експлуатації найманої праці, а всі громадяни країни будуть рівними.

Теорія економіки К. Маркса. Основи "теорії" викладені в його фундаментальній праці "*Капітал*". Сутність теоретичних положень *К. Маркса* щодо розвитку економіки зводяться до двох питань:

по-перше, критики теоретичних засад економіки і її основних категорій, які на той час були узагальнені в Європі і світі, ці ж категорії він трактував по-своєму, тобто надавав їм більше політико-філософського забарвлення,

по-друге, доведення гіпотези, що суспільна власність є тією субстанцією економіки, яка визначає мотивацію суспільства і її кожного зайнятого у виробництві учасника працювати для блага всіх, ця гіпотеза подавалася як теорія, хоч історичної практики

цивілізація не знала, за винятком первіснообщинного устрою

За його логікою весь негативний арсенал приватної власності — експлуатація, відчуженість виробників від засобів виробництва і т.д. — автоматично зникав при її зміні на суспільну власність. Але це була лише гіпотеза, припущення, яке ще треба науково довести, гарантувати його життєздатність на практиці. Річ у тім, що суспільна власність на засоби виробництва ніколи історично не була сформована (за винятком періоду первіснообщинного укладу) і ніхто не розумів, не міг передбачити відносин при її юридичному статусі. Лише внаслідок більшовицького путчу 1917 року декретом про націоналізацію приватної власності вона була проголошена як суспільна. Деприватизація власності відбулася метафізично, механічно, у супереч діалектичному розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. А практика господарювання на основі суспільної власності відхилила багато версій Маркса щодо властивостей суспільної власності. Наприклад, не справдилося припущення, що суспільна власність ліквідує відчуженість виробників від засобів виробництва, з'явиться у них інтерес до високоефективної праці тощо.

Марксизм, який розвивався у другій половині XIX ст., фактично започаткував розкол суспільних наук. Маркс проголосив своє економічне вчення продовженням і розвитком теорій *Сміта* і *Рікардо*, звівши переважно їхню наукову економічну теорію до економіко-політичної теорії. А *Ленін* використав марксистський науковий місток, щоб перейти до теорії політики, де економіки вже не було.

Маркс, а потім і *Ленін* своє учення ґрунтували на Смітській теорії вартості та доходів, з якої випливало, що капітал є експлуатором найманої праці. Але це питання і *Марксом*, і *Леніном* постійно розглядалося під одним кутом зору: експлуатацією приватною власністю робітників, нагромадженням капіталу за рахунок найманої праці. Саме тут *Маркс*, а потім і *Ленін* переходять від економічного мислення до політичного.

Якщо Маркс порушує питання "визволення" пролетарів від експлуатації через усуспільнення власності, то Ленін вдихає у нього життя, при тому жоден з гігантів пролетарської думки не робить навіть натяку на те, що нагромадження, згідно з теорією розширеного економічного відтворення, є неминуче, а функції експлуататора перебирають суспільна власність і держава.

"Теорія" економіки В. Леніна. Марксистська гіпотеза побудови суспільства на неприватній (суспільній) власності була підхоплена російськими прихильниками і послідовниками. Вона була потрібна для збереження Російської імперії, яка почала розпадатися. Для Росії вона підходила з декількох причин:

- **по-перше**, колективістський характер суспільства, який впливав з гіпотези Маркса, відповідав природній ментальності росіян;
- **по-друге**, інтернаціоналістські ідеї давали можливість нівелювати національні риси народів, що входили в Російську імперію, і притупити національно-визвольні рухи;
- **по-третє**, усуспільнення власності давало невичерпні можливості централізації влади і зміцнення імперії на новій економічній і політичній основі.

З допомогою грубої військової сили більшовицька Росія ліквідувала Українську Народну Республіку, а її комуністичні прихильники в Україні проголосили Українську Радянську Соціалістичну Республіку, яка разом з Росією і Білорусією у 1922 році створили Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). У 1939р. до цього складу була приєднана Західна Україна. Отже, Україна мала формальну державність у складі великої централізованої держави - СРСР.

Політика "воєнного комунізму". Вона вимагала націоналізації всієї землі та промислових підприємств, примусової трудової мобілізації, раціонування урядом продуктів і товарів та найбільш ненависного заходу — "продрозверстки" — експропріації зерна у селян. Експропріацію здійснювали за підтримки озброєних загонів, селянам залишали незначну частку зерна для виживання.

З економіки вилучали товарно-грошовий обмін, насильно запроваджували продуктообмін, що спричинило різке зниження обсягів виробництва та його ефективності.

Нова економічна політика. Спроба комуністичного господарювання з елементами диктаторського регулювання явно загрожувала економічною і політичною катастрофою. Керівництво більшовицького режиму вдається до пошуків нових форм відносин між виробниками промислової і сільськогосподарської продукції, результатом яких було визнано за необхідне:

- відмовитись від політики "воєнного комунізму";
- скасувати "продрозверстку";
- відновити товарно-грошовий обіг;
- запровадити стимули сільськогосподарського виробництва;
- самотійність селян і натуральні податки;
- забезпечити державну підтримку селянських господарств;
- запровадити орендні відносини;
- запровадити різні види кооперації.

Хоч ці методи повністю суперечили догмам комуністичного господарювання, на даному етапі більшовицьке керівництво змушене було до них вдатися. Адже тільки економічна зацікавленість виробника могла спонукати його до розширення виробництва продукції сільського господарства, якої катастрофічно бракувало.

Запровадження орендних відносин. Поряд із наданням номінальної господарської самотійності селянським господарствам радянський уряд для підвищення їх продуктивності використовує ще один дуже важливий економічний важіль — механізм орендних відносин. Для того, щоб механізм орендних відносин працював з більшою віддачею, було дозволено вільно наймати живу працю на селі. Виникали умови для використання живої праці в тих господарствах, де це було можливо.

Запровадження кооперації. В економічну політику на селі вводять елементи кооперативної форми господарювання — однієї з форм початкової стадії комуністичного способу виробництва. Найпростішою, найдоступнішою і найзрозумілішою формою була споживча кооперація, якою було охоплено близько 90% селян різного рівня заможності. Через кооперативи село постачали машинами, добривами, насінням, різними товарами промислового виробництва майже на 65 % усіх потреб. Споживча кооперація на 20 % охоплювала і державні заготівлі хліба.

Суперечності нової економічної політики. Економічна самотійність сільськогосподарських виробників, ринкові, орендні й кооперативні відносини позитивно позначилися на обсягах та ефективності економіки сільського господарства взагалі, чого не було на початках у промисловості. Проте радянський уряд ішов лише шляхом тимчасового компромісу і не мав наміру відмовлятися від створення комуністичної економіки. Уряд залишив за собою контроль над важкою промисловістю, банками, транспортом і зовнішньою торгівлею. Тривали пошуки такої економічної теорії, яка давала б можливість на практиці реалізувати стратегічну мету комуністичного будівництва. Адже нова економічна політика, і особливо її наслідки щодо відносин власності на селі, стала для догматиків комуністичної ідеології явищем загрозливим. На їхню думку, на селі зміцніли вороги нового способу життя — куркулі. Таку теорію скоро розробляли, її назвали політичною економією соціалізму і в ній домінували усупільнена власність на засоби виробництва, державний контроль, розподіл і регулювання, відсутність ринкових відносин тощо. Найвищою формою управління пролетарської держави є диктатура пролетаріату, коли держава може скасувати одні економічні закони і запровадити інші. В умовах пролетарської держави ринковий закон вартості не діє і т. ін.

Ці та інші догми новітньої комуністичної "*економічної теорії*" стали основою реалізації ідей високорозвинутого індустріального суспільства. В 1928 р. створюють п'ятирічний план великих перетворень, основним завданням якого було "*наздогнати і перегнати капіталізм*".

Економічна політика індустріалізації. Реалізація п'ятирічного плану передбачала запровадження централізованого управління усіма галузями економіки, створення вертикальних структур управління, регламентацію розподілу, обміну ресурсів і товарів, при-

бутків і доходів, зростання розміру Державного бюджету, контроль за дисципліною виробництва і праці.

Акцент було зроблено на вдосконалення промислового потенціалу України, на той час досить розвинутого. Україна отримує 20% загальних капіталовкладень, створюється близько 400 нових підприємств. Московський уряд поставив перед Україною завдання видобутку і постачання сировини, енергії у той час, як російська промисловість монополізувала виробництво готових виробів, особливо товарів народного споживання, які потім знову ввозили в Україну. Навіть у 1932 році деякі українські економісти відзначали, що в колоніальній політиці Росії щодо України не змінилося нічого.

Економічна політика колективізації. Колективізацію проводили радикальніше і драматичніше. Не буде перебільшенням сказати, що колективізація з її спустошливими наслідками стала однією з найжахливіших подій в українській економіці. Було вирішено встановити над селянством економічний і політичний контроль та розпочати кампанію суцільної колективізації, *"ліквідації куркульства як класу"*. Розкуркулення набуло широких масштабів — непокірних вивозили в Сибір, розстрілювали, майно колективізували. Селяни протестували проти насильної колективізації, ховаючи своє майно, вирізаючи худобу. З 1928 до 1932рр Україна втратила близько половини поголів'я худоби. Селяни втікали в міста, їх виловлювали і депортували в Сибір. Однак до 1930 року насильно було колективізовано 3,2млн. селянських господарств. Індивідуальним сільськогосподарським виробникам створювали економічні, податкові та інші перешкоди, що змушувало їх долучатися до колективних господарств.

З руйнуванням селянських господарств паралельно руйнували кооперативні підприємства й організації. Ліквідовували будівельні, кредитні, переробні та інші види кооперації в ім'я тотальної колективізації. У пресі часто з'являлися звинувачення кооперації, яка нібито хоче відгородитися від державного керівництва, часто дорікали і за національний ухил.

Економіка України у роки Другої світової війни. У 1939 р. Західна Україна була окупована більшовиками. Одразу ж тут було розпочато економічні і соціальні перетворення на зразок східноукраїнських. Було націоналізовано промислові і торговельні підприємства, що належали здебільшого польським і єврейським колоністам. За відпрацьованим сценарієм було експропрійовано землю у польських землевласників і передано її найбіднішим селянам, а незабаром оголошено колективізацію. Невдовзі колективізували понад 13% селянських господарств.

Зміна більшовицької колонізації України німецькою восени 1941 року нічого не дала. Німецька воєнна влада вважала, що найефективніше експлуатувати сільське господарство України можна, зберігши колгоспи. Одразу ж залучили економічні важелі — зменшили доходи селян і зажадали інтенсифікації праці, збільшення тривалості робочого дня — від світанку до пізнього вечора. Тисячі молодих людей вивозили для фізичної некваліфікованої праці в Німеччину.

Відбудова зруйнованого війною господарства. У довоєнний період уряд заходами індустріалізації і колективізації відпрацював систему централізованого управління економікою, зокрема систему залучення ресурсів до виробництва, розподілу готової продукції, контролю дисципліни праці і т. ін. Основний акцент у нарощуванні обсягів виробництва робили на залученні додаткової сировини, посівних площ, живої праці, техніки, фінансів і суворого регламентування використання готових до споживання ресурсів. Екстенсивні методи господарювання домінували і за жорсткої дисципліни та контролю за виробництвом давали відповідний результат.

Основний акцент було зроблено на велику промисловість, яка поглинула 85% капіталовкладень.

Сільське господарство було зруйновано більше, ніж промисловість. Проте тривала політика колективізації, виник проект гігантських колгоспних об'єднань, які повинні були забезпечити усіх продуктами харчування, та ліквідації крихітних присадибних ділянок селян

тощо.

Політика експериментів в економіці. У 50-ті роки відставання сільськогосподарського виробництва стає хронічним. Селяни, відчужені від землі і наслідків своєї праці, не були зацікавлені працювати ефективно, а централізована система управління не мала засобів спонукання до творчої праці в сільському господарстві. Ресурси екстенсивного виробництва більше вкладали у промисловість. Для нарощування обсягів продукції сільськогосподарського виробництва радянський уряд прийняв програму додаткового освоєння 16 млн. гектарів незайманих земель Казахстану і Сибіру. На цю акцію до 1956р. з України було перекинуто тисячі тракторів і 80 тис. досвідчених працівників села, що значно послабило сільськогосподарське виробництво в Україні.

Інший експеримент передбачав несподіваний перехід до вирощування великої кількості кукурудзи на загальній площі 28 млн. гектарів, створення машинно-тракторних станцій. Однак це не дало позитивних результатів.

Із середини 50-х років почалося зниження темпів зростання промислового виробництва. В 1957р., щоб розв'язати проблему спаду промислового виробництва, було проведено одну з найрадикальніших з 20-х років реформ в економіці — здійснено перехід від централізованих методів партійного керівництва до регіонального самоуправління, для чого створено ради народного господарства (раднаргоспи). Під контроль раднаргоспів України було передано понад 10 тис. підприємств. Та найважливішим було те, що весь дохід від сфери матеріального виробництва, підпорядкованої раднаргоспам, залишався у їх розпорядженні, і вони могли стимулювати виробництво у промисловості, сільському господарстві, розвивати нові виробництва. Це був період широкого розвитку матеріальної сфери, створення нових підприємств; доходи середнього робітника зросли на 230 %, рівень особистого споживання — на 4 % щорічно, або в чотири рази більше, ніж до цієї реформи.

Структурні зміни в економіці. Політика регіонального економічного самоуправління, хоч вона й переконливо довела свою господарську доцільність, приховувала для радянського і партійного керівництва постійну небезпеку. Партію було практично усунуто від керівництва господарством, відсунуто на другий план, і її авангардна роль у всіх перетвореннях зводилася до нуля. Партійні комітети на виробництві втратили свій вплив. З цим комуністи, прихильники централізованих методів управління, змиритися не могли, позаяк залишалися за бортом управління.

Та тривожнішим для комуністів-опозиціонерів було те, що Україна й інші республіки почали виразно проводити самостійну економічну політику, а це загрожувало розпадом імперії. Щоб запобігти цьому, комуністи-опозиціонери почали засуджувати самостійну економічну політику республік, звинувачувати їх у "*місництві*", відході від партійних принципів побудови суспільства і восени 1964 року здійснили політичний переворот. До влади прийшли комуністи — прихильники старих методів управління, які відновили централізовану вертикально-галузеву управлінську систему, контроль над доходами, розподілом, обміном, капіталовкладеннями, фінансами, державним бюджетом тощо. Ідеологічне забезпечення виробництва набуло пріоритету порівняно з економічними важелями і стимулами. Тривало проведення політики екстенсивного господарювання, перекидання великих капіталовкладень на освоєння східних і сибірських регіонів, оскільки європейська частина країни свої ресурси повільно вичерпувала. Капіталовкладення в економіку України, як і інших республік, зменшують, обладнання не оновлюють, нові технології не впроваджують, продуктивність і ефективність виробництва в усій матеріальній сфері повільно знижується. Найновіші технології і досягнення технічного прогресу, які щедро фінансували, розміщували у військово-промисловому комплексі.

Політика економічної перебудови. Кампанія перебудови радянської системи й особливо її застійної, а точніше, кризової економіки на ефективнішу, потужнішу й продуктивнішу, почалася у 1985р. Але кризові явища охопили не лише економічну, а й політичну системи. Нав'язана американцями гонка озброєнь на основі новітніх ядерно-космічних технологій була вже не до снаги розладнаній радянській економічній системі, а це

призвело й до розладу її політичній системі. Зниження цін на нафту і газ — головні ресурси експорту Союзу — на міжнародному ринку, розпочаті і фінансовані Союзом воєнні конфлікти в регіонах Азії, Африки, Латинської Америки завдали практично непоправного удару як по економічній, так і по політичній системі.

З проведенням політичних реформ зволікали, а економіку охоплюють кризові явища, що супроводжуються інфляційними процесами, зростають товарооборот і обсяг платних послуг паралельно зі збільшенням дефіциту товарів, поглиблюються "тіньові" процеси в економіці, збільшення зарплатні перевищує зростання обсягів виробництва та підвищення продуктивності праці і т. ін. Впровадження нових форм господарювання — колективний підряд, оренда, кооперація — на основі усуспільненої власності не дає очікуваних наслідків, а політичні конфлікти і надалі загострюються. Спроба в 1991 р. здійснити заколот і перейти до жорстких методів управління завершилася цілковитим розпадом останньої великої імперії.

2. Теорія дії трисдиних економічних законів

Усю сукупність течій, поглядів, шкіл історичної і сьогодишньої економічної теорії можна умовно згрупувати в такі основні напрями:

- обґрунтування основ господарської рівноваги і збалансованості (висвітлюють теорії державного управління і регулювання економіки);
- обґрунтування основ товарно-грошових і обмінних процесів (висвітлюють теорії сфери обігу);
- обґрунтування основ товаровиробництва (висвітлюють теорії вільного підприємництва).

Усі три напрями економічних теорій практично висвітлюють окремі чітко виражені грані єдиного суспільно-господарського явища — національної економічної системи. Єдність національно-господарської системи зумовлена єдністю її регулювання, обміну і виробництва. Кожна країна створює власну економічну систему, хоч економічні закони виробництва й обігу, вартості і споживання спільні для усіх країн. Специфіка національних економічних систем визначається тим, наскільки той чи інший народ пізнав дію економічних законів, пристосував до їх вимог своє господарство, сформував державно-політичну систему, яка сприяла б розвитку та надійності національної економіки.

Від рівня пізнання об'єктивних економічних законів залежить рівень оптимізації структури національної економіки та її прогресивних динамічних процесів.

Економічні закони — внутрішньо необхідні, стійкі, сутнісні зв'язки між економічними явищами, процесами, елементами економічної системи.

Економічною наукою пізнано чимало законів розвитку виробництва загалом і національних економік зокрема. їхня специфіка в тому, що вони функціонують у всі періоди розвитку виробництва, у всіх країнах з різним державним ладом і виявляють свою дію через однакові явища і параметри.

За характером вияву ці економічні закони класифікують на:

- > закон господарської (економічної) збалансованості;
- > закон товарообміну,
- > закон товаровиробництва.

■ **Закон господарської (економічної) збалансованості.** Однією з вимог цього закону є приведення до стабільного стану на ринку національної пропозиції

($B = O * \varphi$, де Q — фізична кількість товарів і послуг; φ — ціна одиниці товару і послуги) і національного попиту ($\nu * \Gamma_m$, де Γ_m — грошова маса на руках у покупців; ν — коефіцієнт оборотності грошової маси).

* **Закон господарської (економічної) збалансованості** — закон, який виражає відповідність національно-економічного мислення вимогам дії об'єктивних економічних законів, співвідношення головних ринкових пропорцій (попиту і пропозиції) та їх динаміку.

Перехід до ринку неможливим без забезпечення рівності між попитом і пропозицією:

$$Q * \varphi = \nu * \Gamma_m$$

Ліва частина рівняння відображає стан сфери виробництва товарів і послуг, тобто функціонування приватного і неприватного капіталу та найманої праці. Наявність фізичної кількості товарів і послуг на ринку, ціна одиниці товару і послуги показують, якою мірою створені у країні правові та фінансові умови сприяють високопродуктивному і високоефективному виробництву цих товарів і послуг. Якщо товаровиробники зацікавлені в максимальному їх виробництві, то уряд повинен підтримати їх і водночас формувати правові та економічні умови пропорційної зміни попиту (права частина рівняння).

У разі неусвідомлення вимог закону і нестворення умов стабільного зростання пропозиції Q і попиту $v\Gamma_m$ за незмінності цін на ринку виникне нестабільна ситуація, що призведе до негативних соціальних наслідків. За спаду виробництва фізичної кількості товарів і послуг $Q \downarrow$ і незмінності грошової маси Γ_m між національним попитом $v\Gamma_m$ і національною пропозицією Q існуватиме нерівність: $Q \downarrow * u \neq v * \Gamma_m$.

Отже, за спаду виробництва і незмінності розміру доходів грішми населення рівність між попитом і пропозицією порушується, тобто вони не є збалансованими. Однак закон господарської збалансованості вимагає, щоб основні компоненти ринку — національна пропозиція $Q * u$ і національний попит $v * \Gamma_m$ — були урівноважені, збалансовані.

Того досягають за умов:

- зупинення спаду виробництва і забезпечення його зростання;
- зниження рівня доходів грішми населення до рівня спаду виробництва;
- зростання цін;
- різних комбінацій цих умов.

Якщо спад виробництва триває, а доходи грішми незмінні, збалансування попиту і пропозиції відбуватиметься за рахунок зростання цін, тобто $u \rightarrow \max = u \uparrow$.

Збалансований попит і пропозиція згідно із законом господарської збалансованості матимуть такий вигляд:

$$Q \downarrow u \uparrow = v \Gamma_m$$

Водночас зі зменшенням кількості товару зростає ціна одиниці цього товару і, відповідно, знецінюється купівельна спроможність гривні, тобто виникає інфляція.

Зростання цін (інфляція) має своїм наслідком зменшення прибутків підприємств, доходів грішми населення і, отже, зростання дефіциту Державного бюджету, який уряд намагатиметься усунути грошовою емісією (випуск в обіг грошей і, отже, збільшення грошової маси). Додаткова грошова маса на ринку $\Gamma_m \uparrow$ за спаду виробництва товарів $Q \downarrow$ ще більше розбалансовує попит і пропозицію:

$$Q \downarrow u = v \Gamma_m \uparrow.$$

Такий стан в економіці спричинений, *по-перше*, неспроможністю уряду забезпечити умови зростання виробництва; *по-друге*, його намаганням усунути дефіцит Державного бюджету надмірною грошовою емісією.

Урівноваження попиту і пропозиції можливе за різкого зростання цін:

$$Q \downarrow u \uparrow = v \Gamma_m \uparrow.$$

У такому разі до зростання цін на споживчому ринку призводить спад виробництва і збільшення грошової маси, що породжує гіперінфляцію.

■ **Закон товарообміну.** Дії цього закону підпорядковані всі суб'єкти ринку: приватні особи, підприємства, уряд, місцева адміністрація, тобто продавці і покупці.

* **Закон товарообміну** — закон, який виражає узгодження ціни купівлі-продажу товарів між продавцем і покупцем, відповідність якісних і споживчих характеристик товару якісним і споживчим потребам покупця.

Основні категорії, через які виявляється вплив закону товарообміну — попит $v\Gamma_m$ і пропозиція O_u .

* **Попит** — платоспроможна потреба, яку споживачі можуть задовольнити, придбавши певну кількість товарів і послуг.

Попит об'єднує покупців товарів. Він визначається кількістю споживачів, згідних купити товари і послуги за відповідними цінами, і виражається у грошовій формі. Елементами попиту є:

- потреби (бажання придбати певний товар чи послугу);
- кошти для їх придбання.

* **Пропозиція** — кількість товарів і послуг, представлених на ринку в кожен конкретний момент часу, і середня ціна за реалізацію одиниці товару чи послуги.

Вона об'єднує усіх виробників (продавців). Елементами пропозиції є:

- готовність до відчуження певного виду товару чи послуги;
- умови, за яких виробник готовий їх продати (ціна).

Головний ринковий індикатор для виробника, тобто джерело інформації, — ціна. Її зміни дають йому змогу прогнозувати свої шанси на ринку і можливі доходи від відповідного реагування на ці зміни.

Для покупців ціна також є індикатором щодо використання їхніх доходів грошми. Виробник намагається продати якнайбільше товару за якнайвищу ціну, а покупець - купити якнайбільше товару за якнайнижчу ціну. Узгоджена між ними ціна є підставою купівлі-продажу товару.

Товар Q переходить до покупця, а гроші Γ_m - до продавця:

$$Q = v \frac{\Gamma_m}{u}.$$

Ця рівність відображає безперервний процес купівлі-продажу товарів і послуг. Щоб продавцеві і покупцеві був вигідний акт купівлі-продажу, а економіка перебувала у стабільному стані, треба, щоб суб'єкти ринку діяли згідно з вимогами закону товарообміну:

> фізична кількість товарної маси на споживчому ринку, помножена на середню ціну одиниці товару, має дорівнювати сумі доходів грошми населення:

$$Q_u = v \Gamma_m$$

> із зниженням обсягів виробництва для запобігання зростанню цін необхідне зменшення доходів грошми населення, скорочення зайнятості тощо;

> темпи зростання обсягів виробництва мають перевищувати темпи збільшення доходів грошми населення, підвищення цін;

> недопущення спаду виробництва і зростання заробітної платні й інших доходів для запобігання гіперінфляційним процесам та ін.

Однак у практиці господарювання дотримуватися цих вимог дуже складно через об'єктивні та суб'єктивні причини. Це, а також невідповідність структури товарів структурі потреб населення або доходів грошми кількості праці та створеного прибутку породжує періодичні економічні кризи.

■ **Закон товаровиробництва.** Поведінка суб'єктів управління державою, економікою і виробництвом зумовлена: узагальненням реальної інформації про стан збалансованості національної економіки і стан товарообміну в усіх сегментах ринку; пошуком ресурсів і капіталовкладеннями у сферу виробництва та сферу послуг для забезпечення зростання обсягів виробництва національного продукту відповідно до національних потреб.

Товаровиробництво має підпорядковуватися вимогам закону товаровиробництва, тобто задовольняти потреби людей та інтереси держави, інакше воно є економічно невигідне.

* **Закон товаровиробництва** — закон, який виражає співвідношення вартості затрат праці, капіталу та вартості створеного продукту і частки в ньому валового (чистого) продукту.

Основними категоріями, за допомогою яких простежується дія цього закону, є: валовий випуск V , матеріальні витрати (проміжне споживання) O , кількість живої праці T , валовий прибуток $ВП$. Розглянемо випадки, коли:

- вартість створеного валового продукту менша від вартості матеріальних витрат, сировини, матеріалів, енергії і праці:

$$B < O + T.$$

У цьому разі виробництво економічно неспроможне і недоцільне, оскільки після завершення одного виробничого циклу подальший виробничий цикл неможливий, тобто ні окремий виробник, ні національна економіка існувати не можуть;

- *вартість створеного валового продукту дорівнює вартості витрат оборотного капіталу і праці:*

$$B = O + T.$$

Таке товаровиробництво має назву натурального господарства і може існувати, позаяк відшкодовано матеріальні витрати і витрати на працю, що уможлиблює подальший товаровиробничий цикл. Відносини між виробниками і споживачами ґрунтуються на натуральному продуктообміні. Кожен виробник виготовляє певний вид продукції, частину використовує для власного споживання, а решту обмінює на потрібні йому інші види продукції. Воно економічно замкнуте, у ньому не розвинуті товарно-грошові відносини й ефективно функціонувати (у сучасному розумінні) не може. Натуральне господарство було характерне для докапіталістичних способів виробництва;

- *вартість створеного валового продукту більша від вартості матеріальних витрат і кількості живої та уречевленої праці:*

$$B > O + T,$$

тобто наявний валовий прибуток, який визначають за формулою:

$$ВП = B - (O + T).$$

Суть товаровиробництва полягає у тому, щоб створити максимальну частку валового прибутку: чим більший *ВП*, тим вищий показник праці *T* і нижчий показник матеріальних витрат *O*. Величина $T + ВП$ є валовим внутрішнім продуктом (*ВВП*), створеним протягом року.

Чим більший розмір новоствореного продукту $T + ВП$, тим ефективніша національна економіка, тим багатше суспільство, тим більша ймовірність розв'язання суспільних проблем.

• У постійній необхідності збільшення обсягу новоствореного продукту $T + ВП$ і полягає дія закону товаровиробництва.

Економічні закони є об'єктивними за своїм змістом, можуть виявлятися і діяти стихійно або через цілеспрямовану діяльність людей. Стихійність у дії законів пояснюється не лише незнанням їх вимог, а й тим, що за ідеологічної розрізненості людям бракує організованості, єдиної програми, яка відповідала б вимогам цих законів і, отже, уможливлювала послаблення чи нейтралізацію руйнівної сили певних законів або використання їхніх переваг.

3. Базисні відносини та інститути національної економіки.

В умовах ринку чітко розмежовані функції управління і регулювання економічними і соціальними процесами між державою і підприємствами. Держава формує і здійснює політику забезпечення найзагальніших національних, державних напрямів розвитку суспільства (політику національної ідеології, збалансованості і стабільності національної економіки, економічного зростання та соціального захисту тих, хто того потребує), а підприємства — політику продуктивного й ефективного функціонування праці і капіталу.

Система базисних відносин. Національна суспільна система є життєздатною лише за умови, що вона розвивається на основі об'єктивних суспільних законів і навколо свого національного суспільство-утворювального ядра — людини національної. Спрощена схема формування цієї системи така

сім 'я — група людей — громада — суспільство.

Отже, людина — її національна свідомість, духовні потреби, національно-громадянська належність, переконання, матеріальний добробут — є основою змісту процесів творення національного суспільства, а національно-ідеологічні, економічні, державні, політичні структури — це форми, за допомогою яких люди задовольняють свої національні та життєві потреби.

Історія знає два види організації суспільних систем:

> *мононаціональна;*

> *полінаціональна.*

Стійкість і стабільність кожної з них залежить від того, наскільки повно в них задовольняються потреби кожної конкретної людини (національні, духовні, культурно-освітні, матеріальні, політичні, релігійні тощо). Рівень задоволення цих потреб визначається формами і механізмами відносин: національними і міжетнічними, економічними, державними та ін. За умови, що форми і механізми забезпечують розв'язання проблем людини, сім'ї, груп людей і суспільства загалом, не виникає гострих конфліктів, і воно належним чином функціонує і розвивається, в іншому разі таких конфліктів, напруженості не уникнути.

Життєві потреби людей задовольняються через такі основні блоки (форми) відносин, об'єднаних відповідними організаційними інститутами:

- *національно-громадські відносини (інститути освіти, культури, мистецтва, релігії, громадських об'єднань — політичних, національних);*
- *державно-політичні відносини (інститути всіх рівнів влади);*
- *соціально-економічні відносини (інститути господарського управління, виробництва, обігу, послуг).*

Національно-громадянські відносини. Ці відносини визначають передусім внутрішній зміст самої людини, сім'ї та ін. Вони є основою розвитку загальнолюдських і національних вартостей. Загальнолюдські вартості уможливають співіснування різних за національною належністю груп людей. За допомогою організаційних інститутів національно-громадських відносин формуються зміст духовної спільності людей, національна ідеологія, філософія, наука, освіта, культура, мистецтво, мова. Така форма відносин розвиває інтелект, творчість, мислення, сприяє самоусвідомленню індивіда, розумінню свободи, праці на себе і мети поступу. Інтеграційна суть національно-громадських відносин - — розвиток у членів суспільства високої духовності на основі спільної мови, побуту, історії, традицій, релігії, культури. Характер і зміст цього блоку відносин має важливе суспільно-політичне значення: утверджуючи людину в суспільстві як його основу, а економіку, державу тощо як інфраструктуру життя, розвитку і захисту людини, він дає змогу втілити в життя принцип: економіка і держава для людини, нації, суспільства, а не людина для економіки, держави.

Державно-політичні відносини. Передбачають створення держави у формі відповідних інститутів влади і надання їм суспільно необхідних функцій законодавчої, виконавчої і судової. Кожна з гілок влади забезпечує через виконувані нею функції основи життя індивіда і суспільства загалом, свободи і права на працю, розвиток, власність, відпочинок, результати праці, освіту та ін. Люди створюють державу для реалізації особистих і спільних інтересів, потреб. Держава, своєю чергою, згідно з її функціями і повноваженнями забезпечує задоволення соціальних і матеріальних потреб людини і суспільства через механізм формування і функціонування економічної системи. Вона законодавчо встановлює норми виробництва, розподілу, обміну; здійснює організацію планування і регулювання економічного та соціального розвитку. *Законодавча влада* ухвалює господарські закони — створює правове поле діяльності окремих виробників і національного господарства як усередині нього, так і за його межами (зокрема, визначає норми діяльності для зарубіжних партнерів). *Виконавча влада* здійснює організаційну діяльність виробників, формує концепції, програми і плани виробництва, інвестицій, організації праці та її оплати, реалізації продукції, соціального розвитку і добробуту. *Судова влада* вирішує господарські конфлікти, що виникають через порушення договірних зобов'язань, майнових і ресурсних прав та ін.

Соціально-економічні відносини. Є засобом, механізмом створення матеріальної і духовної основи життя суспільства, його добробуту. Вони формують зміст і структуру національної економіки, її продуктивні сили, структуру й обсяги виробництва продукції, системи розподілу, обміну і споживання, соціальну інфраструктуру. Система економічних відносин охоплює усі верстви населення, інтегруючи їхні матеріальні та соціальні інтереси, створюючи передумови задоволення матеріальних і духовних потреб. Інтеграційна роль цього

блоку відносин виявляється у залученні працездатних членів суспільства до діяльності у сфері виробництва і в невиробничій сфері, де визначається мета виробництва, заходи її реалізації і можливості задоволення потреб людей різного віку і статі.

Отже, кожен блок суспільних відносин відіграє важливу інтеграційну роль завдяки специфіці свого впливу. Їхнє функціонування є взаємообумовленим і взаємозалежним. Посилення впливу на формування суспільства якогось одного блоку відносин і послаблення іншого призводять до монополізму, який може негативно позначитися і на економіці, і на політиці, і на ідеології. Тому між ними завжди має існувати рівновага, яка забезпечує гармонійний розвиток економіки, держави і духовності відповідно до прав і свобод людини, нації, суспільства.

Інститути національної економіки. Стабільне і збалансоване функціонування національної економіки потребує інституційного забезпечення щодо управління та регулювання системи базисних відносин.

Прихильники теорії інституціоналізму справедливо вважають, що в процесі відтворення виникають такі відносини, які є неминучими, постійними, тобто набувають статусу інститутів, котрі потребують відповідного юридичного оформлення. Таких інститутів є чимало, і їх можна згрупувати за такими напрямками:

> ***інститут сталого національного способу мислення:*** передбачає формування програм освітнього і наукового забезпечення підготовки фахівців і виховання національного патріотизму для створення національно-громадського суспільства і стабільного зростання виробництва й добробуту громадян;

> ***інститути держави:*** практично це інститути влади - законодавчої, законодавчохозяйної, господарської, правоохоронної, судової; їхніми завданнями є створити правові, фінансові, інвестиційні умови функціонування усіх інститутів національної економіки;

> ***інститут правових норм:*** формування юридичних норм, нормативів, які захищали б природні права і свободи людей, забезпечували умови розвитку демократії, соціальної справедливості, зайнятості, розподілу національного продукту тощо;

> ***інститут конкуренції:*** тобто чесне змагання товаровиробників за зміцнення їхніх позицій на товарних ринках; цей інститут потребує погодження спільних правил взаємодії на ринку;

> ***інститут монополій:*** передбачає, з одного боку, право виробника завойовувати міцні позиції на ринку, а з другого — недопущення абсолютної чи надмірної монополії і створення умов сприятливого розвитку конкуренції;

> ***інститут податків:*** передбачає розподіл частини доходів і прибутків власників капіталу і найманих працівників для формування централізованих і децентралізованих коштів, маючи на меті фінансування утримання інститутів держави та їхніх соціальних програм;

> ***інститут профспілок:*** передбачає організацію працівників за професійною ознакою та відстоювання ними прав на працю, оплату праці перед працедавцями, захисту соціальних прав, умов праці та ін.

Звісно, що сучасна економіка не обмежується лише названими інститутами. Їхній діапазон значно ширший.

4. Господарська збалансованість і стабільність як завдання державних інститутів національної економіки

Уряд країни має виходити з того, що перехід до економіки ринкового типу передбачає насамперед стабілізацію у сфері виробництва, у соціальній сфері, на товарних ринках та суспільстві загалом. Стабільність здебільшого супроводжується незначною інфляцією, відносною платоспроможністю покупців, соціальним спокоєм, хоч соціальних проблем ще не розв'язано, позаяк обсяг і структура валового внутрішнього продукту ще не відповідають потребам населення.

Національна економіка є складною (охоплює виробничі, соціальні, духовні, політичні та ідеологічні підсистеми) динамічною системою. Існування будь-якої системи, у тому числі національно-економічної, передбачає мінімально необхідний рівень її збалансованості, визначення якого, а також умов його збереження за обставин, що змінюються, — важлива складова методів управління і регулювання. Особливого значення вона набуває у дослідженні економіки з різними рівнями пропорційності, динамічності, тобто нестійкості.

** Збалансованість — стан економіки, за якого національно-господарські пропорції перебувають в оптимальному щодо потреб і технологій співвідношенні та рівновазі.*

Розрізняють такі аспекти збалансованості економіки:

> *натурально-вартісний: $Q\pi$* , де Q — натуральна кількість товарів, робіт і послуг; π — ціна одиниці товару, робіт і послуг;

> *грошовий: $\nu\Gamma_m$* , де Γ — грошова маса на рахунках і на руках у споживачів і покупців; ν — коефіцієнт оборотності грошової маси.

Натурально-вартісний аспект збалансованості — це передусім забезпечення виробництва, національної сфери та споживчого ринку матеріальними ресурсами і товарами та послугами широкого вжитку.

Практичне вирішення цього завдання уможлиблює система контрактів між партнерами про здійснення гуртової торгівлі сировиною, напівфабрикатами, засобами виробництва, товарами, а в роздрібній торгівлі — товарами широкого вжитку, послугами тощо, тобто реалізація створеного продукту $Q\pi$.

Грошовий аспект збалансованості передбачає відповідність пропозиції $Q\pi$ платоспроможному попиту $\nu\Gamma_m$. Пропозиція повністю визначає виробництво, а попит значною мірою залежить від доходів і цін - інструментів ринкового регулювання збалансованості. Рівняння збалансованості національної економіки має такий вигляд:

$$Q\pi = \nu\Gamma_m$$

Важливим елементом грошового аспекту збалансованості є співвідношення доходів B і видатків B^* Державного бюджету (доходи повинні перевищувати видатки: $B > B^*$). На збалансованість економіки помітно впливає і структура доходів Державного бюджету: чим вища питома вага коштів від реального обігу товарів і послуг, тим простіше забезпечується узгодженість натурально-вартісного і грошового аспектів збалансованості.

Інструментом оцінювання збалансованості міжгалузевих зв'язків є *міжгалузевий баланс*.

♦ *Міжгалузевий баланс* — економіка-математична балансова модель у вигляді системи лінійних рівнянь, яка характеризує зв'язки між випуском продукції в одній галузі (у вартісному виразі) і витратами всіх галузей, необхідними для забезпечення цього випуску.

Зовнішньоекономічні зв'язки оцінюють за *платіжним балансом*.

** Платіжний баланс* — баланс сум потоків валютних платежів, які отримує з-за кордону і здійснює за кордон країна у процесі зовнішньоекономічної діяльності за певний період (рік, квартал, місяць).

Отже, платіжний баланс фіксує стан стабільності і збалансованості економіки через зовнішньоекономічну політику уряду, яка має головним за мету формування довіри учасників-ринку до того, що фінансування очікуваного дефіциту платіжного балансу за рахунком поточних операцій (імпорт > експорту) забезпечене припливом капіталів.

Національно-економічні пропорції. Збалансованість національної економічної системи досягається з оптимізацією національних ідеологічних, політичних, демократичних, економічних та соціальних пропорцій.

** Пропорції* — стійкі співвідношення між двома показниками протягом декількох років.

Для України актуальною є оптимізація пропорцій в усіх сферах національно-державного і економічного будівництва. Вона визначає стан економічного зростання і підвищення добробуту населення. Своєю чергою, оптимізація національних пропорцій у сфері державотворення і економіки залежить від національно-державного і національно-

економічного мислення громадян країни. З урахуванням того, що перехід до ринку — це перехід до нової системи мислення, передусім мають відбутися зміни у співвідношенні прихильників і неприхильників ринкових реформ на користь перших.

Національні пропорції є складною системою співвідношень таких основних груп показників:

> пропорції національної самосвідомості — виражають співвідношення населення і влади за критеріями свідомості: національного патріотизму, національного нігілізму, національної винятковості;

> пропорції національно-державного мислення — виражають співвідношення населення і влади за критеріями ідеологічного, політичного і державного мислення, зокрема національної чи соціальної демократії; створення державного механізму для дотримання законів, які захищають права людини, чи механізму, в якому домінує культ державної установи, державного чиновника або природного господарського монополіста та ін.;

> пропорції національно-економічного мислення — виражають співвідношення населення і влади за критеріями економічних прав і економічної свободи людини та виробничого колективу, зокрема створення економіки на приватній чи неprivatній власності; лібералізації чи централізації руху праці і капіталу; стимулювання праці і виробництва методами економічними чи "тіньовими", кримінальними; розподілу доходів за результатами праці кожного чи за посадами, титулами, званнями, державним статусом та ін.;

> пропорції виробництва B і споживання B^* — співвідношення виробничих і споживчих потреб B^* та виробничих можливостей економіки B .

Можливі такі співвідношення:

- $B = B^*$ (національне виробництво задовольняє національні потреби в товарах і послугах);
- $B > B^*$ (національне виробництво задовольняє національні потреби, існує надлишок товарів і послуг);
- $B < B^*$ (національне виробництво не задовольняє національних потреб, існує дефіцит товарів і послуг);

> пропорції виробничої структури національного продукту:

- $B = B_m + B_n$ (співвідношення у національному продукті частки сфери матеріального виробництва B_m і частки сфери послуг B_n);
- $B_m = B_b + B_c$ (співвідношення у продукті сфери матеріального виробництва частки базових виробництв B_c (металургія, хімія, гірничовидобувна промисловість, енергетика, важке машинобудування та ін.) і частки соціальних виробництв B_b (галузі виробництва товарів широкого вжитку — для споживчого ринку));

> пропорції вартісної структури національного продукту:

- $B = O + dB$ (співвідношення у вартості національного продукту частки проміжного споживання O і частки валової доданої вартості dB);
- $dB = T + B$ (співвідношення у валовому внутрішньому продукті частки на оплату праці найманих працівників T і частки валового прибутку B);
- $B = A + ЧП$ (співвідношення у валовому продукті частки амортизаційних нарахувань па основний капітал A і частки чистого прибутку $ЧП$);

> пропорції розподілу валового внутрішнього продукту dB^* :

- $dB^* = C + B + K + (E - I)$ (співвідношення між споживанням домашніх господарств C , держави B , капіталовкладеннями K і чистим експортом: $ЧЕ = E - I$);

> пропорції натурально-вартісної і грошової форм національного продукту:

- $Q \text{ и } v\Gamma_m$ (кількість товарів та їхня ціна $Q \text{ и}$ дорівнюють кількості грошової маси та її оборотності $v\Gamma_m$).

Критерії збалансованості і стабільності. Найважливішою ознакою, що характеризує раціональну збалансованість і стабільність національної економічної системи, є її динамічність — необхідний рівень стабільності, який забезпечує самозбереження системи,

але не є нездоланною перепорою до змін. У таких економічних системах легко спрогнозувати соціально-економічні зміни, застосувати метод регулювання, за якого досягаються збалансованість і стабільність.

Стан збалансованості і відповідний характер економічних процесів у національному господарстві зображено на рис. 2.1.

Кожна національна економічна система має загальні і власні критерії збалансованості, зумовлені природними і соціально-економічними особливостями господарювання.

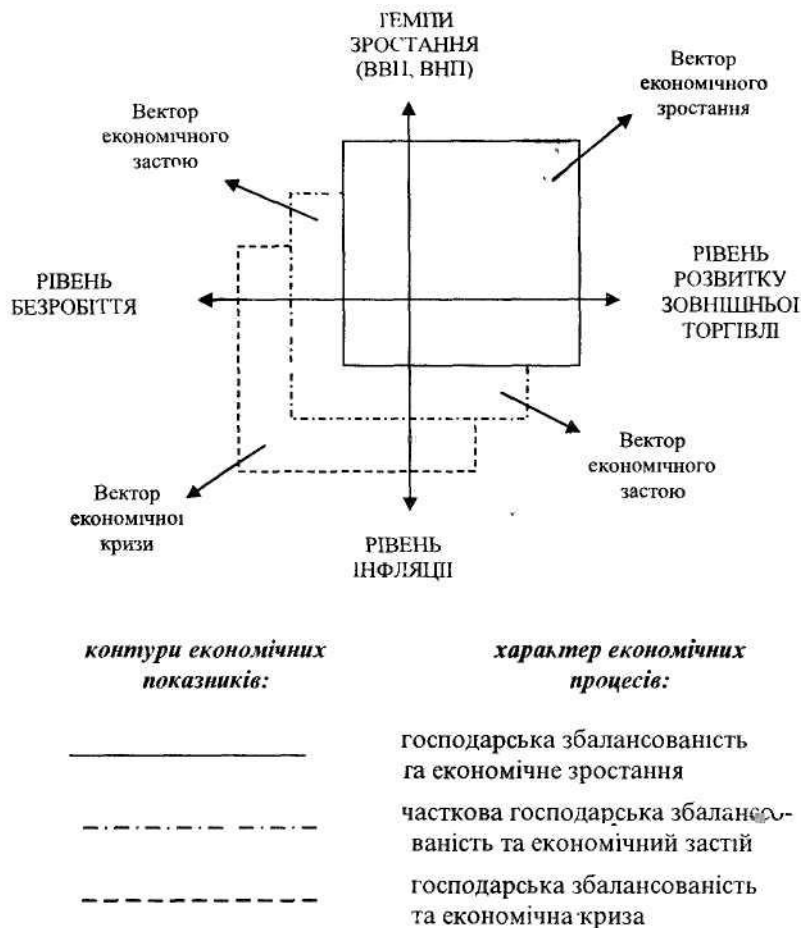

Рис. 2.1. Графічне зображення стану збалансованості і характеру економічних процесів у національному господарстві

Стабільний стан в основних підсистемах (у виробництві, на ринку, у сфері соціального розвитку) визначають такі групи критеріїв:

- **виробничі**, - **ринкові**, - **соціальні**.

Виробничі критерії національно-економічної збалансованості і стабільності. До них відносять:

а) відсутність абсолютної монополії окремих груп виробників, переважання конкуренції у відносинах виробників, боротьбу за якість продукції і споживача;

б) прискорення оновлення основних виробничих фондів і технологій (середній термін оновлення фондів 4 — 6 років), прискорення руху оборотних засобів, вилучення частини цих засобів і використання їх для оновлення продукції та підвищення її якості;

в) раціоналізацію розміщення продуктивних сил, удосконалення структури виробництва з урахуванням вимог ринку, потреб споживачів;

г) стабільність темпів зростання обсягів виробництва, розширення номенклатури та асортименту виробів, відносно зменшення витрат на виробництво продукції, робіт і послуг (витратність виробництва (матеріальні витрати у ВСП) не перевищує, а іноді й менша за

50 % обсягу ВСП);

д) *перевищення темпів зростання продуктивності праці над темпами зростання заробітної платні не менш як на 3 — 5 %; посилення ролі стимулів до продуктивної праці та ефективного виробництва;*

е) *збільшення національного доходу завдяки зростанню фондівіддачі основних фондів, підвищенню продуктивності праці виробників та зниженню собівартості на його створення,*

ж) *збільшення кількості робочих місць, зменшення плинності кадрів (не повинна перевищувати 3 — 4 %), поліпшення виробничо-побутових умов, системи управління виробництвом, виробничої інфраструктури, структури і кваліфікації робочої сили.*

Названі виробничі критерії характеризують стан економіки, який забезпечують високопродуктивна і високоефективна функції праці і капіталу. Економічна політика уряду узгоджується з вимогами закону товаровиробництва, що впливає на стабільне економічне зростання національного продукту, оптимізацію пропорцій виробництва, розподілу і споживання.

Ринкові критерії національно-економічної збалансованості і стабільності. Охоплюють критерії збалансованості і стабільності на ринках засобів виробництва, споживчому, валютному, ринку праці та ринкові ціни.

Ринок засобів виробництва:

а) *ділова активність виробників і споживачів засобів виробництва, бірж матеріальних ресурсів;*

б) *активний пошук продавців і покупців, можливостей реалізації своїх економічних інтересів;*

в) *збільшення пропозиції нової, ефективнішої техніки і технологій, кількості взаємовигідних угод між: виробниками і споживачами засобів виробництва.*

Ринок споживчий:

а) *поява на ринку широкого асортименту продовольчих і непродовольчих товарів; зростання доступності товарів різного асортименту і цін на них для широких верств населення;*

б) *досягнення 3-4% допустимих відхилень попиту і пропозиції у той чи інший бік*

Ринок валютний:

а) *збереження відносно стабільного курсу валют, цінних паперів;*

б) *активізація діяльності банківських і кредитних установ, фондових бірж;*

в) *розширення можливостей падання коротко- і довгострокових кредитів, зниження відсоткових ставок за кредитами, підвищення кредитоспроможності виробників, надійності вчасного повернення кредиту та ін.*

Ринок праці:

а) *зростання попиту на робочу силу, зокрема на висококваліфіковану, спроможну скоро адаптуватися на виробництві, працювати високопродуктивно;*

б) *досягнення рівня безробіття, який не перевищує 1,5— 2 % від кількості працездатного населення.*

Ринкові ціни:

а) *коливання цін на ринку засобів виробництва і на споживчому ринку в межах 2-3%, що не потребує спеціальних координаційних, регулювальних заходів, оскільки збалансованість забезпечується конкуренцією виробників і посередницьких організацій;*

б) *відсутність гіперінфляції (розміри інфляції незначні й значних змін у розбалансованість не вносять);*

в) *згорання діяльності спекулянтів, представників "тіньової" економіки або звуження сфери їх діяльності до незначних масштабів.*

Ринкові критерії національно-економічної збалансованості, стабільності мають важливе значення щодо регулювання економічної системи загалом. Вони відображають стан виробництва, розподілу, обміну і споживання. Тенденції ринкових макроекономічних

показників дають змогу визначити заходи регулювання і встановлення збалансованого та стабільного розвитку.

Соціальні критерії національно-економічної збалансованості:

а) пріоритет національно-демократичної ідеології у державотворенні, перевага реформаторів національно-економічної системи над консерваторами, підтримка державотворчих і демократичних перетворень провідними країнами Європи і світу, реальна фінансова допомога міжнародних банків і МВФ, реальні кроки щодо співпраці з європейськими структурами, економічне зростання;

б) поліпшення співвідношення розподілу національного доходу на фонд нагромадження і фонд споживання (збільшення першого з них, зростання обсягів коштів на житло і соціально-культурне будівництво);

в) незначні коливання у Державному бюджеті щодо негативного і позитивного сальдо, виділення в структурі використання бюджету основної частки на вдосконалення розвитку державних виробничих і обслуговуючих підприємств, на підтримку приватного підприємництва і фермерства, фінансування соціально-культурної сфери, науки, освіти та охорони здоров'я, оборони й управління;

г) поліпшення пенсійного, стипендіального забезпечення, утримання шкільних установ, підвищення розмірів дотації малозабезпеченим, сиріт, інвалідам, виділення коштів на охорону природи, упорядкування територій,

д) скорочення до мінімуму (до рівня, який не загрожує розбалансованістю і дестабілізацією національно-економічної системи) зовнішньої та внутрішньої заборгованостей.

Соціальні критерії національно-економічної збалансованості виявляють стан реальної політики розподілу і споживання національного продукту. Через формування бюджету, доходів простежується відповідність обсягу і структури національного продукту потребам населення і виробництва, стан платоспроможності уряду і населення, можливості національних заощаджень і капіталовкладень для економічного зростання.

ТЕМА 3: ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА СОЦІАЛЬНО-РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

План

1. Суспільні потреби як соціальна база добробуту
2. Національний продукт як виробнича база добробуту
3. Засади соціально-ринкової економіки

Функціонування національної економічної системи і завданням уряду країни має бути забезпечення добробуту кожному членові суспільства. Це дуже складне завдання. Річ у тому, що добробут співзвучний з потребами людини і рівнем задоволення цих потреб. Стає очевидним, що економічна система країни повинна забезпечити щонайменше два важливі результати:

- **по-перше**, обсяг і структуру виробництва національного продукту, адекватних обсягу і структури суспільних потреб;

- **по-друге**, обсяг доходів грішми споживачів, які забезпечили б їм платоспроможність та задоволення матеріальних і духовних потреб, що виражають добробут.

1. Суспільні потреби як соціальна база добробуту

Добробут як соціально-економічне явище є лише результатом рішень уряду і виробничої діяльності зайнятих в економічній сфері. Отже, як рішення уряду, так і результати праці та виробництва мають забезпечити матеріальну і духовну основу добробуту суспільства.

** **Добробут** — соціально-економічний стан суспільства, який виражає відповідність матеріального і духовного забезпечення всіх і кожного згідно з їх природними потребами.*

Стає очевидним, що добробут є лише наслідком управлінських і виробничих дій у системі національної економіки. Своєю чергою, управлінські і виробничі дії повинні впливати із суспільних і індивідуальних потреб.

♦ **Потреби** — види продукції, речей, послуг, які необхідні людям і які вони бажають і прагнуть мати, споживати, використовувати.

Найзагальніше потреби виражають об'єктивно необхідні передумови виробництва, взаємодії виробників і споживачів.

Відмінності в характері діяльності та умовах життя, економічні, соціальні і психологічні відмінності між людьми зумовлюють відмінності в їхніх потребах. Зміст категорії "*потреби особистості*" полягає у тому, що для одних вони є стимулом до підприємництва і праці, для інших — реалізацією життєвих потреб, тобто встановлюється певне співвідношення між пропозицією (виробництвом) і попитом (споживанням).

Потреби класифікують:

- **за суб'єктом:** національні, регіональні, колективні, індивідуальні (приватні);
- **за функціональною роллю:** пріоритетні, стійкі, ситуаційні, другорядні;
- **за об'єктом (предметом):** матеріальні, духовні, етичні, естетичні;
- **за сферами діяльності:** політичні, ідеологічні, потреби у праці, пізнанні, спілкуванні, рекреаційні, релігійні та ін.

Потреби є соціально-економічним, національно-суспільним явищем. Вони перебувають у постійному розвитку, мають історичний характер. Відсутність усвідомленої потреби збуджує до неї інтерес, формує стимул до підприємництва і до праці для її задоволення. Отже, потреба, стимул, інтерес не існують поза людиною чи групою людей.

2 Національний продукт як виробнича база добробуту

Добробут пов'язаний з потребами, а потреби визначають структуру виробництва і споживання продукту. Від рівня і структури виробництва національного продукту загалом і на душу населення залежатиме і відповідний рівень задоволення потреб, тобто рівень добробуту нації. Щоб підносити рівень добробуту, насамперед необхідно підносити обсяг виробництва національного продукту та приводити його структуру до обсягу і структури потреб людей. Національний продукт виступає не лише суспільним інтересом, а й стимулом.

Теорія національного продукту ***B*** обґрунтовує його як результат відповідних суспільних витрат ***B****. Тобто, що виробили, те й спожили. Проте економічна теорія обґрунтовує витрати виробничі — ***O*** (оборотний капітал — сировина, матеріали, енергія і т. ін.) та споживчі — ***dB**** (населення, держава і ін.). Тому уряд країни і виробники повинні бути зацікавлені у створенні такої вартісної структури національного продукту, щоби виробничі витрати зменшувалися — $\downarrow O$, а споживчі зростали — $\uparrow dB^*$.

$$B = \downarrow O + \uparrow dB^*.$$

Валовий внутрішній продукт ***dB*** є національним стимулом, оскільки виражає кінцевий продукт споживання у країні. Від його розподілу залежать і стан економіки, і рівень життя населення. Теорія макроекономіки розподіл валового внутрішнього продукту ***dB*** обґрунтовує такими показниками:

$$dB^* = C + B + K + (E - I),$$

де ***C*** — споживання домашніх господарств; ***B*** — споживання держави (бюджетні надходження і витрати держави); ***K*** — капітальні вкладення; ***E*** — експорт; ***I*** — імпорт.

Для кожного суб'єкта ринку стимулом є отримання якнайвищого доходу (і прибутку) від його діяльності: найманим працівником — у формі заробітної платні, власником капіталу

— у формі прибутку, державою — у формі бюджету, зовнішньою торгівлею — у формі чистого експорту ($ЧЕ = E - I$).

У практичній діяльності стимули у формі грошей і товарів можуть спонукати для їх отримання до використання таких методів:

- **економічних** (через формальне (зареєстроване) здійснення капітальних вкладень, створення виробництва, наймання працівників, виробництво продукту, його реалізацію, отримання заробітної платні і прибутку та сплати податків згідно із законодавством) ;

- **"тіньових"** (через неформальну (незареєстровану) виробничу, торгівельну чи іншу діяльність, що не контролюється податковими і державними інститутами, усі доходи і прибутки від якої привласнюються, податки не сплачуються);

- **кримінальних** (через вилучення і привласнення частини національного продукту причетними до його руху і контролю за цим рухом особами державного, правового чи господарського управління в обхід (ігнорування) статей Кримінального кодексу).

Успішний перехід до ринку потребує запровадження лише економічних стимулів:

$$B = O + T + A + ЧП.$$

Вартісна структура національного продукту показує, що економічним стимулом для власника капіталу є відшкодування оборотного капіталу O , частини основного капіталу A і чистий прибуток $ЧП$; для найманого працівника — заробітна платня T . Створений валовий внутрішній продукт $dB = T + A + ЧП$ спрямовується на розвиток виробничої сфери і сфери послуг та фінансування державних інститутів через систему сплати податків на доходи і прибутки виробників, на основі яких формується Державний бюджет. Держава безпосередньо впливає на встановлення пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту, створюючи правову базу стимулювання виробництва, праці, руху капіталів, товарів, грошей. Для ринкової економіки характерним є посилення стимулів до зростання виробництва національного продукту і його розподіл за внеском кожного суб'єкта у створення національного продукту:

$$dB^* = C + B + K + (E - I).$$

З рівняння розподілу валового внутрішнього продукту випливає, що чим більшим він є, тим більше коштів отримують домашні господарства C , Державний бюджет B , більшими будуть капітальні вкладення K і експорт $E > I$ (унаслідок переважання експорту над імпортом можливе зростання інвалютних резервів через позитивне сальдо платіжного балансу).

3. Засади соціально-ринкової економіки

Зростання добробуту нації прямо залежить від зростання національного продукту. Своєю чергою, підвищення обсягів виробництва потребує такої економічної системи, тобто фінансів, інтересів, стимулів і т. ін., які спонукали б уряд і виробників до високоефективного виробництва, зокрема раціонального використання робочого часу та ресурсів. Насамперед економічна система повинна би забезпечити: *по-перше*, фундаментальні основи вільного підприємництва і соціального добробуту; *по-друге*, умови реалізації економічних інтересів і стимулів власникам капіталів і найманим працівникам.

Після Другої світової війни нові німецькі лідери, зокрема *Л. Ерхард*, зробили важливий внесок у теорію ринкової системи, обґрунтувавши і запровадивши в науковий обіг поняття "*соціально орієнтована ринкова економіка*".

***Соціально орієнтована ринкова економіка** — модель соціально-економічного розвитку, для якої характерне переважання приватної власності та ринку, їх поєднання з державною власністю і державним регулюванням та системою соціального захисту населення.

Ця модель ринкової економіки втілена в життя у розвинутих країнах. Соціальний захист у соціально орієнтованій ринковій економіці передбачає: *допомогу в разі безробіття: виплати безробітним, спрямовані на підтримання їхнього життєвого рівня, доки вони знайдуть нову роботу; пенсії за віком: державні виплати особам похилого віку; пенсії у разі непрацездатності: державні виплати особам, що втратили працездатність; допомога*

малозабезпеченим верствам населення: державні виплати сім'ям, що мають дохід нижчий за прожитковий мінімум; охорону здоров'я: гарантоване медичне обслуговування.

Досвід ринкових країн показав, що всім їм притаманна низка спільних фундаментальних характеристик. Причому всі фундаментальні характеристики мають бути притаманні всім суб'єктам ринку.

Розгляньмо ці характеристики.

Економічна свобода. Це найзагальніший принцип функціонування ринкової економіки. Кожен із суб'єктів ринку є вільний у своїх економічних, фінансових та соціальних рішеннях:

- населення (фізичні особи, домашні господарства) регіону має значну свободу вибору, вирішуючи, скільки витратити, де працювати і як здійснювати заощадження;

- підприємства (локальні господарські системи) регіонів і країни володіють значною свободою вибору, вирішуючи, що і яким чином виробляти й де реалізувати готову продукцію;

- регіон (влада області, району, населеного пункту) має значні повноваження, формування і використання регіонального бюджету, регулювання капіталовкладень, розвитку інфраструктури, забезпечення соціального захисту, збереження довкілля тощо.

Права власності. Власність на засоби виробництва є важливою передумовою, оскільки реальна власність на капітал забезпечує реальну економічну свободу його суб'єктові: фізичній чи юридичній особі. При тому важливим є оптимізація пропорцій власності на капітал, зокрема співвідношення приватної і неprivatної власності:

- фізичні та юридичні особи мають чітко визначені права на свою власність, ураховуючи право володіти, користуватися і розпоряджатися нею;

- приватна власність є домінуючою в регіоні і країні загалом як в особистій (сімейній), так і в корпоративній (акціонерній) формах;

- неprivatна власність є у значній частині регіону (в комунальній і акціонерній) і в незначній частині держави (акціонерній) формах.

Конкуренція. Ринок передбачає свободу виробничої, торговельної та інших видів діяльності людей в індивідуальній і колективних формах. Число виробників за різними видами і формами діяльності є необмежене:

- влада країни і регіону стимулює і підтримує ініціативи людей щодо створення підприємств, (фірм) захищає їх діяльність;

- у більшості галузей виробництва та обслуговування країни та регіону діє безліч конкуруючих постачальників;

- нові підприємства (фірми) за бажанням можуть вийти на вже освоєний ринок;

- робітники та службовці мають свободу вибору серед великої кількості працівників.

Правові ринкові інституції. Діяльність суб'єктів ринку регулюється правовою базою (Конституцією, законами виробничих відносин, управління, самоуправління і регулювання) та відповідними інститутами, наділеними певними функціями.

Правові ринкові інституції визначають права й обов'язки суб'єктів ринку, повноваження управлінських та обслуговуючих структур, свободу ухвалення ними рішень та характер товарообміну: *правова основа захищає економічну свободу суб'єктів ринку, об'єкти їх власності, результати виробництва і праці, вибір партнерів тощо; свобода товарообміну підкріплюється правовою системою, що включає контрактне право, акціонерне право, законодавство про економічні асоціації (для профспілок) і забезпечує вільне створення нових компаній; правова система визначає не лише основні принципи самоврядування, самоуправління підприємств, регіонів, укладання контрактів, створення компаній тощо, а й засоби забезпечення виконання ухвал, рішень чи економічних угод.*

Жорсткі бюджетні обмеження. Це один з найважливіших аспектів діяльності суб'єктів ринку різного рівня господарської організації: підприємства, регіону і навіть домашніх господарств. Формування та використання бюджетних надходжень є завжди актуальною проблемою для суб'єктів виробництва, управління регіонів і навіть уряду країни. Особливо

вона актуальна для регіонів, оскільки їхні бюджети формуються переважно від центральних надходжень. Але теорія ринкової економіки стверджує: *доходи окремих осіб, підприємств та організацій залежать насамперед від їх конкретного внеску до економіки, а не від обсягу регіональних чи державних дотацій; доходи бюджету регіону залежать від продуктивної і ефективної діяльності розміщених на його території підприємств, а не від надходжень до центрального бюджету і волі уряду; збиткові компанії, регіони, як звичайно, не отримують рятівних субсидій, за винятком на ліквідацію наслідків стихійних лих, катастроф тощо; неефективна регіональна влада йде у відставку.*

Передбачувана державна політика. У ринковій економіці головною дійовою особою є конкретний виробник: власник капіталу, підприємець, бізнесмен, найманий працівник і т.д. Вони визначають форми виробництва, що виробляти, скільки і для кого. Регіон регулює соціальні, економічні процеси на своїй території. Держава контролює стратегічні аспекти в даному регіоні, не втручається у систему виробництва на рівні підприємств, співпрацює з регіоном у сфері пріоритетів капіталовкладень, соціальних і економічних питань. Кожен із суб'єктів ринку чітко знає свої функції та обов'язки, а свої інтереси вирішує у правовому полі за таких умов: *населення і підприємства мають можливість прогнозувати свій фінансово-економічний стан, не боячись непередбачуваних поворотів в урядовій політиці; влада регіону має можливість формувати реальний регіональний бюджет, сприяти економічному зростанню підприємств, капіталовкладенням, соціальному захисту і підвищенню рівня життя людей; інфляція тримається на низькому рівні, оподаткування відрізняється стабільністю, а пряме державне втручання у діяльність підприємств, ринків, регіонів є обмеженим і не передбачуваним.*

Інтереси і стимули у соціально-ринковій економіці. Ринкова економіка — це насамперед свобода підприємництва. Держава забезпечує усім працювати на себе, а частину доходу передавати для споживання тим, хто не зайнятий у виробництві. Таким чином зайняті забезпечують розв'язання соціальних питань своїх власних та тих, хто того потребує. Тому соціально-ринкова економіка повинна забезпечити умови реалізації економічних інтересів і стимулів виробникам, а держава правові основи розподілу створеного виробниками національного продукту між усіма членами суспільства.

Інтереси. Виникають на основі конкретних потреб (у предметі, речі, послугі).

* **Інтерес** — усвідомлений суб'єктом предмет потреби, який здатний задовольнити її і спонукає до політичних, економічних, правових, соціальних, організаційних дій для заволодіння цим предметом.

Інтереси формуються унаслідок реалізації національних, державних, економічних відносин між суб'єктами — тими, хто бере участь в управлінні країною, виробництві, розподілі та обміні. Основними суб'єктами інтересів, що виникають у процесі відносин державотворення і економіки, є *людина, підприємство, регіон, держава, нація.*

Відповідно й інтереси мають реалізовуватися за таким самим порядком: *індивідуальні (приватні); колективні (підприємств і підприємців); регіональні {населених пунктів, районів, областей}; державні (бюджетних установ і організацій); національні (сталого розвитку нації).*

Реалізацію інтересів усіх суб'єктів ринку здатна забезпечити лише високопродуктивна, високоефективна національна економічна система, головними факторами якої є людина, її продуктивна праця та відповідна кількість і якість залученого в економіку основного виробничого і невиробничого капіталу.

Інтерес будь-якого суб'єкта тісно пов'язаний з економічними відносинами власності — відносинами, що виникають між людьми з приводу привласнення засобів виробництва і створеного продукту. Приватна власність перебуває в органічній єдності з її суб'єктом, конкретно людиною, для якої збереження і розширення власності є економічним інтересом, а отже, вона не шкодує зусиль для реалізації цього інтересу. Усуспільнена власність належить водночас усім і нікому, не перебуває в органічній єдності зі своїми суб'єктами,

відчужена від них і не викликає у них інтересу до її збереження і розширення. Діапазон економічного інтересу приватного власника значно ширший, ніж відчуженого, який фактично є найманою робочою силою (рис. 3.1).

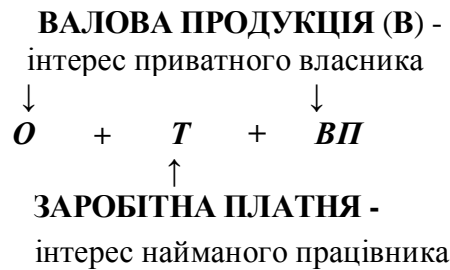

Рис. 3.1. Діапазон економічного інтересу приватного власника і найманого працівника

Приватний власник володіє засобами виробництва **К**, організовує виробництво продукції **В**, наймаючи робочу силу **Т**. Він зацікавлений у зменшенні матеріальних витрат **О**, у зростанні продуктивності найманої праці та в обмеженні коштів на її оплату **Т** і в максимальному зростанні валового прибутку **ВП**. Приватний власник повністю контролює процес виробництва, віддачу від матеріальних витрат, продуктивність і якість праці найманих працівників, якість продукції, її обсяг, реалізацію та отриманий прибуток.

У відчуженого від власності виробника значно вужчий діапазон інтересу — він зводиться лише до розміру заробітної платні, місця роботи, професії та ін. Його менше цікавлять витрати виробництва, ефективність, прибутки, оскільки він причетний лише до їх створення, а не до присвоєння.

Розширення діапазону економічного інтересу найманих працівників завдяки приватизації підприємств має важливу національно-інтегративну економічну суть. Передусім економічний інтерес такого змісту охоплює значну частину суспільства, розширює сферу різних видів підприємництва, послуг, виконання робіт і посилює самоконтроль за виробництвом, його ефективністю, якістю продукції, зростанням її конкурентоспроможності та ін. Індивідуальні інтереси інтегруються у колективні, а колективні — у національні, хоча вони різняться своїм економічним змістом. Предмет інтересів суспільства (держави) — національна економіка загалом, обсяг і структура валового внутрішнього продукту, динаміка його зростання, формування Державного бюджету, розвиток соціальної інфраструктури тощо; колективу — виробництво і продукт, який він створює і котрий споживає, конкурентоспроможність продукції, стан основних фондів, технологій, фінансів; індивіда — збереження і розширення власності, зростання доходів, прибутків, соціальний стан та ін.

Стимули. У процесі підприємницької діяльності і праці створюються умови для вияву життєво важливих економічних явищ — стимулів.

*** Економічний стимул** — усвідомлені суб'єктом предмет чи явище, здатні збудити в нього інтерес до них, спонукати до певних дій для їх отримання і задоволення певних потреб.

Стимули є важливим інструментом ефективної підприємницької діяльності. Їх спонукальна дія певною мірою виявляється за дотримання таких умов:

- стимулом є предмети чи явища, здатні задовольнити конкретну потребу індивіда, колективу та ін.;

- усвідомлення потреби індивідом чи колективом і її актуальності на час спонукання;

- знання індивідом/колективом умов придбання речей, характеру необхідних для того дій.

Ринкова економічна система побудована на реалізації інтересів через економічні стимули. Початковою її ланкою є підприємництво, бізнес і стимули до їх організації.

Створений національний продукт є тим національним стимулом, задля якого формується національна економічна система. Проблема полягає у тому, як побудувати механізм стимулювання його створення, тобто як національний продукт розподілити між зайнятими і незайнятими, щоб задовольнити потреби всіх суб'єктів ринку і забезпечити продуктивне та ефективне функціонування економічної системи.

ТЕМА 4: ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

План

1. Потенціал соціального споживання (споживчий, рекреаційний).
2. Потенціал виробництва (виробничий, освітній і науковий, трудовий).
3. Зовнішньоекономічний потенціал.

Основою формування економічного потенціалу є потенціал соціального споживання, тобто обсяг і структура життєвих потреб нації, якому повинні відповідати обсяг і структура створеного національного продукту для задоволення цих потреб. *Чинником виробництва* виступає національний капітал, тобто вартість вкладеної праці, основного й обігового капіталу, а *результатом виробництва* — кількість і вартість національного продукту. Відношення вартості національного продукту до національного капіталу виражає продуктивну функцію національного капіталу, а відношення вартості національного капіталу до вартості національного продукту — ефективну функцію національних витрат.

1. Потенціал соціального споживання

Соціальне споживання — особлива сфера національної економіки. В ній виражено мету виробничого потенціалу і рівень її реалізації у даному суспільстві. Соціальне споживання є тим результативним показником, який виражає рівень розвитку нації, суспільства, його цивілізованість і гуманність. На розвиток потенціалу соціального споживання працюють весь виробничий потенціал, державний лад, політика усіх форм влади.

Соціальне споживання охоплює інтереси соціальних груп, націй і народностей, відношення суспільства й особистості, умови праці і побуту, здоров'я, довкілля і відпочинку. Саме в цій сфері реалізують наслідки виробничої діяльності, що стосуються інтересів усього народу, тобто розподіляється створений валовий випуск B :

$$B = a F(T_K, K),$$

де T_K - чисельність зайнятих,

K - залучений капітал,

a - рівень технологій на даний момент.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) dB є національним стимулом, оскільки виражає кінцевий продукт споживання у країні. Від його розподілу залежать і стан економіки і рівень життя населення. Теорія макроекономіки розподіл валового внутрішнього продукту dB обґрунтовує такими показниками:

$$dB = C + B + K + (E - I)$$

dB — чистий національний продукт (валовий внутрішній продукт),

споживають домашні господарства — C , держава (бюджет) — B ,

національні капіталовкладення — K , експорт — E , імпорт — I .

Економічна теорія обґрунтовує витрати

- виробничі O (оборотний капітал – сировина, матеріали, енергія, ... (т. зв. проміжне споживання – споживає виробництво)),

- споживчі dB (населення, держава та ін.).

Тоді, національний продукт $B = O + dB$.

Отже, високий рівень соціального споживання цілком залежить від стану потенціалу споживання, темпів зростання обсягів і структури виробництва валового внутрішнього продукту.

Споживчий потенціал. Розв'язання соціальних проблем, тобто споживчих проблем населення, покладається на підприємства сфери матеріального виробництва та сфери послуг. Тому в процесі динамічного формування і функціонування національної господарської системи в ній історично об'єктивно складається масштабний, багатогранний за своїм профілем і складний за своєю організаційною та управлінською структурою елемент — споживчий комплекс.

** **Споживчий комплекс** — сукупність галузей і видів економічної діяльності, зайнятих виробництвом товарів народного споживання та надання населенню різних послуг, що мають задовольнити потреби його матеріального достатку, розвитку особистості громадян, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.*

Споживчий (соціальний) комплекс створює товари та послуги задля задоволення потреб населення і представляє собою практичну пропозицію на споживчому ринку.

Обсяг доходів населення відповідно виражає споживчий потенціал, або ж споживчий попит на споживчому ринку.

За своїм значенням галузі споживчого комплексу поділяють на три великі групи:

- галузі, діяльність яких пов'язана із задоволенням соціально-культурних та інтелектуальних потреб людей, а також із створенням та забезпеченням необхідних умов життєдіяльності. Це культура, мистецтво, освіта, охорона здоров'я, фізична культура, відпочинок, спорт, туризм і т. п. Діяльність галузей цієї групи пов'язана із забезпеченням конституційних прав усіх громадян країни;
- галузі, що створюють матеріальні блага для задоволення матеріальних потреб людей: речі, продукти, ліки, житло і т. ін.;
- галузі, які не створюють матеріальних вартостей, але продовжують процес виробництва з їх створення в інших галузях: торгівля, громадське харчування, житлове і комунальне господарство, побутове обслуговування, транспорт, зв'язок і т. ін.

Через діяльність галузей споживчого потенціалу здійснюється взаємозв'язок економічного і соціального розвитку в національній господарській системі, взаємовідносини і взаємозв'язки між її регіональними і галузевими складовими, а також національної економіки України з країнами світу.

Рекреаційний потенціал. Сучасний етап розвитку будь-якої національної економіки характеризується підвищеною спрямованістю усіх її структур на розв'язання соціальних проблем. Для світової економіки кінець ХХ ст. характеризувався посиленням цільової орієнтації на розвиток людини і соціальної орієнтації загалом.

В системі споживчого комплексу важливе місце відводиться активному відпочинку населення, тобто рекреації. Це настільки важливий сегмент споживчого потенціалу, що за доброї внутрішньої організації та широких міжнародних зв'язків неодмінно переростає у самостійний потенціал і приносить великі доходи.

** **Рекреаційний потенціал** — єдина система природних, спортивних, туристичних, лікувально-оздоровчих і соціально-культурних підсистем, які характеризуються функціональною взаємозалежністю і територіальною цілісністю та тісно взаємодіють з галузями виробництва товарів та послуг.*

Тенденція до збільшення вільного часу є об'єктивним чинником подальшого розвитку активного відпочинку населення. Невипадково в економічно розвинутих країнах зростання національного багатства супроводжується скороченням частки витрат на харчування і предмети розкоші у структурі загальних споживчих потреб людей. Водночас зростає частка витрат на відпочинок і організацію вільного часу. Найбільша частка у світовому споживанні рекреаційних послуг припадає на європейські країни — у середньому 6 % рекреаційних послуг у загальному обсязі споживання товарів і послуг.

Однак для того, щоби рекреаційна потреба набула масового характеру, суспільство повинно насамперед достатньо вкладати в основний, обіговий капітал, працю. Це дасть змогу інтенсифікувати продуктивну функцію виробничого потенціалу ($B = aF(T_k, K)$) та отримувати необхідний обсяг створення національного продукту, тобто валового внутрішнього продукту ($dB = B - O$) задля підвищення добробуту людей, тобто змогу підвищувати оплату праці зайнятих, збільшувати тривалість оплачуваних відпусток, розширювати сферу рекреаційних послуг.

Наразі потреба в рекреаційних послугах набуває дедалі все більше вираженого соціального спрямування. Вона стає потребою не лише для відновлення біоенергетичного

потенціалу людини для підвищення рівня її життєдіяльності, але й для забезпечення багатосторонніх функцій у трудовій діяльності та соціальній активності.

Для визначення рекреаційної потреби населення треба проаналізувати дію сукупності чинників (факторів), які впливають на її формування та розвиток:

■ *чинники, що діють у межах виробничого потенціалу:*

- загальноекономічні чинники, тобто загальний рівень розвитку економіки, обсяг і структура виробництва товарів і послуг, що задовольняють комплекс потреб населення у відпочинку;
- демографічні чинники, такі як стан здоров'я і фізіологічні особливості, статевовіковий склад населення, сімейний стан, рівень урбанізації і співвідношення міського та сільського населення;
- розподіл населення за галузями і сферами зайнятості, професійний склад зайнятих, кваліфікація зайнятих, умови праці, тривалість щорічної відпустки і час її надання;

■ *чинники, що діють в межах потенціалу соціального споживання:*

- культурний рівень населення і його диференціація, тип культурного життя, соціальний склад населення, організація реклами та інформації, соціально-психологічні чинники — інтенсивність культурних і ділових зв'язків, широта спілкування з туристами, вплив моди, національні традиції;
- рівень задоволення різних потреб населення, попри потреби у відпочинку;

■ *чинники, що формують платоспроможний попит:*

- розподіл валового внутрішнього продукту ($dB = C + B + K + (E - I)$),
- суспільні фонди споживання,
- доходи грішми населення і їх диференціація,
- ціни на путівки та інші рекреаційні послуги,
- транспортні тарифи і вартість проїзду до місця відпочинку.

Конкретне поєднання видів рекреаційної діяльності та умов їхньої реалізації формують сукупність форм активного відпочинку, які можна класифікувати за такими ознаками:

- а) *за цільовим спрямуванням* — лікування, відпочинок, заняття спортом, полювання і ловля риби, знайомство з культурно-історичними пам'ятками та ін.;
- б) *за характером відпочинку* - стаціонарний та в русі, відпочинок з переміщенням;
- в) *за сезоном відпочинку*— зимовий, літній, міжсезонний;
- г) *за формою відпочинку* — індивідуальний, груповий, сімейний (з дітьми чи без дітей).

Рекреаційний потенціал функціонуватиме ефективно, якщо вміло буде поєднано використання природних і створених людиною ресурсів відпочинку. Динамічний розвиток рекреаційного потенціалу національної економіки потребує наявності цих двох груп ресурсів. Треба завжди мати на увазі, що навіть за високої привабливості природних ресурсів без наявності відповідних комунікацій, готелів, шляхів, під'їздів, сервісу, обслуговування, зв'язку, комунального забезпечення, пам'яток культури і мистецтва, розвиток рекреації для широких верств споживачів неможливий.

2. Потенціал виробництва

Насамперед виробничий потенціал повинен відповідати споживчому потенціалові через економічний зміст залученого працівника, одиниці основного чи обігового капіталу. Він повинен відображати їхню здатність до створення одиниці продукту, що відповідає потребам споживання. Фактично створений цими одиницями продукт і виражатиме їхній фактичний виробничий потенціал, або віддачу за одиницю часу.

Виробничий потенціал є не що інше, як чинники (фактори) виробництва, а їхня дія - продуктивна (виробнича) функція:

$$B = a F(T_k, K),$$

де B - національний продукт,
 T_k — кількість зайнятих,

К— залучений основний капітал,
а — рівень технологій на даний момент.

Отже, виробничий потенціал країни має такі складові:

- *освітній і науковий потенціал*, спосіб мислення нації, зайнятих;
- *трудовий потенціал*, тобто якість освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня зайнятих і їхні творчі можливості;
- *національне багатство*, тобто створені і нестворені активи або основний та обіговий капітал;
- *інвестиційний потенціал*.

У сукупності та взаємодії вони створюють реальний національний виробничий потенціал.

Фактори виробничого потенціалу. В теорії і практиці господарювання це поняття трактується неоднозначно, здебільшого залежно від того, з яких позицій підходять до розгляду його сутності, складу і ролі в національному та світовому господарствах.

До складу *чинників (факторів)*, що впливають на розмір і структуру виробничого потенціалу країни, його динаміку в кожен конкретний період часу, можна виділити:

- обсяг і доступність наявних ресурсів;
- досягнутий країною рівень технічного розвитку, який визначає якість і продуктивність технологічної бази економіки;
- нагромаджений країною потенціал (сила) у сфері фундаментальних і прикладних наукових досліджень, рівень підготовки кадрів, що виражає якість трудового потенціалу.

Сукупна дія цих факторів впливає на загальний виробничий потенціал країни.

Моделювання виробничого потенціалу. Теорія виробничого потенціалу країни ґрунтується на основі вимог дії об'єктивних економічних законів. Як уже зазначено, з виробничим потенціалом пов'язують не просто залучені національний капітал і працю, а насамперед створений ними національний продукт.

* **Виробничий потенціал**— це спроможність залучених кількості і якості національної праці та капіталу створювати продукт за одиницю часу.

Наведене визначення стверджує, що чим менше часу за незмінної чисельності зайнятих і залученого капіталу витрачено на виробництво одиниці продукції, тим вищий їхній виробничий потенціал.

До елементів виробничого потенціалу відносять загальні, суспільні та природні явища:

- **загальні:** *наукові знання, технології;*
- **суспільні:** *внутрівиробничий поділ праці, суспільний поділ праці, кооперація праці, фінансова, грошова і кредитна системи;*
- **природні:** *родючі ґрунти, корисні копалини, природне середовище.*

Виробничий потенціал формується і розміщується на основі відповідних об'єктивних економічних законів. Тому основним завданням є оволодіння науковими основами розміщення і територіальної організації виробничого потенціалу, аналізу структури, динаміки і перспектив розвитку за ринкових відносин.

Освітній і науковий потенціал. Формування виробничого потенціалу є однією з найважливіших умов переходу до функціонування економіки на засадах ринку. Головне завдання управління виробничим потенціалом — це встановлення тісних взаємозв'язків освіти, науки і виробництва.

В умовах ринкової економіки, коли пріоритетним чинником продуктивного й ефективного її розвитку є трудовий (людський) капітал, а не наявність мінерально-сировинних ресурсів, створення інституційних, економічних і соціальних передумов формування трудового капіталу є чи не найголовнішим завданням уряду країни.

* **Трудовий (людський) капітал** — частина працездатного населення, яка володіє високим рівнем знань і професійної кваліфікації, здатна створювати нові системи знань, техніки, технологій, форм організації праці та виробництва, впливати на технічний рівень

виробництва, зростання обсягів виробництва, якості, конкурентоспроможності продукції, зниження собівартості продукції, зростання прибутків.

Джерелом формування освітнього потенціалу є, *по-перше*, широкий діапазон загальноосвітніх знань, які дають середні школи, ліцеї, коледжі, *по-друге*, високий рівень професійних знань, навиків, умінь, які дають вищі навчальні заклади у процесі підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів, *по-третє*, творчі задатки і спроможність самостійно проводити наукові дослідження, здійснювати винаходи тощо, які дають аспірантура, докторантура, практичний досвід наукових працівників.

Сучасні досягнення українських учених значною мірою визначили становище України як науково-технічної розвиненої країни. Україна має потенціал розвитку майже в усіх напрямках науково-технічного прогресу: машинобудування, хімії, біології, металургії та ін. Поряд з цим існують дві нерозв'язані найважливіші проблеми розвитку науки і, відповідно, інновацій:

■ *по-перше*, проблема фінансування науки й інновацій, яка стала хронічною; основою фінансування науки є здебільшого Державний бюджет, який неспроможний забезпечити належне фінансування як фундаментальних, так і прикладних розробок;

■ *по-друге*, проблема формування фінансово-економічного механізму взаємодії наукових організацій і виробничих підприємств з приводу розробки та впровадження інноваційних техніко-технологічних проектів, який успішно сформувався і функціонує у розвинутих ринкових країнах.

Визначальним, звичайно, є розв'язання другої проблеми, позаяк від того залежать продуктивність та ефективність функціонування праці і капіталу виробничих підприємств, надходження доходів у бюджеті всіх рівнів, у тому й до бюджету наукових установ і додаткового фінансування науки з Державного бюджету. Відсутність фінансово-економічного механізму взаємодії наукових організацій і підприємств ускладнює процес розвитку економіки України за інноваційним типом. Для посилення структурно-інноваційних перетворень в економіці організація української науки потребує вирішення таких питань:

- *по-перше*, створення правових та економічних передумов фінансування і матеріально-технічного забезпечення розвитку науки;
- *по-друге*, підвищення ролі науки в економіці і престижу наукової діяльності;
- *по-третє*, реструктуризація української науки: структурні зміни, які треба проводити в економіці, повинні супроводжуватися і відповідними структурними змінами організації наукового потенціалу;
- *по-четверте*, посилення акценту на розробку власних техніко-технологічних систем;
- *по-п'яте*, поліпшення кадрової політики в системі державного управління і регулювання інноваціями.

Інноваційна інертність і застій в економіці призводять до того, що структура як товаровиробництва, так і експорто-імпорту не змінюється протягом перехідного до ринку періоду, відповідно не підвищується рівень конкурентоспроможності українських товарів та економіки загалом. Україна й далі експортує метал, хімічні продукти, руду, сільськогосподарську сировину, а імпортує техніку, технології для усіх галузей економіки, зерно, борошно, одяг взуття й інші споживчі товари.

Підвищення конкурентоспроможності української економіки потребує активізації інноваційної діяльності, зміни її структури і пріоритетів:

- *по-перше*, треба створити інституційні і фінансові передумови стимулювання концентрації інноваційного капіталу у сфері великого, середнього і малого підприємництва;
- *по-друге*, створення й удосконалення передумов розвитку системи і підтримки ризикового (венчурного) капіталу та інноваційного підприємництва.

Як перша, так і друга група пріоритетів свідчать, що в основі їх реалізації лежить наука. Власне наука є першим і головним компонентом інноваційної діяльності, умовою забезпечення ефективності економіки.

Критеріями високого рівня науково-технічного потенціалу є зростання:

- *національного інтелекту;*

- *обсягу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;*
- *видів науково-технічних розроблень і їх відповідності світовим зразкам.*

Трудовий потенціал. Основним чинником формування виробничого потенціалу країни є людський. Продуктивна людина є основною продуктивною силою (потенціалом). Для підвищення свого продуктивного потенціалу людина створює і вдосконалює основний капітал і засоби виробництва, оборотний капітал, технології, організацію праці, виробництва, систему управління тощо, а також правову основу виробництва, фінансів, систему розподілу, обміну і споживання національного продукту.

Людина володіє фізіологічною та інтелектуальною силою, здатністю створювати продукти для задоволення власних потреб і відтворення. Створений валовий продукт V практично в повному обсязі використовується для виробничого і невиробничого споживання населення через валові витрати V^* . Отже, виробництвом забезпечується відтворення населення.

** **Населення** — природно-історична сукупність людей, яка формується і безперервно відтворюється у процесі виробництва і відтворення самого життя.*

Населення одночасно є виробником матеріальних та духовних вартостей і їх споживачем. Його характеризують *національні, соціальні та економічні особливості*. Національні особливості відображають риси мислення, свідомості, культури, побуту, ставлення до праці, природи, торгівлі, міжнародних відносин тощо. Соціальні особливості відображають груповий або суспільний спосіб життя людини, її природне відтворення, економічні — здатність до праці, творчості, виробництва.

Національна категорія населення. Національна категорія населення відображає процеси, особливості поглядів певних його груп на проблеми суверенітету, державності, мови, культури, побуту, способу мислення, ведення господарства тощо. Вона тісно пов'язана з формуванням єдиної державної та господарської системи, в основі яких є конституція країни і закони, що регулюють відносини національного, соціального й економічного розвитку.

♦ **Національна категорія населення** — група населення, об'єднана за певними якісними ознаками самопізнання, способу мислення, самосвідомості, ставлення до держави, праці, довкілля тощо.

Національну категорію можна згрупувати за критеріями національної самосвідомості.

1. **Свідомість національного патріотизму.** Об'єднує групу людей з високим рівнем національної самосвідомості, гордості за свою націю і країну, з бережливим ставленням до національної (державної) мови, культури, історії, освіти, релігії, до культурних та історичних надбань інших народів, які сповідують пріоритет загальнолюдських вартостей, прав і свобод людини і націй, соціальної справедливості, терпимості, національно-демократичних ідей.

2. **Свідомість національного нігілізму.** Об'єднує групу людей, яким байдуже або майже байдуже національне походження; вони надають перевагу меркантильним інтересам, концентрують свої зусилля на матеріальному збагаченні, навіть незаконним чином; у політиці відстоюють ідеологію космополітизму, соціальної рівності, державної багатомовності.

3. **Свідомість національної винятковості.** Об'єднує групу людей, які гіперболізують значення своєї нації, тобто підносять її вище за інших, нав'язують свою національну культуру іншим народам, асимілюють їх тощо; політика такої групи ґрунтується на ідеології фашизму, расизму, шовінізму, великодержавного імперіалізму тощо.

Кількісне співвідношення населення за критеріями національної самосвідомості є дуже важливе в аспекті формування праці, капіталу, здійснення державної кадрової політики.

Соціальна категорія населення (категорія природного відтворення). Поняття "соціальна категорія населення" характеризує процеси відтворення суспільства і суспільний спосіб життя.

♦ **Соціальна категорія населення** — група населення, об'єднана за певними якісними ознаками розселення, природного відтворення та переміщення.

Соціальні категорії населення можна згрупувати:

■ **за критерієм чисельності:** чисельність населення загалом; чисельність міського і сільського населення; чисельність населення за статтю і віком; розселення населення по території; динаміка чисельності населення;

■ **за критерієм природного руху:** народжуваність; смертність; природний приріст; дитяча смертність; шлюбність і розлучення;

■ **за критерієм міграційного руху:** переміщення населення всередині країни; виїзд населення з країни (еміграція); в'їзд населення в країну (імміграція); міграційний (механічний) приріст населення.

Усі соціальні критерії населення виявляються через відповідні кількісні показники, зіставляючи які в часі, можна простежувати тенденції й закономірності природного відтворення і соціального розвитку населення.

Економічна категорія населення (категорія зайнятості). Належність до певної економічної категорії населення пов'язана з працездатністю за віком, загальноосвітньою і спеціальною підготовкою, професійною кваліфікацією, часом праці, оплатою праці тощо.

♦ **Економічна категорія населення** група населення, об'єднана за певними якісними ознаками здатності до праці, рівня професійної підготовки, складності виконання праці, зайнятості.

Зайнятість відображає аспект виробничих відносин, пов'язаний із залученням працівника до конкретної праці на відповідному робочому місці, засвідчує забезпеченість працездатного населення робочими місцями. При тому визначають:

- *рівень зайнятості працездатного населення у суспільно корисній праці;*
- *розподіл зайнятого населення між сферами і галузями національної економіки і територією країни;*
- *ефективність використання праці зайнятих на виробництві.*

Процес зайнятості вивчають за допомогою певних категорій: працездатне населення, трудовий капітал, економічно активне населення, безробітне населення та ін.

* **Працездатне населення** — сукупність людей віком від 17 до 60 років, здатних за психофізіологічними даними до участі у трудовому процесі.

До працездатного населення зараховують зайняте в національній економіці населення старше і молодше від працездатного віку, яке має фізичний розвиток, розумові здібності та знання, необхідні для праці.

Працездатне населення класифікують за якістю підготовки до праці та складністю виконуваної праці. У ринковій економіці надають перевагу підготовці працівників високої кваліфікації, оскільки того потребують складні технічні засоби виробництва і технології. Відповідно виокремлюють групу працездатного населення з високим інтелектом і творчим потенціалом, яку ще називають *людським*, або *трудовим капіталом*.

Серед зайнятого населення виділяють частину населення, яка є реальним активним чинником продуктивних сил, створює необхідний для споживання і відтворення національний продукт, що є основою доходу зайнятих і незайнятих в економіці. Цю категорію називають економічно активним населенням.

* **Економічно активне населення** — працездатне населення, зайняте суспільно корисною діяльністю, яка приносить дохід.

Закономірною є природна незайнятість, зумовлена відсутністю місць праці, способом виробництва та іншими чинниками. Незайнятим вважають населення працездатного віку, яке готове до праці. Це безробітне населення, яке не заробляє доходів і певний час отримує матеріальну підтримку держави.

* **Безробітне населення** — частина населення працездатного віку, тимчасово не зайнята в суспільно корисній діяльності, яка не заробляє доходів.

Населення працездатного віку є основою формування усіх інших категорій населення, пов'язаних із процесом зайнятості. У віковій структурі населення України частка осіб працездатного віку становить 56 %, відповідно серед міського населення — 60 %, сільського — 40 %.

3. Зовнішньоекономічний потенціал

Розвиток національної економіки неможливий без активної зовнішньої торгівлі. Уся історія розвитку ринкових відносин нерозривно пов'язана із встановленням і розширенням господарських зв'язків, у тому числі й зовнішньої торгівлі.

У другій половині ХХ ст. інтернаціоналізація світової економіки розвивалася ще більшими темпами. Сьогодні вона набуває глобальних масштабів.

Зовнішньоекономічний потенціал будь-якої країни характеризується двома напрямками:

> *по-перше*, реалізацією частини валового внутрішнього продукту (ВВП) країни за кордоном, тобто його експортом — E ;

> *по-друге*, ввезенням у країну (купівля) частини валового національного продукту (ВНП) інших країн, тобто його імпортом — I .

З погляду розвитку і конкурентоспроможності національної економіки важливо розвивати насамперед її експортний напрям. Це свідчитиме про те, що країна займає міцні позиції на світових ринках своєю конкурентоспроможною продукцією. За даних умов і зовнішньоторговельне сальдо країни (тобто її чистий експорт $ЧЕ$) завжди буде позитивне.

$$ЧЕ = E - I.$$

Україна досі зберігає ту структуру економіки і структуру зовнішньоекономічної діяльності, яка залишилася у спадок від колишньої господарської системи. Сутність згаданої структури полягає в тому, що у складі експорту наочно простежується роль України в системі світової торгівлі як потенційного продавця сировинної і напівфабрикатної продукції. Основними товарами, що їх Україна експортує у зарубіжні країни, залишаються сировина, напівфабрикати, матеріали і товари народного споживання.

Така структура експорту збереглася від колишньої системи і сприяє збереженню відповідної структури виробничого потенціалу. Вона не задовольняє інтересів споживчого потенціалу, позаяк не сприяє її переорієнтуванню на наукомісткі виробництва і продукцію соціального споживання. Україна через це втрачає можливість розвивати нові технології, виготовляти продукцію кінцевого споживання, конкурентоспроможну на споживчому ринку інших країн.

Практика країн показує, що жодна з них не може обійтися без купівлі товарів чи послуг за кордоном, тобто без їх імпорту. Проте кожна з них намагається оптимізувати свій імпорт:

- *по-перше*, зменшувати загальний обсяг імпорту стосовно експорту загалом;

- *по-друге*, зміщувати структуру товарного імпорту в бік ввезення сировинних чи напівфабрикатних виробів з метою їх переробки в готову продукцію та експорту готових виробів.

Для реформування і підвищення виробничого потенціалу України потрібно щонайменше 40 — 50 млрд. дол. США капіталовкладень щорічно протягом 8 — 10 років. Тоді можна очікувати посилення не лише споживчого, а й експортного потенціалу та оптимізації імпортного.

Для того Україні треба: - *утвердити відкриту економіку і бути членом СОТ*; - *ліквідувати від'ємне сальдо чистого експорту*; - *забезпечити правову основу залучення зарубіжних інвестицій*, - *повернути в Україну капітал у твердій валюті*; - *розробити стратегію і механізм реалізації експортноорієнтованого розвитку економіки*; - *лібералізувати сферу зовнішньоекономічних зв'язків, удосконалити регіональне спрямування зовнішньоекономічної діяльності*.

У відносинах з державами з розвинутою ринковою економікою та з країнами, що розвиваються, Україна повинна вести пошук нових джерел критичного імпорту (найнеобхіднішого) і нових ринків збуту продукції. Пріоритет надавати тим, хто вбачає в Україні рівноправного партнера у співробітництві в галузях високої технології, хто виявляє готовність сприяти інвестиціям у пріоритетні переробні галузі промисловості, сільського господарства, соціальної інфраструктури, які допоможуть значно підвищити якість економічного потенціалу України.

ТЕМА 5: ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

1. Інститути права, управління і власності.
2. Власність в умовах ринку
3. Приватизація і забезпечення прав власності в Україні

Економічний потенціал країни повинен функціонувати продуктивно й ефективно. Його продуктивне й ефективне функціонування потребує системи відносин між суб'єктами виробництва і владою, які відповідали б і вимогам об'єктивних економічних законів, і інтересам виробників та нації загалом. Складові економічного потенціалу є лише статичними чинниками господарського механізму. Регулювання відносин між усіма суб'єктами господарського механізму потребує насамперед правової бази та впорядкування власності на землю, капітал, результати виробництва як основного економічного відношення. Отже, систему інституційних чинників складають: - *інститути права*, - *інститути управління*, - *інститути власності*.

1. Інститути права, управління і власності

Однією з найважливіших проблем національної економічної системи є забезпечення прозорого швидкого руху товарів, капіталів, фінансів, праці тощо, від якого залежить ефективність усієї господарської системи і обліку, що гарантує їхню кількісну і якісну цілісність. Розв'язання цієї проблеми є дуже складним завданням

Цьому повинно сприяти вирішення щонайменше таких питань:

- *по-перше*, створення правової бази, тобто законів та інших правових актів, які врахували б особливості руху і використання усіх ресурсів та інтереси учасників виробництва, розподілу, обміну і споживання;

- *по-друге*, дотримання виробниками, споживачами і владою положень прийнятих правових актів та здійснення ними цього ж виробництва, розподілу, обміну та споживання лише в рамках прийнятих правових норм і правил.

Практика показує, що правове інституційне забезпечення ще не гарантує ефективності руху всіх видів ресурсів і гармонізації інтересів учасників господарської системи. Річ у тому, що дуже часто виникають проблеми щодо дотримання цими ж учасниками економіки цих же правових положень. Особливо це актуально для національної економіки України. І все ж практика інших розвинутих та успішних країн показує, що іншого шляху врегулювання виробничих відносин задля продуктивного й ефективного функціонування потенціалу виробництва і потенціалу соціального споживання просто немає.

Інститути права. Загальновизнаною цінністю в усіх демократичних державах є право людини на життя, свободу, гідність тощо. Таке право не дає держава. Але таким правом володіють кожна людина, кожен учасник виробництва і споживання. Між ними мусить бути ще якесь "*право*", яке регулювало б їхні відносини. Стає очевидним, що поняття "*право*" має два значення:

- *по-перше*, право як найвищі вартості людини, а саме право на життя, свободу, освіту, переміщення, працю, оплату праці та ін.;

- *по-друге*, як система затверджених законодавчим органом законів та інших нормативних актів для упорядкування відносин між людьми, державою, виробниками тощо.

Отже, інститути права формують щонайменше два рівні правових актів національного значення, які враховують насамперед верховенство права як найвищих вартостей людини. Йдеться про верховенство права над законом держави. Рівнями правових актів є інститут конституції держави та інститути неконституційних законів, які визначають особливості відносин руху праці, капіталів, товарів і т. ін.

Інститут Конституції України. Стан і характер державної, політичної, економічної і соціальної організації України визначає Конституція України - її Основний Закон.

Конституція України містить основні положення, що стосуються захисту прав і свобод людини та громадянина. Зокрема, вона стверджує, що всі природні права людини визначаються найвищою соціальною вартістю.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Практично інститут Конституції України охоплює увесь спектр чинників потенціалу виробництва та потенціалу соціального споживання. Він обґрунтовує рамки як чинників виробництва, розподілу, так і рамки обміну та споживання. При тому констатує рівноправність усіх громадян перед її положеннями і гарантує реалізацію їхніх інтересів.

Інститут підконституційних законів. За своїм функціональним призначенням Конституція України, тобто її положення, не конкретизують безпосередньо виробничі і соціальні відносини в економіці і державі. Вона лише визначає контури й акценти залучених чинників економіки та їхні пріоритети щодо продуктивного й ефективного виробництва, справедливого розподілу, обміну та споживання. Конкретизацію усіх відносин між виробниками, державою та виробниками і непрацюючими здійснюють так звані підконституційні закони. Сама Конституція України стверджує, що закони та інші нормативно правові акти приймаються на основі її положень. Такі закони охоплюють широкий спектр відносин, що виникають у виробничій і соціальній сфері.

Закони, що регулюють відносини у сфері виробничого потенціалу. Отже, Закон:

- *Про власність, визначає відносини власності на землю, основний і оборотний капітали, створений продукт і т. ін.;*
- *Про зайнятість, визначає умови і характер зайнятості в усіх галузях економіки;*
- *Про працю і її оплату, визначає рівні складності праці, її тарифікації та оплату;*
- *Про господарські товариства, визначає умови організації господарської діяльності малих підприємств та ін.*

Закони, що регулюють відносини у сфері ринкових послуг. Отже, Закон:

- *Про банки і банківську діяльність,*
- *Про державну статистику;*
- *Про зовнішньоекономічну діяльність;*
- *Про інноваційну діяльність;*
- *Про товарну біржу та ін.*

Закони, що регулюють відносини у соціальній сфері. Отже, Закон:

- *Про працю і її оплату;*
- *Про індексацію доходів громадян населення;*
- *Про мінімальний споживчий бюджет;*
- *Про підвищення соціальних гарантій для тих, що працюють та ін.*

Закони, що регулюють відносини приватизації. Отже, Закон:

- *Про приватизацію майна державних підприємств;*
- *Про приватизацію невеликих державних підприємств;*
- *Про приватизаційні папери та ін.*

Звісно, що наведеним переліком кількість підконституційних законів не обмежується. Зміни в національній економіці потребують адекватного правового забезпечення задля їх урахування при формуванні економічних, політичних чи соціальних рішень. Щорічно приймається *Закон України про Державний бюджет*, удосконалюється податкова, митна та інша законодавча база, і цей процес буде нескінченний.

Інститути управління. Практично йдеться про інститути влади та їх функції в управлінні національною економікою. Конституція України стверджує, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влад здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до підконституційних законів.

Однак практика показує, що функції влади мають трохи інший поділ з їх інститутами управління.

Інститут законодавчої влади. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України. До повноважень Верховної Ради України з питань економіки та соціальної сфери належить:

- ухвалення підконституційних законів;
- затвердження Державного бюджету та внесення змін до нього,
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- розгляд і ухвалення рішень щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також: про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, непередбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використання та ін.

Інститут гарантійної влади. Функції забезпечення гарантій конституційного ладу в Україні і виконання підконституційних законів покладено на інститут Президента України. Конституція України запевняє, що Президент України є главою держави і виступає від її імені. Водночас, Президент України є Гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина.

На економіку і соціальну сферу Президент України впливає через реалізацію конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина. Насамперед це права на працю, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, достойну оплату праці тощо. Президент України має безпосередній вплив на формування Державного бюджету України, посилення його соціальної спрямованості і захисту малозабезпечених верств населення. У сферу функцій Президента України входять питання енергетичної безпеки, прозорості державних закупівель, стабільності національної валюти, формування державних валютних резервів, залучення прямих іноземних інвестицій, регулювання відносин власності, приватизації тощо.

Інститут господарської влади. Він представлений Кабінетом Міністрів України. Конституція України зазначає, що Кабінет Міністрів України є найвищим органом господарської влади в системі управління економікою. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України. У своїй діяльності керується положеннями Конституції та законами України, а також Указами Президента України та постановами Верховної Ради України, ухваленими відповідно до Конституції та законів України.

Функції Кабінету Міністрів зводяться насамперед до управління і регулювання господарством України. Отже, Кабінет Міністрів України:

- забезпечує матеріально і фінансово державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої економічної політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- вживає заходів для забезпечення прав та свобод людини і громадянина;
- забезпечує проведення фінансової, цінової, інноваційної, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;
- забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності, здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;
- розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України і підписаного Президентом України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання та ін.

У своїй господарській діяльності Кабінет Міністрів України опирається на органи місцевої влади в областях, АР Крим, містах, районах та сільських населених пунктах.

Інститут власності. Власність визнана найголовнішою економічною категорією, яка виражає відношення привласнення засобів виробництва і результатів праці. Права власності визначені Конституцією України. Земля і всі ресурси господарювання в Україні є об'єктами права власності українського народу.

Теорія власності і практика господарювання обґрунтовують необхідність запровадження двох інститутів власності: *-інституту приватної власності та -інституту неприватної власності.*

Інститут приватної власності. Передбачає реального суб'єкта власності та форми її функціонування. Насамперед приватна власність має єдиного суб'єкта — індивіда, особу. Проте може функціонувати в таких формах:

- **індивідуальна**, коли власником є індивід;
- **сімейна**, коли власником є члени сім'ї, родини;
- **колективна (корпоративна)**, коли приватні власники передають свою власність у колективне управління.

Отже, суб'єктами приватної власності в Україні є фізичні особи, тобто кожен індивід має право бути власником засобів виробництва і результатів праці.

Інститут неприватної власності передбачає суспільного чи колективного власника з відповідними формами функціонування. Неприватна власність належить групі людей як сукупному власникові засобів виробництва і результатів спільної праці. Неприватна власність має такі форми:

- **державна**, коли власником є держава, в Україні Фонд Державного Майна;
- **комунальна (муніципальна)**, коли власником є міська (селищна) рада;
- **кооперативна**, коли власником є кооператив;
- **колективна (змішана)**, коли приватні і неприватні власники передають свою власність у колективне управління.

Форми двох інститутів власності функціонують як для реалізації інтересів їх власників, так і для суспільства загалом.

2. Власність в умовах ринку

Продуктивність і ефективність національної економіки визначаються насамперед відношенням власності на землю, основний та обіговий капітали і результати праці. Ефективна ринкова економічна система побудована на домінуючій приватній власності і механізмові, який забезпечує нагромадження власності в різних формах її прояву: землі, основних засобах, оборотних засобах, нерухомості, цінних паперах тощо.

Сама власність ще не визначає економічного змісту виробництва і процесів обігу, але вона є основою формування відносин, що забезпечують відповідний господарський зміст.

Власність — об'єктивна економічна категорія. Водночас вона органічно обумовлюється її суб'єктом.

Специфічною властивістю власності є здатність приносити прибуток і нагромаджуватися чи розширюватися завдяки цілеспрямованій праці. Об'єкт власності як фізична річ сам не може приносити прибуток і нагромаджуватися, це можливо лише за відповідного спонукання до праці її суб'єкта (власника і невласника) через механізм економічного інтересу, що забезпечує остаточний результат — отримання прибутку чи доходу. Саме завдяки прибутку чи доходу власник має змогу відтворити і розширити об'єкт власності, а невласник — збільшити свою заробітну платню. Найефективніше цей механізм функціонує за збігу інтересів власника і невласника.

Економічний інтерес є рушійною силою виробництва або надання послуг. Практика доводить: чим конкретнішим є власник засобів виробництва, тим виразніший його інтерес і тим раціональніше та ефективніше функціонують матеріальні та грошові ресурси для реалізації цього інтересу (рис.4. 1).

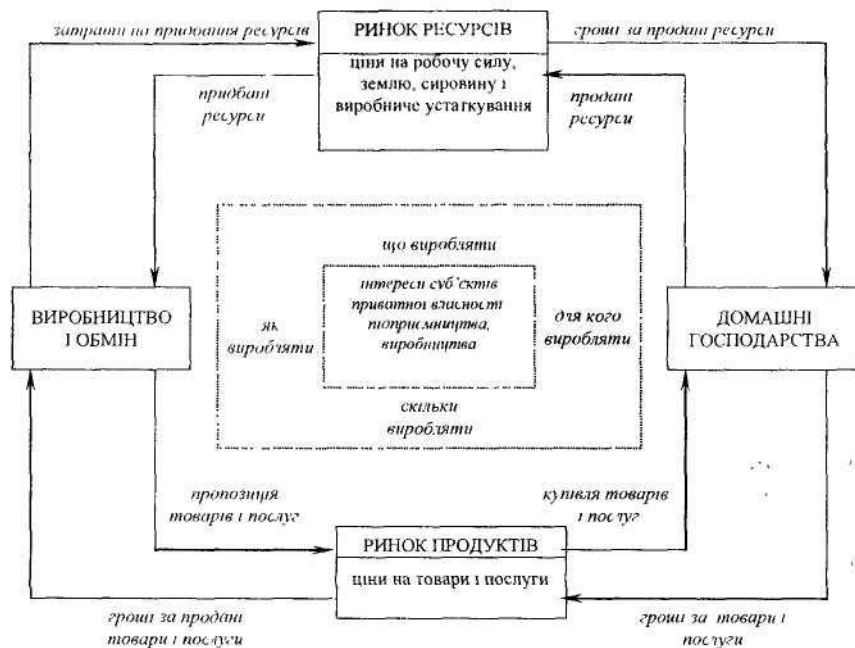

Рис. 4.1. Економічні інтереси в системі замкнутого руху по колу матеріальних і фінансових ресурсів у ринковій економіці

Центральними суб'єктами ринку є власники капіталу, підприємці, домашні господарства і держава. Обсяг і структура товаровиробництва визначаються потребами домашніх господарств і держави. Власне суспільні потреби є сигналом для виробників: для кого виробляти, що виробляти, як виробляти і скільки виробляти. На ринку ресурсів виробники купують потрібне устаткування, сировину, матеріали, працю, технології і виробляють товари, яких потребує суспільство. Конкуренція підказує, як здійснювати виробництво, які застосовувати технології, як знизити витрати й отримати прибуток, де реалізувати свої товари. Ринок товарів показує, скільки і яких товарів потребують домашні господарства і держава. Тобто на кожному ринку кожен його суб'єкт реалізовує власні інтереси. Важливо, щоб ринкові умови були сприятливі для того, інакше можливий спад виробництва і зниження доходів.

Найменше відчуження суб'єкта власності від об'єкта власності пропорційно знижує його (суб'єкта) інтерес до високоефективної праці та виробництва. Мало того, відсутність можливості в суб'єкта праці задовольнити життєво необхідний інтерес неминує спонукає його до "тіньових" форм задоволення своїх економічних чи соціальних потреб, до правопорушень.

У приватної власності є конкретний суб'єкт, який не відчужений від об'єкта власності і має чітко визначений інтерес з матеріалізованими кількісними та якісними параметрами, з відповідною стратегією і тактикою їх досягнення. Інтерес суб'єкта приватної власності поширюється на весь процес відтворення: зниження витрат виробництва; оптимізація оплати праці й узалежнення її від затрат праці та її продуктивності; збільшення чистого прибутку чи доходу. Неприватна власність має неконкретизованого власника, суб'єкти праці відчужені від об'єкта власності, а їхні інтереси звужуються до розміру заробітної платні.

Важливою умовою гармонізації структури, сприятливого й ефективного функціонування пропорцій видів і форм власності є їх антимонopolний характер. Створення умов для їх конкуренції — запорука сприятливого впливу видів і форм власності на зростання обсягів виробництва і підвищення якості продукції.

Особливістю двох видів власності незалежно від їх форм є різні підходи до управління, розподілу, обміну в межах кожного виду. Це зумовлено передусім тим, що різні види власності спонукають до неоднакової міри вираження економічного інтересу, можливостей його досягнення.

3.Приватизація і забезпечення прав власності в Україні

У формуванні ефективної моделі ринкової економіки приватизація має надзвичайно важливе значення. Від характеру її здійснення залежать продуктивність та ефективність приватизованого капіталу. Досвід перехідних економік свідчить: приватизація відбувається або задля привласнення капіталу й отримання надмірних прибутків, або задля залучення прямих іноземних капіталовкладень, диверсифікації виробництва і створення збалансованої економічної системи.

Для української моделі ринкової економіки прийнятнішим є другий вид приватизації, позаяк він привабливіший для західних інвесторів, які володіють новітніми технологіями й ефективними системами організації виробництва. Однак в Україні переважає перший вид приватизації, що характеризується, зрештою, простим привласненням майна підприємств вітчизняними "інвесторами", які, приватизувавши підприємства, отримують прибутки, "тіньові" доходи, а структурної і технологічної реорганізації майже не здійснюють. Відчутною є участь у приватизації українських підприємств російського капіталу, яка має більше політичну, ніж економічну сутність.

Перевага такого типу приватизації свідчить про недосконалість законів, які регулюють цей процес, методів приватизації тощо. Позаяк приватизація в Україні призвела до відносного застою у ринкових реформах, поляризації суспільства з широким діапазоном доходів багатих і бідних, вона потребує належного впорядкування.

Приватна власність і права та обов'язки власників Інститут приватної власності спирається на правову систему, що визначає ставлення власника (власників) до майна, яке йому (їм) належить. Законодавство в цій галузі є досить складне, оскільки одні види власності (наприклад, власність на гектар землі) легко піддаються визначенню, а інші — ні (наприклад, право на володіння частиною електромагнітного спектра для здійснення радіо- і телевізійного мовлення чи право на виготовлення певного лікарського препарату на основі наукового відкриття).

Згідно з основами римського права виділяють три аспекти права власності: *-право володіти, -право користуватися і -право розпоряджатися майном.*

Обмеження майнових прав або їх нечітке формулювання можуть мати наслідком економічну неефективність. Якщо, наприклад, фермер не має права продати свою землю, він, напевне, неохоче робитиме в неї капіталовкладення. Сучасні системи майнового права передбачають складні варіанти поділу прав власності в той спосіб, який найбільше підходить власникам, наприклад надання в оренду. Система оренди має очевидні переваги, однак для їх реалізації певною мірою сторони повинні домовитися про дотримання таких умов:

- *повернення орендодавцю (наприклад, власнику заводу) після закінчення строку оренди його власності (він повинен мати законне право після закінчення цього строку усунути орендаря із заводу);*

- *утримання і збереження нерухомості, якою користується орендар, у належному стані (угода оренди повинна містити таке наділене позовною силою зобов'язання);*

- *відповідальність орендаря за заподіяну довікілью шкоду (наприклад, забруднення отрутохімікатами озера, що неподалік).*

Нечітке визначення прав власності в угоді спричиняє небажані наслідки:

- *непідписання угоди оренди через існування значного ризику для обох сторін;*
- *тривалу попередню роботу орендодавця і орендаря щодо обговорення й уточнення умов оренди;*

- *встановлення відповідальності у конкретних випадках уже після підписання угоди в разі настання такого випадку.*

За наявності ефективної системи майнового права цих проблем не існує, або вони легко розв'язуються. Правова система має також передбачати існування незалежних судів для урегулювання спорів і позовів за угодами у прийнятні строки і без зайвих витрат.

З наведеного вище можна зробити такі висновки:

- система прав власності спирається на елементарну економічну логіку: одне підприємство володіє капіталом, який з більшою віддачею і ефективністю може бути використаний за його оренди іншим підприємством;

- права власності часто є складні, зокрема в разі договору оренди, який має урахувати численні нюанси використання орендного капіталу, сплати за нього ренти, повернення його чи викуп у визначений строк;

- правова система чітко визначає права власності, що дає змогу уникнути додаткових витрат на переговори чи врегулювання спорів, що можуть виникнути в разі нечіткого визначення майнових прав;

- судова система повинна забезпечувати дотримання права власності з розумними витратами.

Власність і комерційне право. За ринкових умов товарообмін — це реалізація відносин між продавцем і покупцем, тому створення правової основи такого обміну є актуальне. Кожна зі сторін володіє певним майном, капіталом і здійснює виробництво товарів чи їх реалізацію задля примноження майна або капіталу. Правова система повинна забезпечити належне тлумачення майнових прав і правове підґрунтя для оптимального використання приватної власності, тобто створити правові умови для володіння, користування та розпорядження майном.

У розвинутих країнах правові відносини товарообміну регулює комерційний кодекс. Він визначає порядок і способи виконання контрактів.

- **Контракт** — угода між двома чи більше фізичними або юридичними особами, яка створює юридичне зобов'язання виконання певної дії (наприклад, поставку визначеної кількості товарів чи надання послуг).

Щодо контрактних умов роль юридичного забезпечення співпраці є визначальною. З огляду на необхідність узгодження інтересів сторін і захист кожної з них закон має передбачати способи юридичного закріплення узятих зобов'язань і забезпечення їх виконання.

Майнові права є складними, і їхнє ефективне забезпечення залежить від наявності адекватної правової системи, яка полегшує здійснення угод з майном. В Україні закладаються основи комерційного законодавства, покликаного регламентувати діяльність ринкової системи. Існуючі закони "не встигають" за суспільними змінами, суди — за змінами в законодавстві, а отже, не завжди забезпечують дотримання і виконання його положень. Усе це перешкоджає економічному оздоровленню України.

Суб'єкти власності в ринкових умовах. Приватна власність існує в одноосібній (індивідуальна) і груповій (партнерська, кооперативна, акціонерна тощо) формах. За ринкових умов володіння власністю здійснюється багатьма способами. Найпростіший випадок — особиста власність. Вона належить одному господареві, який вільно володіє, користується і розпоряджається своїм майном (відповідно до описаних уже правових умов).

Складнішою є ситуація, коли право власності належить групі власників. У товаристві ділові партнери поділяють між собою усі витрати та привілеї, пов'язані з володінням компанією. В акціонерному товаристві право власності поділяється між акціонерами, кожен з яких володіє певною часткою загальної власності компанії. У корпорації, яка є різновидом акціонерної компанії, може бути тисячі пайовиків. Досвід ринкових країн показує, що коли компанія належить більш, ніж одному власникові, повинні існувати ретельно продумані правила розподілу витрат і відповідальності. Закон товариства, як звичайно, однозначний: партнери поділяють між собою не лише всі прибутки свого підприємства, а й усі витрати. Ось де треба старанно добирати ділових партнерів.

Регулювання відносин власності в реальному житті виявляється складною проблемою.

Вид і форма власності в ринковій економіці формуються задля продуктивного й ефективного функціонування праці і капіталу, зниження витрат і отримання прибутків. У кожному окремому випадку власники, користуючись своїми правами, мають дбати, щоб управителі діяли в їхніх інтересах.

Приватизація і забезпечення прав власності. Приватизація здійснюється для:

- *формування реального власника майна, капіталу, створюваного прибутку і забезпечення умов лібералізації його дій;*
- *створення конкурентного середовища та стимулів продуктивного й ефективного використання праці і капіталу;*
- *наповнення ринків продукцією, на яку є попит, зниження цін на продукцію, зменшення виробничих витрат і зростання прибутків.*

Лібералізація і приватизація в Україні, як засвідчує практика, здебільшого здійснювалися без урахування таких цілей.

Важливим питанням приватизації в Україні є продаж підприємств чужоземним покупцям - компаніям ринкових країн, які мають сучасні технології виробництва й управління, є платоспроможними, чи компаніям країн СНД, зокрема Росії, котрі, як і Україна, лише здійснюють перехід до ринку і є неплатоспроможними

Виходячи з пріоритетів (мети) приватизації, українські підприємства доцільно продавати тим зарубіжним компаніям, які політичне та економічно сприятимуть продуктивному й ефективному їх використанню задля інтересів України та їхніх кредиторів.

У процесі приватизації в Україні здійснювалося акціонування (корпоратизація) підприємств.

Акціонування — *правова процедура перетворення державного підприємства на акціонерне товариство, яка передбачає поділ власності підприємства на велику кількість частин (акцій) відповідно до закону та їх розподіл між працівниками чи продаж населенню.*

За програмою української приватизації адміністрація і колектив підприємства мають змогу впливати на вибір її способу. Здебільшого у процесі акціонування контрольний пакет акцій отримують підприємства. Решта акцій виставляється на сертифікатні аукціони, в яких беруть участь окремі громадяни та інвестиційні фонди.

Досвід ринкових країн показує, що навіть після приватизації Україні належить вирішити складне питання — створення дієвої системи приватної власності, судово-правової системи, спроможної забезпечити дотримання прав приватної власності, фондової біржі, на якій можна було б купувати акції корпорацій на відкритому ринку.

ТЕМА 6: ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ

План

1. Національний ринок України і його проблеми
2. Сутність і функціонування ринкової інфраструктури
3. Вплив ринкової інфраструктури на формування конкурентного середовища

Стан економічної системи країни найповніше характеризує національний ринок, його інфраструктура та її участь у міжнародних ринках. Національний ринок визначає об'єктивну вартість праці, грошей, товарів, послуг, капіталу власних та чужоземних виробників, а його інфраструктура — швидкість руху праці, грошей, товарів та капіталу, тобто спосіб мислення і дій усіх гілок влади, фінансово-банківської системи, виробників, населення загалом.

Національний ринок — *система стійких товарно-грошових відносин між суб'єктами виробництва і суб'єктами споживання продукту країни, які встановлюються та регулюються конституцією, законами країни в межах державних кордонів.*

Головними категоріями національного ринку є національна пропозиція і національний попит. Між випуском товарів і послуг та рівнем їх споживання існує взаємозв'язок: зростання обсягу їх виробництва може впливати на зростання рівня споживання, а зростання попиту може стимулювати зростання обсягу виробництва.

1. Національний ринок України і його проблеми

Національний ринок є індикатором стану національної економічної системи загалом. Наприклад, структура, якість запропонованих товарів і послуг відображають стан сфери виробництва і послуг, динаміка виробництва — механізм капіталовкладень і стимулів виробництва, структура і динаміка споживання — рівень і динаміку доходів грішми споживачів, динаміка цін — рівень збалансованості та стабільності економічної системи. А національна грошова одиниця, зокрема її обмінний курс, реалізація нею функцій засобу платежу і заощадження значною мірою характеризує особливості політичного й економічного мислення уряду, банків, виробників, населення загалом. Вартість, обіг національної валюти відображають рівень ефективності, динаміку, структуру виробництва товарів і послуг, їхню конкурентоспроможність на національному і міжнародному ринках.

Загалом аналіз національного ринку розкриває обширну інформацію про країну, націю, особливості їх господарської діяльності, рівень економічного мислення, інтегрованості у світогосподарські зв'язки. Важливим він є і для висновків про господарську культуру, ментальність нації тощо.

Національний попит. Теорія національної макроекономіки сукупний попит окремої країни розглядає як національний. Він є складовою рівняння закону господарської збалансованості і виражає сукупний дохід грішми працюючих і непрацюючих — Γ_m або наявну масу грошей споживачів. Позаяк грошова маса Γ_m здійснює обіг v_2 через купівлю-продаж товарів, робіт і послуг, то весь грошовий оборот $v_2 \Gamma_m$ виражатиме національний попит. Зростання національного попиту впливає на зростання обсягу виробництва.

Попит і виробництво. Зростання валового національного продукту є функцією зростання основного капіталу і зайнятості. Отже, чим більше залучено чинників продуктивних сил, тим відчутнішим буде зростання виробництва продукту:

$$B \uparrow = F(T \uparrow, K \uparrow).$$

Положення класичної економічної теорії підтверджують обґрунтування продуктивної та ефективної функцій залучених працівників і капіталів, неминучість спаду виробництва за незмінної кількості зайнятих і капіталу.

Моделювання залежності обсягу виробництва від його чинників взаємопов'язане з розподілом і споживанням створеного продукту. Цей взаємозв'язок простежується через формули двох форм створеного продукту: натурально-вартісної — $B = Q\varphi$ і вартісно-грошової — $B = \Gamma$. Вони становлять два аспекти одного процесу: руху товару — $Q\varphi$ і зустрічного руху грошей — Γ . Натурально-вартісна форма продукту представляє пропозицію, вартісно-грошова — попит. Згідно із законом вартості вони повинні бути зрівноважені: $Q\varphi = \Gamma$. Величина Γ характеризує наявний національний попит, а величина $Q\varphi$ — національну пропозицію. Параметр Q характеризує натуральну кількість товарів і послуг, φ — ціну одиниці товару і послуги, Γ — грошовий оборот повністю реалізованого національного продукту:

$$\Gamma = v_2 \Gamma_m,$$

де Γ_m — грошова маса, v_2 — коефіцієнт оборотності грошової маси.

Структура попиту, тобто структура розподілу створеного продукту

$B = C + B + K + ЧЕ$, здатна впливати на динаміку виробництва продукту: якщо ціна постійна — φ , то можливе зростання обсягу виробництва за зростання попиту, якщо ціна одиниці продукту зростає $\varphi \uparrow$, то неминучий спад обсягу виробництва, оскільки виробники не мають стимулу його підтримувати. Відсутність стимулів для підтримання обсягу виробництва можлива з двох причин;

- зростання цін зменшує попит, платоспроможність населення та рівень споживання, тобто зменшується обсяг реалізації продукту;

- зростання цін на продукцію приносить виробникам прибутки навіть за спаду виробництва, якщо індекс зростання цін вищий, ніж індекс спаду виробництва.

Попит і споживання. Попит як категорія характеризує наявні грошові доходи суб'єктів ринку, що є основою формування важливого соціального процесу — споживання.

Функція національного споживання. Рівень споживання співвідноситься із залишковим доходом: $C = C(B - П)$. Однак ця функція надто проста, щоб описувати складність поведінки

споживачів під час витрачання їх доходів, її досліджували англієць *Джон Кейнс* (1883—1946), американці *Ірвінг Фішер* (1867—1947), *Франко Модільяні* (1918), та інші, які пропонували власні моделі макроекономічного аналізу процесу споживання. Наприклад, *Д Кейнс* щодо того вважав:

- значення граничної схильності до споживання, тобто частка споживання у кожному додатковому доларі доходу, перебуває між: нулем і одиницею. Вплив бюджетно-податкової політики на економіку через мультиплікатори державних витрат чи податків зумовлений взаємозалежністю доходу і споживання;
- відношення споживання до доходу, яке називають середньою схильністю до споживання, зменшується із зростанням доходу;
- дохід є головним чинником, який визначає споживання, а відсоткова ставка значної ролі не відіграє.

На основі цих положень він вивів функцію споживання:

$$C = C(n) + cB', \quad C > 0, \quad 0 < c < 1,$$

де C — споживання, B' — залишковий дохід, $C(n)$ - постійна величина, або автономне споживання, c — гранична схильність до споживання.

1. *Фішер* розробив модель, з допомогою якої економісти аналізують особливості вибору раціональними споживачами в різні періоди часу. Ця модель описує обмеження, з якими стикаються споживачі, роблячи вибір між споживанням і заощадженням, тобто відчуючи певні часові та бюджетні обмеження. Наприклад, у першому періоді споживач має дохід B_1 і рівень споживання C_1 , у другому — дохід B_2 і споживання C_2 . У першому періоді заощадження Z дорівнюють доходу за винятком споживання:

$$Z = B_1 - C_1$$

У другому періоді споживання дорівнює нагромадженню заощадженням, ураховуючи відсотки на ці заощадження, плюс доходи другого періоду:

$$C_2 = (1 + p)Z + B_2, \text{ де } p \text{ — реальна відсоткова ставка.}$$

2. Гіпотеза життєвого циклу, сформульована *Ф. Модільяні* свідчить, що доходи, якими споживач володіє протягом життя, утворюються з початкового багатства W і доходу tB , де t — час праці (10, 20, 30 і т. д. років). Споживач може розподілити свої доходи на роки, які він передбачає прожити T і працювати t . Тому $W + tB$ розподілиться рівномірно по T років і щорічно споживатиметься:

$$C = (W + tB) / T.$$

Функцію споживання можна записати так:

$$C = (1/T) W + (t/T) B.$$

Якщо кожен учасник економічних відносин своє споживання організовує саме в такий спосіб, то національна функція споживання мало чим відрізняється від індивідуальної. Отже, національне споживання залежить від національного багатства (ВВП) та від доходу на душу населення. Функція споживання для національної економіки є така:

$$C = a W + \beta B,$$

де a — гранична схильність до споживання за нагромадженням багатством,

β — гранична схильність до споживання за доходом.

Структура витрат. Структура витрат створеного продукту адекватна структурі його розподілу. Якщо створений валовий продукт — B , то, згідно з головною тотожністю національних рахунків, весь створений продукт (дохід) перетворюється на витрати — $(-B^*)$. Процес створення і витрат національного продукту можна відобразити такою формулою:

$$B - B^* = 0.$$

Формула свідчить, що розподіл створеного продукту оптимально збалансований і попит стимулює виробництво, а виробництво — обмін. Але так не буде, якщо інтереси суб'єктів ринку не збалансовані.

1. *Тенденції в економіці за $B > B^*$.* Якщо випуск продукту перевищує заплановані витрати $B > B^*$, то в економіці з'являється ніби надлишок створеного продукту ΔB :

$$\Delta B = B - B^*.$$

Поява ΔB свідчить, що розподіл створеного продукту не є оптимальним, оскільки :

- фактично незадоволенні! попит на величину $(-\Delta B)$;

- де є надмірні запаси створеного продукту (ΔB).

Якщо незадоволений попит виражається недостатніми грошовими доходами окремих споживачів, то надмірні запаси характеризують надмірні капіталовкладення у процес виробництва, позаяк підприємства не змогли реалізувати частину створеного продукту. Це призводить до певних негативних наслідків, оскільки закон попиту і пропозиції вимагає врівноваження виробництва B і споживання B^* . Процес супроводжуватиметься такими тенденціями:

> незадоволений попит B залишиться незмінним, позаяк система розподілу грошових доходів є незмінною, а суб'єкти попиту свої надходження грошми збільшити вже не можуть;

> створений надлишок товарів ΔB залишиться незмінним, а обсяг виробництва зменшуватиметься ($B \downarrow$) на величину ($-\Delta B$), тобто до рівня витрат: $B \downarrow = B^*$. Зменшення виробництва $B \downarrow$ призведе до закриття підприємств, зростання безробіття, зниження капіталовкладень.

2. Тенденції в економіці за $B < B^*$. Якщо випуск товарів і послуг менший від запланованих витрат $B < B^*$, то утвориться надлишок витрат на величину ($-\Delta B^*$):

$$-\Delta B^* = B - B^*.$$

Це означає, що витрати випереджають виробництво продукту і стимулюють його зростання. У такому разі розподіл продукту серед суб'єктів ринку краще збалансований, рівень попиту задоволений за будь-якого рівня виробництва продукту, підприємства реалізують свій продукт і відтворюють виробництво. Цей процес супроводжуватиметься такими тенденціями:

- рівень витрат B^* залишиться незмінним, оскільки система розподілу створеного продукту є незмінною; збільшувати грошові доходи споживачів недоцільно, бо вони здатні задовольнити рівень своїх потреб;

- створений надлишок витрат ($-\Delta B^*$) зменшуватиметься за рахунок зростання обсягу виробництва продукту $B \uparrow$ до рівня витрат B^* ; зростання виробництва зумовить зростання капіталовкладень, зайнятості та ін.

Національна пропозиція.

Головним показником рівняння господарської збалансованості (попиту і пропозиції), який регулює кількість грошей Γ_M і кількість товарів та послуг Q , є ціна u . Щоб виявити, як ці два параметри впливають на зміну реальної кількості грошей Γ_M і реальної кількості товарів і послуг Q , доцільно розглянути рівняння господарської збалансованості у таких співвідношеннях його параметрів:

- співвідношення:

$$u = v_2 \Gamma_M / Q$$

У цьому співвідношенні ціна прямо пропорційна добутковій грошовій масі та її оборотності й обернено пропорційна кількості товарів і послуг;

- співвідношення:

$$\Gamma_M = Q u / v_2$$

У такому співвідношенні кількість грошей прямо пропорційна вартості валового випуску й обернено пропорційна коефіцієнту оборотності грошової маси.

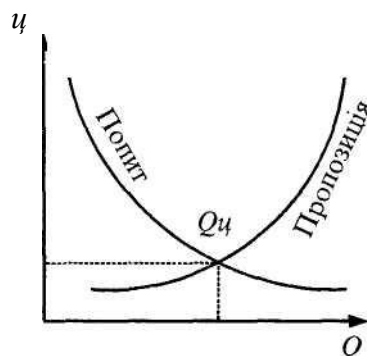

Рис. 6.1. Криві попиту і пропозиції

Ці співвідношення дуже важливі щодо аналізу національної пропозиції у короткостроковому і довгостроковому періодах. Національна пропозиція нерозривно пов'язана з національним попитом: зміна попиту впливає на зміну пропозиції, а зміна пропозиції впливає на зміну попиту. Цей взаємозв'язок засвідчує зміни кривих попиту і пропозиції та їх наслідки (рис. 6.1)

Q відображає кількість товарів і послуг, на які існує попит на ринку, а величина $ц$ — ціну одиниці товару робіт і послуг, за яку їх можна продати чи купити. Крива попиту спрямована вниз, оскільки чим вища ціна одиниці товару, тим менше його можна продати, і навпаки: чим нижча ціна одиниці товару, тим більше товарів можна продати чи купити. Крива пропозиції спрямована вгору, позаяк чим вища ціна одиниці товару, тим більше товарів виробляють підприємства, і чим нижча ціна, тим менше вони виробляють товарів і послуг. Точка $Qц$ перетину двох кривих відповідає ринковій рівновазі, за якої встановлюється рівноважна ціна на одиницю товару, а кількість товару відповідає попиту.

Для з'ясування структури і динаміки перелічених явищ криву попиту розглядають разом із кривою пропозиції, яка теж характеризує залежність між обсягом виробництва Q і ціною одиниці продукції $ц$. Точка перетину кривих попиту і пропозиції визначає обсяг виробництва товарів і послуг Q і ціну одиниці продукції $ц$.

***Національна пропозиція** — залежність між кількістю товарів і послуг Q , які пропонує сфера виробництва та сфера послуг, і рівнем цін на їх продукцію $ц$.

Співвідношення між обсягом виробництва і ціною залежить від того, в якому проміжку часу його розглядати. У зв'язку з ним існує два види національної пропозиції: *-реальна і -номінальна*. Зумовлено це двома формами вимірювання обсягу виробництва: натуральною (фізичною) і вартісною (грошовою).

*** Реальна національна пропозиція** — фізичний обсяг виробництва товарів і послуг, який вимірюється у натуральних показниках (штуках, тоннах, об'ємах, літрах тощо).

Реальну національну пропозицію оцінюють і у вартісних показниках з урахуванням ціни одиниці продукції, якщо показники вартості продукції та її ціну взято за базу порівняння.

***Номінальна національна пропозиція** — вартісна оцінка обсягу виробництва товарів і послуг на певний момент, тобто кількість товарів і послуг Q за ціною одиниці продукції $ц$.

Вартісна форма оцінки здійснюється у грошах: $Qц = Г$. $Qц$ є номінальною національною пропозицією, а $Q = Г/ц$ — реальною. Якщо за реальну національну пропозицію прийняти обсяг виробництва в постійних цінах $Qц$ попереднього базового періоду, а за номінальну національну пропозицію — обсяг виробництва у фактичних цінах $Q'ц'$, наступного періоду, то можна обчислити третій важливий показник національного продукту — *дефлятор обсягу виробництва $Iц$* , який інколи називають дефлятором цін національного продукту. Його розраховують відношенням обсягу виробництва національного продукту наступного періоду до обсягу виробництва національного продукту базового періоду:

$$Iц = Q'ц' / Qц.$$

Розрахунок його важливий для розуміння номінальної та реальної пропозиції. Для будь-якого періоду *номінальний обсяг національного продукту (пропозиції)* розраховують як загальну його вартість (загальну суму грошей), потрібну для обороту цього продукту.

Реальний обсяг національного продукту {пропозиції} є обсягом національного продукту в натуральних показниках у будь-якому періоді, помноженим на ціну одиниці продукції базового попереднього періоду.

Зміни пропозиції є найважливішим чинником динаміки інших макроекономічних параметрів. Найбільші зміни макроекономічної ситуації спричиняють зміни реальної національної пропозиції, тобто зміни обсягу національного продукту в натуральному вираженні.

Проблеми національного ринку. Тіньова економіка. Тіньова економічна діяльність не зумовлена об'єктивними економічними законами. Вона має суб'єктивну основу, тобто людський чинник: гіперболізацію власних економічних інтересів, для реалізації яких державні та господарські чиновники використовують службове становище.

Контрольовану та прозору економіку, рух ресурсів і товарів якої дотичний до бюджетної системи, вважають офіційною. Однак існує економічна діяльність, яку не контролюють органи державних фінансів і статистики, а тому вона не оподатковується, не враховується у системі національних рахунків, тобто є неофіційна. Отже, поняття *"тіньова економіка"* стосується тих видів діяльності, в яких створюється нова вартість, що не обліковується офіційною статистикою

** Тіньова економіка — сукупність необлікованих і протизаконних, нелегальних видів діяльності: ухилення від сплати податків, виробництво заборонених видів продукції та послуг (виробництво наркотиків, азартні ігри тощо).*

Тепер до таких видів діяльності в Україні додалися вивезення товарів за кордон задля наживи, незаконне конвертування валюти і махінації під час його здійснення, надання кредитів комерційними банками за чималу винагороду, незаконне вивезення валюти за кордон, підробка товарів, випуск і продаж неліцензійної аудіо-, відеопродукції, компакт-дисків та ін. До *"тіньової"* економіки наближалася діяльність деяких комерційних банків, які наживалися на конвертації валюти, масово переводячи безготівкові гроші в готівку, що створювало на неї штучний попит. Усе це дало змогу їм отримати великі прибутки, чому сприяло недосконале законодавство.

"Тіньова" економічна діяльність стає серйозною загрозою для розвитку промисловості. Вона не дає змоги забезпечувати економічне зростання і задоволення людських потреб. Малі підприємства зацікавлені й надалі залишатися у категорії малих. Серйозні інвестори утримуються від входження у сектори, де переважає тіньова діяльність, оскільки їм або доведеться мати справу з нечесною конкуренцією з боку неплатників податків, або йти на численні ризики. Домінування *"тіньової"* економічної діяльності в Україні може бути основною причиною тривалого економічного спаду.

Водночас *"тіньова"* економіка життєво важлива для багатьох людей, позаяк створює робочі місця, товари та послуги. Без неї життєвий рівень в Україні був би ще нижчий. Вона навіть забезпечує певне економічне зростання. Але тіньовики *"висмоктують"* сили економіки, і якщо це триватиме й надалі, то може призвести до руйнування цивілізованого українського суспільства, оскільки:

- подальша втрата податкових надходжень сприяє дефіциту бюджету, що загострює фінансову та економічну кризи;
- втрата надходжень до бюджету не дає змоги надавати основні державні послуги: освіту, охорону здоров'я, державну безпеку, охорону довкілля тощо;
- ухилення від сплати податків виробників, які діють у секторі *"тіньової"* економіки, призводить до зростання податкового тиску на ділові кола офіційного сектора, що дедалі більше знижує їхню спроможність створювати робочі місця, здійснювати капіталовкладення, зростати;
- тіньова економіка сприяє беззаконню.

Одним із чинників *"тіньової"* економіки є бартер, який ускладнює процес відстежування і оподаткування фінансових потоків.

Інфляція. Вона є найважчим непрямим податком, який населення змушене сплачувати через придбання товарів на споживчому ринку.

**Інфляція — знецінення грошей унаслідок перевищення кількістю грошових знаків, які перебувають в обігу, суми цін товарів і послуг, що породжує стрімке зростання цін.*

Інфляція тісно пов'язана із суттю та функціями грошей, з чинниками, які впливають на них та на пропозицію і попит.

Попит на реальні грошові запаси прямо пропорційний обсягові виробництва. Зростання обсягу валового випуску потребує пропорційного зростання маси грошей. Величині попиту на гроші повинна відповідати величина пропозиції грошей.

Зростання заробітної платні, пенсій, допомог без зростання відповідно виробництва товарів, робіт і послуг неминує призводити до інфляції і збереження неплатоспроможності населення.

2. Сутність і функціонування ринкової інфраструктури

Для прискорення руху товарів і послуг, підвищення продуктивності виробництва й ефективності використання ресурсів потрібні організації, які, діючи в рамках закону, обслуговують ринкові відносини, — ринкова інфраструктура.

** **Ринкова інфраструктура** — сукупність організаційно-правових форм, за допомогою котрих як єдине ціле функціонують ринкові відносини.*

Формами (елементами) інфраструктури в сучасній ринковій економіці є: кредитна система і комерційні банки; емісійна система й емісійні банки; організаційно оформлене посередництво на товарних, сировинних, фондових і валютних біржах; аукціони, ярмарки та інші форми організованого позабіржового посередництва; система регулювання зайнятості населення і центри (державні й недержавні) сприяння зайнятості (біржі праці); інформаційні технологи і засоби ділової комунікації; податкова система і податкові інспекції; системи страхування комерційного господарського ризику і страхові (державні і недержавні) компанії; спеціальні рекламні агентства, інформаційні агентства й засоби масової інформації; торгові палати, інші громадські й добровільні державно-громадські об'єднання ділових кіл; митна система; професійні спілки тих, хто працює за наймом; комерційно-виставочні комплекси; система вищої і середньої економічної освіти; консультативні (консалтингові) компанії; аудиторські компанії, громадські і державно-громадські фонди, створені для стимулювання ділової активності; спеціальні зони вільного підприємництва тощо.

Ринкова інфраструктура охоплює широкий економічний простір — від виробництва до споживання: укладення договорів, контрактів на постачання, просування товарних потоків галузями і регіонами, регулювання збуту та обслуговування економічної системи. Елементи інфраструктури не можуть бути нав'язані зовні, сконструйовані в міністерських кабінетах — вони зумовлені потребами ринку, діловими відносинами. Сучасна інфраструктура ринкової економіки формувалася у процесі еволюції товарного виробництва і виконує такі чотири функції:

- організаційне оформлення ринкових відносин;
- полегшення реалізації інтересів учасників ринкових відносин;
- спеціалізація різних суб'єктів економіки, підвищення оперативності й ефективності їхньої роботи на основі диференціації ринкових ніш, які вони заповнюють;
- полегшення форм юридичного і економічного контролю державного і громадського регулювання ринкових відносин.

Для зручності аналізу елементи ринкової інфраструктури поділяють на два види:

- спеціалізована ринкова інфраструктура;
- загальна ринкова інфраструктура.

Перша обслуговує окремі ринки: ринок товарів, послуг, цінних паперів тощо, друга — всю економічну систему, від виробництва до споживання.

Спеціалізована ринкова інфраструктура забезпечує організаційне оформлення ринкових відносин за допомогою бірж, торгових домів, аукціонів, систем роздрібної та гуртової торгівлі, ярмарків, торгових палат та ін.

** **Біржа** — постійна організаційна форма гуртового ринку вартостей.*

Такими вартостями є:

- товари масового попиту, які мають стандартні споживчі якості;
- акції акціонерних підприємств і банків;
- боргові грошові зобов'язання держави і облігації корпорацій, казначейські білети;
- векселі (цінні папери, виписані під надані у кредит товари);
- фрахтові документи (страхові зобов'язання під товари, що їх перевозять);
- валюта (іноземні банкноти (девізи) або чеки на іноземні депозити);
- нерухоме майно,
- праця.

За видом діяльності розрізняють біржі -загальні і -спеціалізовані.

Загальна біржа — біржа, на якій обертається кілька видів цінностей (наприклад, товари і цінні папери).

Спеціалізована біржа — біржа, яка здійснює операції лише з одним видом цінностей.

Існують спеціалізовані біржі товарні, фондові, фрахтові, валютні, нерухомого майна, праці. Найпоширенішими є товарні біржі.

* **Торговий дім** — спеціалізована фірма, яка торгує одним товаром або групою однорідних товарів за дорученням клієнтів чи власним коштом.

Відмінний від товарної біржі тим, що на біржі торгують самі учасники або за їх дорученням брокери, а в торговому домі — сама фірма.

Сфера діяльності торгового дому досить широка: операції з внутрішньої оптової та роздрібною торгівлі; експортно-імпортні та інші зовнішньоекономічні операції; виробництво продукції; надання замовникам різноманітних супутніх послуг (комерційно-посередницьких, інженерно-консультаційних, транспортно-експедиторських, фрахтових, страхових та ін.). Для виконання своїх функцій торгові дома мають мережу магазинів, складські приміщення, транспортні засоби, засоби зв'язку та інформаційні центри. Торгові дома існують у формі акціонерних товариств, засновниками яких є промислові підприємства, банки, науково-дослідні установи та ін.

* **Аукціон** - — різновид періодичних відкритих публічних торгів, на яких відбувається продаж товарів, що вирізняються індивідуальними властивостями і не є взаємозамінними, твори мистецтва, антикваріат, хутро та ін.

Існує два способи проведення аукціонів:

- аукціон на підвищення цін;
- аукціон на зниження цін (голландський аукціон).

На першому товар купує той, хто дає найвищу ціну. На другому спочатку встановлюється штучно завищена ціна, яка поступово знижується. Купує товар той, хто перший зупинить зниження ціни. Розрізняють аукціони примусові і добровільні. *Примусові* проводять за рішенням суду для стягнення боргів з неплатників, а також державні та приватні організації для реалізації конфіскованих вантажів, заставленого і не викупленого в установлений термін майна, незапитаних і неоплачених товарів. *Добровільні* організовують з ініціативи власників товарів або майна, що продаються з метою найвигіднішої їх реалізації.

Аукціони проводять спеціальні фірми, які працюють переважно на комісійних засадах, а також брокерські фірми та асоціації.

* **Роздрібна торгівля** — діяльність з продажу товарів чи послуг безпосередньо кінцевим споживачам для їх особистого споживання.

Роздрібні торговельні підприємства класифікують за чотирма ознаками:

- **за пропонуванням асортиментом** — спеціалізовані магазини, універмаги, універсами, магазини товарів повсякденного попиту, торговельні комплекси та роздрібні підприємства послуг;
- **за цінами** — магазини знижених цін, склади-магазини, магазини-демонстраційні зали, що торгують за каталогами;
- **за характером обслуговування** — торгівля на замовлення, торговельні автомати тощо;
- **за власністю** — корпоративна, державна, кооперативна, індивідуально-приватна торгова мережа.

* **Гуртова (оптова) торгівля** — діяльність з продажу товарів гуртом (оптом) тим, хто купує їх для перепродажу або виробничого використання.

У гуртовій (оптовій) торгівлі виділяють такі основні напрями, які визначають її спеціалізацію, а також спеціалізацію товарних ринків:

- торгівля товарами народного споживання;
- торгівля засобами виробництва;
- торгівля сільськогосподарською продукцією.

В умовах формування ринкової економіки України важливим завданням є створення відповідних організаційних структурних підрозділів для забезпечення належного руху оптовою ланкою засобів виробництва і сільськогосподарської продукції. До них належать: аудиторські фірми, холдинги, інвестиційні фонди, страхові фірми.

Аудиторська фірма — організація, яка здійснює комплексну перевірку фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій. Крім того, аудит — це й надання практичної допомоги керівництву та економічним службам підприємства (фірми) у веденні справ і управлінні його фінансами, організації бухгалтерського обліку, юридичних консультацій.

Аудиторські перевірки проводять за рішенням органів влади і управління, з ініціативи самої фірми або її засновників. У всіх випадках аудит є незалежною експертизою, дані якої використовують як важливий фактологічний матеріал (у тому числі доказ, компромат) при розгляді ділових відносин між різними суб'єктами.

У країнах з ринковою економікою цей вид послуг широко практикується. В Україні відбувається його становлення.

Холдинг — компанія, яка володіє контрольними пакетами акцій інших компаній, що дає їй право контролю і управління їх діяльністю. Розрізняють два види холдингів: 1) чистий холдинг — для скуповування контрольних пакетів акцій інших компаній і управління їх діяльністю у власних інтересах; 2) змішаний холдинг — окрім управління діяльністю і контролю за іншими компаніями, здійснює певну підприємницьку діяльність — промислову, торговельну, транспортну, кредитно-фінансову та ін. Створюється, як звичайно, у зв'язку із заснуванням підконтрольними компаніями дочірніх фірм або поглинанням ними інших акціонерних товариств.

Холдингом є фактично кожна велика компанія або банк, які володіють контрольними пакетами акцій інших компаній.

Холдингові компанії існують у різних юридичних формах — акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, одноосібна компанія, державні організації.

Інвестиційний фонд — сукупність грошових або інших ресурсів, що їх мають у своєму розпорядженні асоціації, об'єднання, підприємства, організації, державні установи, приватні громадяни для цільового використання. Джерело утворення інвестиційних фондів залежно від форми власності — податки і грошові збори, субсидії, позики, обов'язкові та добровільні пожертви підприємств, організацій і населення. Отже, сутність інвестиційних фондів — акумулювання коштів населення і використання їх для нагромадження.

Однією з функцій інвестиційних фондів у процесі приватизації державної власності є обслуговування обігу приватизаційних паперів при розміщенні їх населенням в об'єкти приватизації.

Інвестиційні фонди функціонують у формі державних організацій, акціонерних товариств, приватних установ. Управління ними здійснюють суб'єкти цих організацій (концерну, асоціації), або правління, або конкретні громадяни. Як звичайно, головним органом управління інвестиційним фондом є загальні збори, конференція, сесія або конгрес. Фонд здійснює свою діяльність на підставі статуту.

Страхова фірма — акціонерна, приватна або державна організація, яка страхує майно, комерційні операції, виробництво, житловий фонд та ін. Страхові фірми займаються також ощадною справою і підприємництвом. Зокрема, мобілізовані ними кошти населення вкладають у кредитні операції, надходження від яких становить більшу частину їхнього прибутку.

Загальна ринкова інфраструктура об'єднує безпосередні атрибути ринкового механізму, які характеризують рух фінансів, товарів, капіталів, праці,...

Грошова система. Її елементами є грошова, фінансово-кредитна, податкова системи. Гроші (готівкові та безготівкові) — інструмент, який абстрактному змісту цінності (вартості) надає реальності, конкретності, дієвості.

***Грошова система** — форма грошового обігу, яка історично формується у країні та закріплюється її законами.

Її утворюють такі взаємопов'язані елементи:

- *масштаб цін національної грошової одиниці, який забезпечує її купівельну спроможність;*

- *певний порядок карбування національних монет;*

- *емісія державних грошових знаків і порядок їх обігу (забезпечення, випуск, вилучення);*

- *організація і регламентування безготівкового обігу;*

- *організаційні центри грошового обігу (Міністерство фінансів (казначейство), центральний емісійний банк).*

Основою для емісії грошей є:

- *вартість товарної маси, що виробляється у країні;*

- *боргові зобов'язання держави перед Центральним банком у вигляді урядових цінних паперів;*

- *запаси чужоземної конвертованої валюти.*

Грошово-кредитна система. Якщо товарні гроші чи гроші з коштовних металів виконували роль загального еквівалента тому, що були втіленням людської праці — самі мали вартість, то кредитно-паперові гроші набувають "*вартості*" у процесі обігу, оскільки замінюють в обігу реальні гроші.

***Кредитно-паперові гроші** — усі види грошей, які не мають внутрішньої товарної вартості.

Іноді їх називають "*фідуціарними*" грошми, тобто такими, що засновані на довірі.

Кредитні гроші — узагальнююче поняття. До них належать різні види грошей, які об'єднують у дві великі групи: *готівкові і безготівкові (депозитні) гроші*. Готівкові гроші — переважно паперові у вигляді банкнот і казначейських білетів, а також цінні папери. Безготівкові (депозитні) гроші — найпоширеніший вид кредитних грошей.

Рух безготівкових (депозитних) грошей здійснюється за допомогою відповідних кредитних засобів обігу і платежу — векселів, платіжних доручень, розрахункових чеків (звичайних, акцептованих, з лімітованих або нелімітованих книжок), акредитивів, кредитних карток, електронних грошей.

Останніми роками набули поширення так звані *електронні гроші* — безготівкові гроші, обіг яких ґрунтується на новій технології, яка дає змогу переказувати гроші й реєструвати інформацію про ці перекази безпаперовим способом — за допомогою електронних розрахункових систем.

Існують такі канали використання електронних грошей:

- *автоматизована розрахункова плата;*

- *система автоматизованого касира і система терміналів.*

Автоматизована розрахункова плата — мережа банків, пов'язаних з одним обчислювальним центром. *Автоматизований касир* уможливорює здійснення без участі людини багатьох грошових операцій: отримання готівкових грошей, приймання вкладів, перекази з одного рахунка на інший. Електронна система розрахунків у торговельних точках охоплює операції з дебетовими і кредитними картками, чеками. Вона здійснюється через спеціальні пристрої — *термінали*: кредитна картка вставляється у відповідний термінал, і сума покупки, отриманих послуг або готівкових грошей автоматично списується. Водночас у пам'ять картки вносяться відомості про час, місце і характер операцій. Ці відомості зберігаються у пам'яті магазинного або банківського комп'ютера. Протягом дня інформація в автоматичному телефонному режимі передається до банку, де і здійснюється остаточне перерахування на рахунки.

Фінансово-кредитна система.

*** Фінанси** — сукупність економічних відносин, які опосередковують утворення, розподіл і використання грошових фондів у процесі розподілу та перерозподілу суспільного продукту і національного доходу.

Сукупність фінансових відносин утворює фінансову систему.

* **Фінансова система** — сукупність форм, методів і цілей формування, розподілу та використання фондів грошових засобів держави, суб'єктів господарської діяльності, населення

Фінансову систему України утворюють:- бюджетна система: Державний бюджет, бюджет Автономної Республіки Крим, місцеві бюджети; централізовані цільові фонди грошових коштів загальнодержавного призначення; фінанси підприємств різних форм власності, організацій, установ і галузей народного господарства; майнове та особисте страхування; кредит (державний і банківський).

Державний бюджет. Фінансову політику здійснює держава. Найдієвішим механізмом її реалізації є Державний бюджет України і місцеві бюджети.

***Державний бюджет** — система грошових відносин, що виникають між державою, підприємствами і населенням у процесі формування і використання централізованого фонду грошових ресурсів для успішного виконання її функцій.

Бюджет дає змогу державі розв'язувати ті соціально-економічні проблеми, які не в змозі розв'язати механізм ринку: через бюджет (надходження (податки) і видатки) відбувається перерозподіл доходів з тим, щоб забезпечити певну справедливість, фінансуються соціальні програми (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо), оборона, державне управління, фундаментальна наука. Серед бюджетних статей — витрати, пов'язані з вирішенням регіональних, структурних та інших загальнонаціональних завдань.

Водночас бюджет не повинен бути перевантажений централізацією економічних, соціальних функцій, позаяк що більше функцій, зокрема господарських, бере на себе держава, то більше вона повинна концентрувати в бюджеті грошових коштів, а основним джерелом цих коштів є податки.

Головним джерелом формування доходної частини державних і місцевих (муніципальних) бюджетів є податки.

***Податки** — обов'язкові нормовані платежі до державного й місцевих бюджетів, які вносять окремі особи, підприємства, організації, установи.

В Україні податкова система передбачає такі основні види податків:

- **для підприємств:** податок на дохід (прибуток) і на додану вартість, обов'язкові платежі до Фонду соціального страхування, Чорнобильського фонду, Фонду стабілізації і зайнятості, а також: на спорудження шляхів сполучення;

- **для населення:** прибутковий податок. Крім цих податків, існують акцизи (непрямі податки), платежі до державного і місцевих бюджетів, що регламентуються законодавчими актами різних рівнів.

Ринкова система належно функціонує лише за постійного циркулювання у ній потоків грошей (готівкових і безготівкових). Безперервність такого циркулювання забезпечує кредитна система.

Кредит (лат. *credo* — вірю) є формою руху фінансового капіталу, наданого кредитором позичальнику на умовах відтермінування платежу та платності за користування ним.

* **Кредитна система** — сукупність банків та інших кредитно-фінансових установ (інвестиційних і страхових компаній, фондів), які мобілізують вільні ресурси грошей і надають їх у позику.

Кредитні відносини передбачають, з одного боку, наявність тимчасово вільних фінансових капіталів, власники яких готові надати їх як позику на певний термін за певну винагороду (відсоток), а з іншого — підприємців, які бажають тимчасово використати їх у своїй виробничій діяльності.

Основними формами кредиту є -комерційний і -банківський.

* **Комерційний кредит** — кредит одного підприємця іншому у вигляді відтермінування платежу за поставлені товари або надані послуги.

* **Банківський кредит** — кредит, наданий банком чи іншою кредитно-фінансовою установою підприємцям та іншим позичальникам у вигляді грошових сум.

Різновидом комерційного чи банківського кредиту є *споживчий кредит*. Його об'єктом, з одного боку, є товари тривалого користування (меблі, автомобілі, холодильники, телевізори і т. д.), а з іншого — банківські позики на споживчі цілі (наприклад, на будівництво або придбання житла). Виділяють також *державний кредит* — кредит, де суб'єктом (кредитором або позичальником) є держава, та *іпотечний кредит* — довготермінові позики під заставу нерухомості (землі, виробничих і житлових будівель).

Основу кредитної інфраструктури становить банківська система.

3. Вплив ринкової інфраструктури на формування конкурентного середовища

Однією зі складних проблем українського ринку є створення передумов впливу ринкової інфраструктури на формування конкурентного середовища і потенційних конкурентів. Така реструктуризація потребує, по-перше, усвідомлення суб'єктами виробництва необхідності радикальних змін їхнього виробництва, по-друге, активізація суб'єктів інфраструктури щодо мобілізації кредитних і капітальних ресурсів цих змін і постійного оновлення виробництва. У такий спосіб формується і розвивається співпраця виробників, кредитних установ та конкурентне середовище загалом.

* **Конкуренція** — економічний процес взаємодії, взаємозв'язку та боротьби виробників і постачальників у процесі реалізації продукції, суперництво міме окремими виробниками чи постачальниками товарів і послуг за найвигодніші умови виробництва і збуту.

Українська економіка надто монополізована, тому конкуренція між вітчизняними підприємствами практично відсутня. Конкуренція є жорстким і конфліктним методом взаємодії ринкових суб'єктів: досягнення поставлених підприємцем цілей можливе лише за рахунок ущемлення інтересів інших підприємств.

Існують два види конкуренції — *внутрігалузева* і *міжгалузева*.

* **Внутрігалузева конкуренція** — конкуренція між виробниками однієї галузі, що виробляють однорідну продукцію, за найвигодніші умови збуту й отримання вищого прибутку.

* **Міжгалузева конкуренція** — конкуренція між товаровиробниками різних галузей.

Дія закону конкуренції виявляється тут у переміщенні капіталу з менш прибуткових галузей у більш прибуткові до вирівнювання норми прибутку в середню для економіки загалом.

Розрізняють *чесну* і *нечесну* конкуренцію. Для підтримання конкурентного середовища, економічної і соціальної стабільності загалом важливо, щоб відносини між конкурентами були чесні і прозорі (зокрема щодо дотримання цін реалізації товарів, які встановлюються вільно, у процесі узгодження між продавцем і покупцем).

* **Чесна конкуренція** — методи конкурентної боротьби з дотриманням прийнятих на ринку норм і правил.

На практиці іноді порушуються правила чесної торгівлі, що створює прецедент нечесної конкуренції.

* **Нечесна конкуренція** — методи конкурентної боротьби, пов'язані з порушенням прийнятих на ринку норм і правил конкуренції.

До цих методів відносять: продаж товарів за цінами, нижчими за собівартість (демпінг), для легкого збуту товару чи підризу позицій конкурента і, отже, витіснення його з ринку; встановлення контролю за діяльністю конкурента для її припинення; зловживання панівним становищем на ринку (наприклад, надмірне завищення цін або відмова здійснювати поставки); встановлення дискримінаційних цін або комерційних умов (наприклад, диференційовані можливості отримання кредиту); узалежнення поставок певних товарів чи послуг від встановлення обмежень щодо виробництва чи розподілу конкуруючих товарів; запровадження обмежень на агентські угоди при збуті продукції, які визначають: коли, кому, в яких кількостях і за якими умовами здійснювати поставки; таємна змова на торгах і створення таємних картелів; неправдива інформація і реклама, які вводять в оману; нечесне

копіювання (імітація) товарів і продукції конкурентів; порушення якості, стандартів і умов поставок товарів і надання послуг.

Конкуруючі суб'єкти поведуться на ринку по-різному, залежно від конкретних умов і поставлених завдань.

Виокремлюють такі основні типи конкурентної поведінки:

- **новаційна конкурентна поведінка:** передбачає забезпечення переваг над суперниками за рахунок нових ринкових відносин (нова продукція, нові технологи або нові форми організації виробництва тощо). Важливою ознакою новаційної конкуренції є прагнення ринкових контрагентів до зміни існуючої структури попиту і пропозиції;

- **приспосувальна конкурентна поведінка:** спрямована на запобігання діям конкурентів у царині модернізації виробництва. Ефективна в тому разі, коли підприємець, невпевнений у своїх інноваційних можливостях, намагається скопіювати у стислі терміни досягнення суперників;

- **гарантувальна конкурентна поведінка:** покликана забезпечити стабілізацію досягнутих позицій на ринку на тривалу перспективу за рахунок підвищення якості продукції, зміни її асортименту, надання додаткових послуг, пов'язаних з гарантійним обслуговуванням. Застосовується у тому разі, коли підприємцю не до снаги значно змінити виробничу й комерційну програми, і він має слабку інноваційну базу.

Ці типи конкурентної поведінки у своїх різноманітних формах практикуються залежно від обраних методів конкурентного суперництва.

Виділяють дві основні групи таких методів: -цінову і -нецінову конкуренцію.

Цінова конкуренція передбачає зниження витрат виробництва і обігу, а також цін. Нецінова конкуренція охоплює зміни властивостей товару, створення нових товарів для задоволення існуючих потреб, оновлення властивостей товару відповідно до зміни моди, удосконалення послуг, що супроводжують реалізацію.

Конкуренція і демонополізація. Формування конкурентного середовища в Україні пов'язане із створенням ринкової інфраструктури; підприємизацією великих комбінатів; створенням нових малих і середніх фірм. Перше і друге потребує організаційної реструктуризації, а третє — демонополізації (позаяк в економіці України переважають природні монополії), що сприятиме активізації ділової активності та стимулюванню виробництва.

Першим кроком на шляху демонополізації в Україні мають стати заходи, спрямовані на захист від монополізму і сприяння конкуренції:

- розвиток установ ринкової інфраструктури і механізму вільного руху праці, капіталів і товарів;

- заборона законом утворення об'єднань картельного типу для захисту цінової конкуренції;

- реєстрація товарних знаків і марок товарів для того, щоб уможливити диференціацію продуктів і конкуренцію за таким параметром, як якість;

- державне регулювання загальних умов угод, яке полягає у тому, що значна частина положень господарського договору заздалегідь визначається законодавцем і не може бути змінена сторонами, що домовляються. Це унеможливорює нав'язування постачальниками своїх умов покупцям;

- передбачення у законодавстві різних критеріїв монополізму (рівень концентрації в окремих галузях настільки високий, що в них існують великі господарські одиниці, спроможні встановити своє панування над ринком, і без укладення картельних угод);

- аналіз цін, порівняння їх із цінами на інших паралельних ринках, контроль за прибутками та витратами з боку органів влади для того, щоб визначити: ціни, за якими продаються товари, є конкурентними чи монопольними.

Формування ринкової інфраструктури і конкурентного середовища — одне з найважливіших завдань уряду, який є регулятором рівноваги національного попиту і національної пропозиції, обмеження монополії та посилення конкуренції.

ТЕМА 7: ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

План

1. Українська держава та її засади
 - 1.1. Держава як єдність закону і влади
 - 1.2. Верховенство права над законом і закону над владою
 - 1.3. Недоторканість Конституції України
2. Місце держави в управлінні економікою
 - 2.1. Функції уряду в ринковій економіці
 - 2.2. Регулювання ринку праці
 - 2.3. Регулювання соціального захисту

Історія країн засвідчує, що успіхи одних і невдачі інших проглядаються через призму свободи людини, нації, держави, економічної системи. Світова практика стійких державних систем показала, що природним державоутворювальним ядром є закон, який створюють самі люди для свого співжиття.

1. Українська держава та її засади

Різні етнічні групи людей не можуть спільно розвиватися і задовольняти свої потреби без об'єднання навколо єдиної суспільствоутворювальної основи — держави, причому це об'єднання не залежить від їхньої волі. Вони самі обирають державу як основу їхньої єдності. Ця єдність продиктовується об'єктивними законами суспільства — відтворення життя і виробництва. Правильне пізнання дії об'єктивних суспільствоутворювальних законів дає можливість пристосувати до їхніх вимог відносини між людьми різних етнічних груп і поглядів та забезпечити розвиток і добробут усіх людей. Від рівня пізнання цих законів залежать спосіб мислення народу, нації, рівень оптимізації структури національної економіки та її прогресивних динамічних процесів.

1.1. Держава як єдність закону і влади

Держава як суспільний інститут постійно вдосконалюється упродовж усієї історії розвитку суспільств на всіх континентах світу. Здебільшого держава функціонувала як інструмент примусу і підпорядкованості її громадян законові та владі. Це призводило до суспільних конфліктів між народом і владою, революцій, громадянських воєн тощо. Для суспільного миру люди шукали форми і методи формування держави, які не допускали б суспільних потрясінь і трагедій. На сьогодні вже є чимало країн, держави яких функціонують на засадах *єдності* закону і влади, що забезпечує суспільний спокій і порозуміння не лише між різними етнічними групами людей, а й різними расами.

Закони держави створюються людиною для співжиття у суспільстві на основі вимог об'єктивних природних і суспільних законів. Система цих законів досить складна і потребує постійних досліджень вияву їх дії. Для пізнання цих законів необхідні тривалі спостереження за суспільними та економічними процесами, узагальнення наслідків їх впливу.

** **Закони держави** — обґрунтована і затверджена самими людьми як закони система принципів, правил і норм їхніх суспільних відносин з приводу виробництва, захисту і розвитку співжиття людей і є найвищою об'єднувальною надсуспільною силою, перед якою рівні всі люди на території країни, обмеженої її кордонами.*

У багатьох країнах світу держави сформовані на основі титульної нації та її національних атрибутів. Держава отримує назву титульного народу і його національні символи: мову, герб, гімн і т. ін. В Україні титульним народом є українці, і відповідно держава набуває їхніх національних ознак. Національні символи інших етнічних груп (мова, герб, гімн тощо) не можуть бути символами Української держави, поза-як їхні корінні нації мають свої держави з їхніми національними символами (за винятком кримських татар). В Україні вони є лише національними меншинами, але рівноправними громадянами.

Практика конституційного визнання двох і більше державних мов у світі існує. Тільки вона властива державам, які об'єднали на федеративних чи конфедеративних основах корінні нації з їхніми корінними територіями (Швейцарія — німецького, французького, італійського походження) тощо. У більшості федерацій лише одна державна мова (США, Німеччина та ін.).

Якщо закони держави є *"дорожньою картою"* розвитку нації, то влада забезпечує цей розвиток. Якщо закон — тло нормативних відносин і правил поведінки людей та влади, то влада отримує повноваження своїми рішеннями забезпечувати розвиток нації.

** Державна влада — вибрані народом його представники і передані народом їм функції ухвалювати рішення згідно з державними законами в усіх сферах суспільного життя від народу і для добробуту народу.*

Законодавча влада. Її здійснює Верховна Рада України з її комітетами, законодавчими ініціативами інших державних органів.

Законогартійна влада. Визначена в Конституції України і належить лише Президентові України й підпорядкованим йому державним органам.

Господарська влада. За Конституцією функції Кабінету Міністрів — управління усією економічною системою України, а також органами, які їх здійснюють.

Правоохоронна влада. Це здійснення нагляду за дотриманням законодавства України всіма структурами державної влади, зокрема й господарської, населенням. Здійснює ці функції прокуратура. Разом із Президентом вона повинна гарантувати законність функціонування відносин у державі.

Судова влада. Конституційний Суд здійснює тлумачення положень Конституції України і законів. Суди здійснюють судочинство карного і цивільного характеру.

Верховенство права над законом і закону над владою. Зазначимо, що поняття *"право"* має два значення, позаяк це стосується кожного:

- *по-перше*, право як найвищі вартості людини, а саме право на життя, свободу, освіту, переміщення, працю, оплату праці і т. ін.;

- *по-друге*, як система затверджених законодавчим органом законів та інших нормативних актів для упорядкування відносин між людьми, державою, виробниками тощо. Якщо ми говоримо про верховенство права, то повинні розуміти верховенство життєвих вартостей людини над законами та нормативними актами. Лише реалізація такого верховенства права може бути ознакою правової держави. Такі важливі методологічні основи створення Конституції і підконституційних законів неодмінно мали б бути враховані у відповідних законодавчих актах.

Закон і влада — це держава. Закон — первинне, влада — вторинне. Закон визначає дії влади, влада не може діяти інакше, як у межах закону.

Практика демократичних та економічно розвинутих країн показує, що жити за законом — це утверджувати демократію, свободу, права людини, економічний розвиток і добробут нації.

Недоторканність Конституції України. Недоторканність у системі державної влади є дуже важливою нормою відповідного закону.

Треба зазначити, що конституції пишуть для усіх громадян, тому що її завданням є об'єднувати народ чи багатонаціональну націю. Вносити поправки чи доповнення до Конституції України треба виважено й обережно. Конституція — це основа, фундамент державної нації. Якщо докорінно вносити зміни, то можна просто позбутися конституції узагалі, та дестабілізувати політичну та економічну систему. Конституцію як фундамент державної нації треба утримувати незмінною, а необхідні зміни мають не руйнувати державних засад української нації.

Конституція України виписана на засадах загальнолюдських вартостей. Конституція стверджує як державні атрибути українського народу і відносини між людьми на засадах загальнолюдських вартостей. Тому кожному необхідно змінювати власні стереотипи ставлення до Конституції України і дотримуватися її положень.

2. Місце держави в управлінні економікою

Ринкова економічна теорія обґрунтовує функції суб'єктів виробництва (функції вільного підприємництва на основі вивчення попиту споживачів на продукцію і послуги) і державних органів управління та регулювання (функції, що їх не вирішують виробники і ринок загалом). Такі відносини виробників і держави в умовах ринку сприяють, з одного боку, продуктивному й ефективному функціонуванню праці та капіталу, а з іншого — створенню самодостатнього бюджету держави для розв'язання національних, державних і соціальних проблем. Проблема полягає лише у визначенні рамок цих функцій як для виробників, так і для держави.

2.1. Функції уряду в ринковій економіці

Проблема управління ринковою економікою розв'язується у такий спосіб: безпосередні виробники здійснюють самоуправління підприємством на основі попиту на їх продукцію, забезпечуючи продуктивне й ефективне функціонування праці й капіталу та отримання прибутку, а уряд країни відстежує стан національної економіки на основі макроекономічних показників, створюючи інституційні передумови лібералізації діяльності виробників, розподілу національного продукту і прибутків на користь виробників і нації загалом.

Уряд країни здійснює обмежене, або дозоване, економічне регулювання, виконуючи такі функції:

- **інституційне забезпечення ринку.** Передбачає контроль уряду за діяльністю правових інституцій, що сприяють роботі ринкового механізму, керування фінансово-кредитною системою; забезпечення дотримання законодавства про ринкову конкуренцію, яке має за мету запобігання нечесним методам ведення бізнесу (шахрайству) і виникненню монополій або регламентування їхньої діяльності;

- **регулювання розвитку державних інститутів, узгодження інтересів виробників і держави.** Ця функція зумовлена тим, що виробництво й обмін товарів не розв'язують національних проблем держави і незайнятих. Економіка, ринок створюють лише продукт, який є основою вирішення виробничих, державних і національних питань. Поряд з ефективним виробництвом ринок породжує чимало соціальних, техногенних, екологічних та інших проблем передусім там, де права власності не чітко визначені або приватним власникам бракує стимулів для використання своїх ресурсів задля інтересів суспільства. Сам собою ринок неспроможний належно забезпечити потреби державної оборони, охорони здоров'я, екології;

- **регулювання соціальних питань** (забезпечення соціального захисту тих, хто його потребує — малозабезпечених, інвалідів та ін.).

Виконання урядом цих функцій є складним завданням. У справі забезпечення загального добробуту навіть держава не завжди досягає успіху там, де безсилий механізм ринку, зокрема за некомпетентності та корумпованості урядів, які діють задля інтересів впливових політичних груп на шкоду інтересам усього суспільства.

Інституційне забезпечення виробництва. Уряд як регулятор ринку має усвідомлювати обсяг і структуру національного ринку і свій статус щодо його суб'єктів лише через компроміс. Порушення прав одних суб'єктів на користь інших спричинятиме розбалансованість ринку і негативні економічні та соціальні явища. Він повинен дбати про врівноваження інтересів, як того вимагає закон господарської збалансованості (рівняння ринку):

$$Q * u = v * \Gamma_M$$

Ринковий механізм функціонує найефективніше за енергійної конкуренції, позаяк вона змушує підприємства реагувати на підвищення ринкових цін.

Іншою є ситуація за наявності на ринку одного виробника певного товару — монополіста. У нього немає стимулів збільшувати виробництво продукції навіть за високих цін на неї, тому що в такому разі ринкова ціна на продукцію знизиться, а отже, відповідно зменшиться і прибуток.

Монополісти вживають відповідних заходів для недопущення на завойований ринок нових виробників.

Дбаючи про захист інтересів усіх суб'єктів ринку, уряд здійснює антимонопольну політику, яка передбачає:

1) - *відкриття зовнішніх торговельних кордонів (вільна міжнародна торгівля створює конкуренцію на внутрішньому ринку;*

2) - *ухвалення законів, спрямованих проти монопольної (або олігопольної) діяльності;*

3) - *законодавче Гарантування входження нових підприємств на освоєний ринок;*

4) - *заборону злиття компаній, якщо це може призвести до виникнення монополії або олігополії;*

5) - *розукрупнення існуючої монополії чи олігополії, поділом її на частини.*

В Україні за критерієм обсягів виробництва не існує підприємств-монополістів. Однак уряд повинен спрямувати зусилля на формування конкурентного середовища в усіх сферах національної економіки.

Отже, перед Україною постало завдання не так розукрупнення, як створення нових невеликих підприємств, і тому треба усунути перепони на цьому шляху з боку урядових структур (зокрема, безпідставна відмова чиновників у дозволі на новий вид діяльності або на отримання землі під будівництво нового заводу), а також покласти край намаганням місцевих органів влади перекрити постачання товарів з інших областей, що посилює монопольну владу місцевих підприємств.

Регулювання розвитку державних інститутів. Державні інститути покликані відстежувати *ринкові екстерналії*.

* **Ринкові екстерналії** — *явища і процеси, які виникають у сфері виробництва, послуг, у довкіллі, побуті, громадських місцях, на транспорті тощо за нечіткого визначення прав власності, що уможливорює заподіяння шкоди однією фізичною або юридичною особою іншій фізичній або юридичній особі без відповідних фінансових наслідків для себе.*

Розрізняють екстерналії негативні і позитивні (такі, що мають позитивний зовнішній вплив). Позитивні екстерналії найчастіше пов'язують із суспільним товаром.

* **Суспільний товар** — *продукт, якому властиві невилучальність або неконкурентність.*

Для невилучального товару характерним є те, що з моменту свого виробництва він надходить у загальне користування незалежно від того, заплачено за нього чи ні. Такий товар не може бути вилучено з користування будь-якої особи. У такому разі наявна позитивна екстерналія, яку неможливо усунути за ознаками самого товару.

До невилучального товару відносять послуги, що їх держава безкоштовно надає населенню: оборона країни; загальна середня освіта; пожежна охорона; громадський порядок на вулицях населених пунктів та ін.

Неконкурентними є товари, які після використання однією особою не втрачають своєї цінності для інших. До них належать: парки та атракціони; місця відпочинку на природі: ліс, річки, море тощо; транспортні шляхи та ін.

Суспільні товари потребують відповідних витрат на їхній ринковий оборот. Вони створюються за кошти від оподаткування усього населення, їхню постійну наявність забезпечує уряд (бере на себе відповідальність за державну оборону, охорону правопорядку, пожежну охорону, державні установи охорони здоров'я, за утримання більшості шляхів, портів та інших товарів, одні з яких є неконкурентними (наприклад, кожен може користуватися дорогою до виникнення на ній транспортного "корка"), інші — невилучальними. Фундаментальні наукові дослідження також є суспільними товарами, тому що приносять неконкурентну та невилучальну користь (наприклад, закони Ньютона). З огляду на це державне субсидування наукових досліджень цілком виправдане.

Регулювання соціальних питань. Ця функція уряду є однією з найскладніших, оскільки пов'язана з оптимізацією соціального і морального стану тих, хто не зайнятий в

економіці і не має власних доходів грошми. Уряд бере на себе розв'язання цієї проблеми з коштів Державного бюджету:

$$B = 0,3dB$$

Згідно з цим рівнянням, розмір доходної частини бюджету B дорівнює третині валового внутрішнього продукту dB . Коефіцієнт 0,3 не є сталою величиною, однак в Україні він у середньому такий. Отже, уряд має зосередитися на зростанні продуктивної функції праці і капіталу: $B = F(T, K)$.

Він також дбає про створення передумов зменшення затратності O валового випуску B і зростання dB : $B = O + dB$, оскільки від реального обсягу валового внутрішнього продукту dB залежить реальний обсяг доходної і видаткової частин бюджету.

Функції уряду щодо соціального захисту пов'язані з перерозподілом доходів. Річ у тому, що навіть за ефективного функціонування ринку не зникають моральні і матеріальні проблеми. Однак слід чітко розмежовувати соціальні витрати на потреби незахищених верств населення і загальне соціальне страхування. Соціальні витрати передбачають грошову та інші види допомоги найбіднішим членам суспільства, а соціальне страхування — допомогу грошми людям, які внаслідок певних обставин (звільнення з роботи, втрата працездатності через нещасний випадок тощо) позбавлені заробітку. Ця допомога компенсує їм утрачений дохід.

2.2. Регулювання ринку праці.

У країнах з ринковою економікою однією зі складних проблем є безробіття.

* **Безробіття** — соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення безуспішно намагається знайти роботу, поповнює резерву армію праці.

Зайнятість T_z і безробіття T_b — основні категорії ринку праці, природа яких простежується через властивості виробничої функції:

$$B = F(T, K).$$

Згідно з цим рівнянням між зростанням обсягу виробництва національного продукту B , кількістю зайнятих T і величиною задіяного капіталу K існує прямо пропорційна залежність. З посиленням інтенсивної продуктивної функції за рахунок зростання капіталоозброєності ($\kappa = K / T$) чи новітніх технологій (a) продуктивна віддача одного зайнятого збільшується за рахунок зростання капіталоозброєності κ і технологій a :

$$v = a f(\kappa).$$

У такому разі кількість зайнятих у сфері виробництва зменшується навіть за збільшення обсягу виробництва. Якщо уряд не сприятиме розширенню зайнятості через розвиток, скажімо, сфери послуг, це спричинить зростання безробіття.

На продуктивному виробництві не може бути зайвої робочої сили (праці), тому що це має своїм наслідком зростання собівартості продукції, зниження прибутковості чи навіть збитковості.

Оцінка рівня і характеру безробіття. Рівень безробіття визначається як відношення кількості безробітних у країні T_b , до загальної кількості населення працездатного віку T :

$$T_b / T.$$

Показник T розраховують як суму числа зайнятих T_z і безробітних T_b .

$$T = T_z + T_b.$$

Відповідно рівень безробіття P_b визначають за формулою:

$$P_b = (T_b / (T_z + T_b)) * 100.$$

Безробітною вважається особа, яка ніде не працює і шукає роботу. Проблема безробіття є не лише соціальною чи економічною, а й політичною, позаяк її загострення асоціюється з некомпетентністю уряду. В окремих країнах уряд намагається "приховати" безробіття, принаймні на певний час, пропонуючи людям, що втратили роботу, завчасний вихід на пенсію (наприклад, у 50 років), і, отже віднесення їх до категорії пенсіонерів або влаштування їх на курси перекваліфікації (унаслідок чого цих осіб не відносять до категорії тих, хто шукає роботу).

Для мобілізації ресурсів, аби пом'якшити проблеми безробіття, необхідний ґрунтовний її аналіз. За часовим критерієм виділяють три типи безробіття:

- безробіття періоду структурної перебудови. Початок програми стабілізації і реформ характеризується тимчасовим зростанням безробіття;
- безробіття періоду нормального функціонування економіки. Навіть під час стабільних економічних періодів рівень безробіття у ринкових країнах, як звичайно, коливається у межах 5—10 % (у країнах Західної Європи він децю вищий);
- безробіття, пов'язане з короткими економічними циклами. Для ринкової економіки властиві циклічні зростання і спад рівня безробіття, що триває три — чотири роки.

Для України початку ХХІ ст. характерне безробіття, пов'язане зі структурним реформуванням економіки. У перші роки реформ його рівень різко зріс, а відтак поступово став скорочуватися.

Регулювання зайнятості. У ринковій економіці, де рушійною силою виробництва є конкуренція, кількість найманих працівників визначається лише економічною доцільністю, сутність якої — прибутковість підприємства. Це певною мірою є однією з головних причин безробіття. Спроби забезпечити повну зайнятість працездатного населення можуть мати негативні наслідки.

* **Зайнятість** — безпосередня участь населення країни у виробництві національного продукту, створенні доходів.

За ринкових умов підприємство самостійно вирішує питання кількісного складу працівників. Якщо обсяг заробітної платні перевищує вартість виробленої продукції, воно скорочує штати, звільняючи працівників або не заповнюючи вакансій, що з'являються після виходу працівників на пенсію чи звільнення за власним бажанням.

Методика розрахунку кількості зайнятих на виробництві продукції ґрунтується на таких показниках:

- наявність виробничого устаткування, кількість змін його використання за добу;
- продуктивність або гранична віддача праці одного, двох, трьох і більше зайнятих за певного рівня капіталоозброєності;
- ринкова ціна виробленої продукції, праце- і капіталомісткість її виробництва;
- мінімально допустимий рівень прибутковості, за якого можна виробляти певний вид продукції, але невигідно збільшувати кількість зайнятих.

На перший погляд може здатися, що країна, яка намагається зберегти повну трудову зайнятість, приречена на низький рівень заробітної платні. Однак це не так. Фактором її підвищення у тривалій перспективі є зростання продуктивності праці, що є функцією капіталоозброєності одного зайнятого

$$v = a f(k),$$

яке залежить від оплати праці, капіталовкладень, політики джерел інвестицій в національну економіку.

Уряд повинен виважено, із загальнонаціональних позицій підходити до стимулювання підвищення продуктивної функції національного капіталу і створення умов для гармонізації інтересів зайнятих і безробітних. Хоча зростання заробітної платні за певних умов призводить до безробіття, але, наприклад, профспілки передусім дбають про заробітну платню своїх членів, а не про доходи безробітних, які зазвичай не є членами профспілок. Коли на вимогу профспілки підвищується рівень заробітної платні і внаслідок того відбувається скорочення зайнятості, робітники, які зберегли свої місця, виграють, а звільнені потерпають. Вимоги профспілок скоротити розмір заробітної платні для підвищення загального рівня зайнятості, як звичайно, не задовольняються. Тому турбота про безробітних — передусім завдання уряду.

Проблеми подолання безробіття. Безробіття є закономірним явищем, тому повністю подолати його неможливо. Завдання полягає у тому, щоб звести безробіття до природного рівня, за якого кількість зайнятих за певного рівня капіталоозброєності виробляє

національний продукт, обсяг і структура якого відповідають потребам виробництва і населення загалом.

У ринковій економіці неминуче існує фрикційне, або тимчасове, безробіття. Позаяк рівень заробітної платні і пільги залежать від підприємства, безробітні не завжди погоджуються на першу пропозицію працевлаштування. Тимчасова незайнятість становить 2—3 відсотків від загального рівня безробіття. Безробіття є також наслідком невідповідності між попитом на працю та її пропозицією.

В Україні на початку ХХІ ст. не вдалося стабілізувати ситуацію на ринку праці через брак інвестицій. Для такої стабілізації необхідно:

- створення політичних, ідеологічних, демократичних, економічних умов надходження інвестицій з ринкових країн, надання фінансової допомоги безробітним;

- високі темпи здійснення ринкових реформ, диверсифікації підприємництва і створення нових робочих місць;

- стримування збільшення заробітної платні, стимулювання підвищення продуктивності праці та утримання темпів зростання продуктивності I_v і темпів зростання оплати праці I_m . У такій нерівності: $I_v > I_m$;

- запобігання посиленню інфляції, знеціненню гривні для того, щоб запобігти стимулюванню отримання прибутків виробниками навіть за спаду виробництва і зменшення зайнятості.

Забезпечення урядом цих умов сприятиме оптимізації зайнятості та безробіття, темпів зростання обсягу виробництва і доходів грішми працюючих, непрацюючих і безробітних.

2.3. Регулювання соціального захисту

Перехід до ринкової економіки країни здійснюється для забезпечення: високопродуктивного і високоефективного функціонування національного капіталу, отримання виробниками прибутків, а країною — чистого національного продукту (ЧНП); доходів грішми працюючим і непрацюючим, які гарантували б їм платоспроможність щодо побутових і соціальних потреб і гідний людини рівень життя.

* **Соціальний захист** — комплекс організаційно-правових і фінансово-економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Основою споживання є валовий внутрішній продукт (ВВП) як результат функціонування національного капіталу. Лише продуктивне й ефективне його функціонування уможливорює створення ВВП, який за обсягом і структурою задовольняє виробничі та соціальні потреби суспільства.

Відмінності в соціальному захисті за планової та ринкової економіки дають підстави для висновку: економічна система має бути така, щоб кожен, хто працює, міг сам забезпечити свої матеріальні та соціальні потреби, а ті, хто того потребує, мали соціальний захист від держави.

Узгодження темпів виробництва і соціального захисту. Відповідно до теорії національної макроекономіки динаміка соціальних витрат I_m повинна узгоджуватися з динамікою виробництва національного продукту I_v . Якщо обсяг виробництва національного продукту неспроможний задовольнити потреби виробництва і населення, то соціальні витрати мають бути значно менші, ніж капіталовкладення в економіку. За такої ситуації головне завдання — не "проїдати" національний продукт, а використовувати більшу його частину на капіталовкладення для прискорення темпів зростання виробництва. У такому разі в економіці має існувати нерівність між темпами виробництва і споживання: $I_v > I_m$.

Якщо валовий продукт задовольняє потреби виробництва і споживання, то між темпами цих показників існує рівність: $I_v = I_m$.

За збільшення виробництва національного продукту нерівність набуває такого вигляду: $I_v < I_m$.

Принципи і проблеми соціального захисту. У перехідний до ринкової економіки період соціальний захист малозабезпечених є одним із найважливіших завдань уряду. Ринкові

перетворення потребують значних капіталовкладень і часу, тому проблема соціального захисту в період їх здійснення їх досить гостра. Розв'язувати її уряду доводиться у складних умовах. З огляду на це соціальний захист має ґрунтуватися на таких принципах:

- спиратися на реальну частину національного продукту, яку можна виділити на соціальний захист за певного рівня обсягу виробництва для підтримки малозабезпечених верств населення;

- плата за товари і послуги повинна здійснюватися за ринковими цінами і тарифами, а субсидії і пільги — обґрунтовуватися платоспроможністю Державного бюджету;

- допомога має бути адресна (у тому полягає особливість ефективної ринкової системи соціальної підтримки);

- соціальні програми покликані сприяти здійсненню необхідних змін в економіці, а не перешкоджати їм; мета державних соціальних програм та їх фінансування — стимулювання виробництва, а не виснаження його "про- їданням" виробленого продукту, орієнтування на пошук продуктивної роботи, а не на працевлаштування на марнотратне й непотрібне виробництво.

За ефективної системи соціального забезпечення пільги спонукають працівників до зміни робочого місця залежно від економічної ситуації. Отже, вони мають надаватися безпосередньо їм, а не підприємствам. Основні соціальні пільги, зокрема допомога малозабезпеченим і медичне обслуговування, повинні поширюватися на безробітних і тих, хто змінює місце роботи. Система допомоги в разі безробіття має бути виважена: якщо вони отримують стільки ж, скільки й ті, що працюють, і незалежно від того, як довго вони без роботи, це не спонукатиме їх до пошуку роботи.

В Україні постала необхідність зміни соціальних програм для того, щоб частину вартості соціальних послуг оплачувало населення: поряд із державним пенсійним страхуванням і медичним обслуговуванням, освітою розвивати недержавні, приватні їх форми.

Процес переходу до ринкової економіки супроводжується численними специфічними соціальними проблемами. Внаслідок багаторічного некомпетентного управління економікою в Україні існує можливість різкого зростання безробіття та бідності, відставання окремих регіонів щодо економічної ефективності.

ТЕМА 8: ДЕМОКРАТІЯ, ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК

План

1. Сутність демократії та її місце в самоуправлінні економікою
2. Економічна свобода і її основи
3. Економічний порядок як система узгоджених інтересів

1. Сутність демократії та її місце в самоуправлінні економікою

Демократія як світогляд формується у процесі виробництва і державотворення, створення ідеології і політики, відносин між людьми і народами. Становлення демократії тісно пов'язане з реалізацією людиною, нацією свого права на свободу та гідне людини життя загалом. Розвинуті країни досягли високих економічних і соціальних показників завдяки вивільненню ринкових сил через демократизацію суспільних відносин. Демократія уможливила вільне політичне волевиявлення, вибір політичного ладу і державної системи, які забезпечили свободу підприємництва та стимулювання виробництва. Отже, економічні і політичні демократичні перетворення повинні здійснюватися паралельно.

Винайдення демократії і запровадження її як систему політичних, державних, економічних, соціальних відносин виявилось закономірним результатом прогресивного мислення людей, які в різні історичні періоди людства були й усвідомлювали себе людьми вільними і незалежними. Сутність демократії полягає у праві громадян країни брати участь у виборі влади і бути обраними.

1.1. Демократія як фактор економічного трансформування

Економічні реформи є серйозним випробуванням для будь-якої демократичної країни. Так як процес активізації підприємницької діяльності серед широких верств населення тривалий і потребує усвідомлення суспільством його необхідності, великих капіталовкладень і концентрації зусиль на економічній трансформації.

Досвід таких трансформацій у різних країнах світу засвідчує, що початкові етапи реформ супроводжуються негативними економічними і соціальними процесами, що іноді породжує зневіру населення і навіть суспільну паніку. Інколи важко досягти необхідної згоди з економічних питань між парламентом, президентом та іншими політичними структурами. Уряди, які зважилися на проведення тяжких реформ, деколи зазнають поразки на виборах, перш ніж реформи почнуть давати позитивні результати. Однак поглиблення демократизації, запровадження і сприйняття демократичних засад у політиці і в економіці як норми співжиття позитивно впливає на активізацію ділової активності, зростання капіталовкладень, зайнятості і обсягів виробництва і споживання загалом.

Найважливіше, що Україна повинна взяти для себе, аналізуючи процес ринкових трансформацій у світі, — це необхідність пробудження національної самосвідомості і гідності та використання досвіду країн в економічних перетвореннях, а також те, що фундаментальні економічні реформи мають відбуватися одночасно з демократизацією суспільства.

**Демократія (грец. *demos* — народ і *kratos* — влада) — система відносин у країні щодо формування влади і уряду з обраних народом представників.*

Демократичними є держави, якими керують обрані народом представники. Демократія як спосіб державотворення і гуманізації суспільних відносин піддається певному виміру на основі відповідних критеріїв, які групують на політичні, соціальні, організаційні, моральні, економічні. Кожній групі відповідає показник рівня демократії і поведінки влади та виборців щодо його дотримання.

1. **Політичні критерії** — рівні політичні права партій і громадян, рівні права представляти свої програми щодо національного, політичного, ідеологічного, економічного, соціального, міжнаціонального розвитку країни виборцям.

2. **Соціальні критерії** — соціальна рівність: усі соціальні верстви виборців мають рівні права обирати владу (депутатів, президента, уряд, місцеве управління) і бути обраними.

3. **Організаційні критерії** — влада обраної виборцями більшості: владні структури формуються за принципом більшості отриманих голосів кандидатами на виборах; групування представників обраних меншістю голосів для недопущення до влади представників обраних більшістю голосів і самим сформувати владу не відповідає принципу демократії загалом.

4. **Моральні критерії** — гідність і чесність представників влади: більшість і меншість, влада і опозиція діють згідно з конституцією і законами країни, не допускають ідеологічних, національних, політичних, економічних, соціальних, організаційних спекуляцій, пам'ятають про пріоритет національних і державних, регіональних інтересів та інтересів осіб, а не своїх власних.

5. **Економічні критерії** — добробут нації: діяльність демократичної влади повинна забезпечити економічне зростання, платоспроможність своїх громадян, соціальну справедливість, рівновагу і стабільність.

Демократія і ринкова економіка — явища взаємозалежні. Ринкова економіка ґрунтується на вимогах об'єктивних економічних законів господарської збалансованості, товарообміну і товаровиробництва, а дотримуватися цих вимог належить конкретній людині — власнику капіталу, людині-підприємцеві, людині-бізнесменові, тобто конкретному суб'єкту виробництва. Для того, щоб конкретні суб'єкти виробництва могли виробляти товари і послуги у такій кількості та якості, такої структури та асортименту, як того потребує суспільство, вони повинні мати економічну свободу і стимули виробляти. Практика довела, що саме демократія забезпечує права і свободи будь-якого суб'єкта ринку, в тому й у сфері виробництва товарів і послуг. Вона формує серед усіх членів суспільства усвідомлення

необхідності поважання взаємних прав і свобод, встановлення відносин співробітництва на засадах партнерства і взаємовигоди. Демократія не допускає несправедливої гіперболізації інтересів будь-яких суб'єктів влади і ринку, тим паче нечесного і незаконного привласнення не створеного ними продукту. Навпаки, вона спонукає до активної підприємницької діяльності, розширення її видів, справедливого розподілу продукту, об'єднання зусиль, праці і капіталу для досягнення позитивних економічних та соціальних результатів.

Ринкова економіка розвиває поділ праці не лише між виробниками всередині країни, а й між виробниками різних країн. Демократія забезпечує визнання і гарантії взаємовигідного партнерства у сфері міжнаціонального виробництва, торгівлі та інших видів діяльності. Вона спонукає до захисту відносин прав і свобод людини в політичній, економічній і соціальній сферах конституціями і законами країн, які запроваджують демократію і встановлюють відносини з іншими країнами.

Демократизація політичного та економічного життя країн сприяє міждержавному порозумінню, уніфікації законів, розвитку національних економік і міжнаціональних економічних відносин, вільному руху капіталів, праці, товарів, створенню потужних міжнародних фінансових інститутів, нагромадженню вільних кредитних та інвестиційних ресурсів, їх найефективнішому використанню. Отже, ринкові перетворення в Україні мають відбуватися на основі демократії.

1.2. Уроки демократії для України

Актуальними для України є такі уроки демократії:

1) Однією з першочергових умов здійснення ринкових реформ є **ефективне політичне керівництво з боку виконавчої влади**. Влада має обґрунтувати, пояснити необхідність складних перетворень. Для того треба виробити національно-демократичну ідеологію, вести просвітницьку роботу на державному рівні для формування єдиного національно-демократичного мислення і просування до ринкової економіки. Україна потребує політичної та економічної підтримки розвинутих країн, без якої здійснити реформи неможливо. Їй належить набути культури ринкової економіки, зокрема виховання патріотизму, національної гідності, міжнаціонального гуманізму, які є основою гармонізації інтересів людини, підприємства і держави.

2) **Необхідність формування ринково-економічних інститутів**. Якщо права власності не гарантовано, якщо під час визначення спрямування інвестицій політичні міркування переважають над економічною доцільністю, якщо інфляція утримується на високому рівні і зростання цін не піддається прогнозуванню, економіка не може функціонувати злагоджено. З утвердженням права на приватну власність, унеможливленням домінування політики в економіці, із забезпеченням умов для заробляння грошей завдяки підприємливості, економічне життя входить у нормальне русло. Головне в цьому процесі — підготувати населення до сприйняття нових правил господарювання і запровадити правила чесної ділової поведінки державних чиновників, виробників, банкірів, працівників торгівлі.

3) **Ринок несумісний із консервативним традиціоналізмом**. Ринок змінює мислення і поведінку людей, впливає на їхню культуру, а вони, своєю чергою, удосконалюють ринок. Однак не менш важливим є те, що нації не втрачають культурного коріння, незважаючи на тісне зближення їхніх економічних структур і законів. Ніхто не може сказати, що нібито 125 років капіталізму та економічної інтеграції із Заходом призвели до того, що Японія втратила власну своєрідну культуру. Навпаки, багато хто вважає, що японська культура є настільки відмінна від інших, що, наприклад, європейцям її складно досягнути. Навіть коли Японія використовує те саме економічне законодавство, що й США, результати його застосування іноді значно відрізняються від американських, і це пояснюється глибоко закоріненими традиційними моделями поведінки. Така міцність культурних коренів означає, що країни можуть мати єдине економічне законодавство і взаємодіяти у глобальній ринковій системі, не втрачаючи своїх культурних вартостей і своєї самобутності.

4) **Не треба побоюватися, що, здійснюючи ринкові реформи, Україна потрапить у залежне становище від інших держав**. Згідно з "теорією залежності" вільна торгівля й

капіталізм призводять до того, що бідні країни потрапляють під владу багатших. Деякі прихильники цієї теорії вважають, що бідна країна має закрити кордони й ізолюватися від багатих країн доти, доки її економіка не досягне рівня, за якого вона зможе конкурувати з цими країнами.

Однак досвід ринкових країн засвідчує: найкращий спосіб запобігання зовнішній залежності — дотримання стратегії економічного розвитку, яка ґрунтується на свободі міжнародної торгівлі, приватній власності та ринкових відносинах господарювання. Отже, економічні реформи не лише не послаблюють, а, навпаки — зміцнюють становище України у світовому співтоваристві й на світових ринках.

5) **Необхідні рішучість і високий темп реформування економіки.** Повільні реформи легко загальмувати через політичне протистояння, позаяк різні політичні угруповання, захищаючи власні часткові інтереси, блокують перетворення, яких потребує усе суспільство. Демократичний уряд може уникнути такої патової ситуації, якщо не зволікатиме зі здійсненням реформ. Демократія іноді стикається з формуванням у суспільстві упередженого ставлення до реформ, і в такому разі рішуче керівництво конче необхідне. Незважаючи на те, що в підсумку реформи дадуть позитивні результати, більшість виборців може бути налаштована проти них через побоювання, що вони їй зашкодять (унаслідок зростання цін, збільшення безробіття тощо).

6) **Ринкова трансформація потребує фінансової допомоги розвинутих країн.** Щоб отримати її, Україна повинна виявляти прийнятну для них політичну та економічну, ідеологічну й демократичну рішучість на шляху ринкових перетворень. Іноземна допомога забезпечує політичну підтримку урядові, який здійснює реформи. Прикладами такої допомоги стали:

- план Маршалла для країн Західної Європи після Другої світової війни;
- допомога країнам Латинської Америки у 1980 — 1990 роках у вигляді часткового анулювання зовнішнього боргу;
- допомога Туреччині в 1980 р. для приборкання високої інфляції та кризи зовнішнього боргу;
- допомога Ізраїлю під час економічної стабілізації 1985 р.;
- допомога Польщі у вигляді фонду стабілізації валюти і часткового анулювання боргу.

7) **Стратегія ринкових трансформацій передбачає:**

- децентралізацію політичної влади, делегування повноважень уряду регіональним і місцевим органам влади. У такий спосіб розподіляється відповідальність, розширюється підзвітність і розосереджується управління економікою. Цим шляхом пішли свого часу Німеччина та Іспанія;

- обмеження діяльності уряду рамками його першочергових завдань, поки для нього й економіки загалом настануть кращі часи. Такими завданнями для українського уряду є передусім створення стабільної кредитно-фінансової та ефективної податкової систем, відновлення правопорядку і формування системи елементарної соціальної підтримки незахищених верств населення.

8) **Ініціатива ринкових перетворень має виходити від виконавчої влади й підтримуватися Верховною Радою України.** Державні лідери повинні пояснити народові значущість перетворень. Президент США Ф. Д. Рузвельт під час Великої депресії 30-х років ХХст. у зверненні до народу зазначив, що він має боятися самого страху, а не економічних перетворень. Рузвельт вважав, що найголовніше в економічному оздоровленні — уникнути суспільної паніки.

9) **Визначальною передумовою ринкової трансформації є рішучість дій органів влади на початку їх діяльності,** позаяк відразу після виборів складається найсприятливіша ситуація для радикальних реформ. Ф. Рузвельт, наприклад, отримав визнання через те, що в перші 100 днів свого перебування на посту президента США ініціював ухвалення численних нових законів і вжиття важливих економічних заходів у дуже стислий період. Аналогічним

чином болівійську стабілізацію 1985р. було здійснено за кілька тижнів після приходу до влади нового уряду. У Польщі реформи почалися на 4-й місяць існування нового уряду.

10) **3 ринковими трансформаціями несумісні монополізація привласнення підприємств, плановість у фінансах, політиці, зрощення кримінально-тіньових угруповань з органами державної влади і правопорядку.** Завдання органів влади — забезпечення відкритого і формального руху фінансів, капіталу, товарів, кредитів, видатків бюджету, приватизації, корпоратизації та ін.

Найголовнішим уроком є те, що для здійснення демократичних і ринкових перетворень потрібні зусилля усього народу, суспільна злагода.

2. Економічна свобода і її основи

Основи і сутність економічної свободи.

Рівняння господарської збалансованості $Q \cdot \mu = \nu \cdot F \cdot m$, (або рівняння ринку), де $Q\mu$ — національна пропозиція, $\nu F m$ — національний попит, засвідчує, що головними суб'єктами ринку є продавець (виробник) товарів, робіт і послуг та покупець (споживач) тих самих товарів, робіт і послуг. Їхня поведінка на ринку зумовлена вимогами дії закону рівноваги та збалансованості. Власне названий закон визначає їх поведінку так, щоб між їхніми інтересами існувала рівновага. Відповідно закон визначає їх спосіб економічного мислення і економічної дії, тобто певну свободу дії за тих чи інших обставин і стану економіки загалом. Тому економічну свободу треба розуміти з погляду інтересів двох суб'єктів ринку:

економічна свобода виробника (продавця): характеризує вільний вибір виробника організувати той вид діяльності, випускати той вид продукції і в такій кількості, які забезпечують йому визначений ним його економічний інтерес, тобто доходи, соціальний статус та ін.;

економічна свобода споживача (покупця): характеризує вільний вибір місця праці, набуття професії і підвищення рівня кваліфікації, на що витратити свої доходи, який товар і на якому ринку йому купувати, скільки і чого споживати, як використовувати свій вільний час та ін.

Усе це свідчить про те, що економічна свобода суб'єктів ринку — явище об'єктивне настільки, наскільки об'єктивний закон господарської рівноваги і збалансованості. Закон передбачає насамперед саморегулювання економічної поведінки суб'єктів ринку. Споживач виявляє потреби і бажання знайти необхідні речі, які здатні задовольнити його потребу. Виробник виявляє попит споживача і намагається задовольнити його запити. Отже, економічна свобода споживача та економічна свобода виробника поєднуються через реалізацію їх інтересів.

Об'єктивна природа економічної свободи не може бути проігнорована владою країни. Ігнорування свободи суб'єктів ринку неминуче призведе до порушення рівноваги ринку, диспропорцій між працею, капіталом, продуктом, виробництвом і споживанням, спадом виробництва, зниженням реальних доходів, інфляції і навіть гіперінфляції, безробіття тощо.

Економічною основою економічної свободи суб'єктів ринку є головне економічне відношення: відношення власності на засоби виробництва (капітал) та результати праці (продукт). Питання очевидно, полягає у тому, щоб створити правовий та економічний механізм становлення свободи, тобто механізм привласнення капіталу і створеного продукту, за якого інтереси виробника і споживання, підприємства і найманої праці збігалися. Практика показує, що становлення економічної свободи — це досить складний та історично тривалий процес. Узгодити інтереси суб'єктів ринку непросто.

Етапи становлення економічної свободи. Історія розвитку економіки засвідчує, що економічна свобода як об'єктивне явище мусить бути усвідомлена. Поляризація економічної свободи, тобто концентрації її в одних руках є неприпустима. Це позбавляє економічної свободи інших суб'єктів ринку.

Становлення економічної свободи можна ілюструвати декількома етапами: поляризації капіталу, становлення механізму саморегулювання, деполяризації капіталу, свободи (лібералізації) руху праці, капіталу, товару.

I - Етап поляризації капіталу. Історично відбувається переходом від рабовласницького до феодального способу мислення та виробництва і розвитку процесу так званого первісного нагромадження капіталу. Усвідомлення власності і нагромадження капіталу окремими групами людей вступає у суперечність із необхідністю розподілу свободи між учасниками виробництва і споживання. Таке нагромадження означало відокремлення значної частини дрібних виробництв і споживачів від капіталу (засобів виробництва) і перетворення їх на юридично вільних, але економічно залежних найманих працівників, з одного боку, і зосередження засобів виробництва, інших видів багатства в руках незначної меншості — з другого.

Поняття "первісне нагромадження капіталу" вперше вжито у працях *А. Сміта*. Він показав, що первісне нагромадження капіталу здійснювалося насильницькими методами: державні позики, податки, протекціонізм, колонізація, піратство та ін.

В Україні процес первісного нагромадження капіталу швидкими темпами здійснювався після скасування кріпосного права. Не оминув цей процес Україну після проголошення *Акту незалежності* в 1991 році. Він набув не лише тіньового, а й кримінального характеру. Наслідком цього процесу стали планово-номенклатурна приватизація, масове безробіття, знецінення трудових заощаджень населення, масове розкрадання бюджету, державної власності, тотальна корумпованість державних чиновників усіх рівнів влади тощо. Звісно, що говорити про становлення економічної свободи для більшості суб'єктів ринку практично неможливо.

II - Етап становлення механізму саморегулювання. Нагромадження капіталу окремими групами і кланами змусило їх формувати систему відносин, в якій кожен з них міг відносно вільно використовувати свій капітал у виробництві та збільшувати його обсяги. Появляється відносно нове економічне явище — конкуренція, тобто встановлення рівних можливостей власників капіталу діяти на ринках. Це призводить до обмеження абсолютної виробничої ініціативи одних власників стосовно інших, становлення певного рівня економічної свободи для кожного. Появляються ознаки економічного змагання між виробниками на ринках, кожен сам регулює свою поведінку на ринку, маючи на меті зміцнити свої позиції на ньому. Таким чином формується механізм саморегулювання економіки, який реалізується передусім через внутрішньогалузевий і міжгалузевий види конкуренції. Боротьба між власниками капіталу однієї галузі ведеться за найвигодніші умови виробництва і реалізації товарів задля отримання надприбутків.

Економічна свобода на цьому етапі охоплює власників капіталів у різних галузях економіки. Проте значна частина найманої праці наразі такою економічною свободою не користується. Капітал концентрується в обмеженій частині власників, і вони продовжують ініціювати виробництво та привласнення прибутків.

III - Етап деполяризації капіталу. Практика показала, що надмірна поляризація капіталу викликає декілька проблем:

- *по-перше*, зниження зацікавленості найманих працівників до продуктивної й ефективної праці;
- *по-друге*, загострення соціальної нерівності між власниками капіталу та найманою працею, яка не володіла капіталом і почувалася обділеною.

Це було своєрідним натяком на відсутність економічної свободи в найманих працівників і можливостей ними розв'язувати свої соціальні проблеми за їхніми потребами. Треба було розв'язувати ці гострі проблеми якнайскоріше. І таке рішення прийнято у формі "*привласнення найманої праці*". Тобто зрозуміли, що треба поділитися економічною свободою через поділ частини привласненого капіталу між найманими працівниками.

Процес "*привласнення найманої праці*" відбувається просто: продажем частини капіталу власників найманим працівникам у формі купівлі ними акцій вартості частини

реалізованого капіталу власника. Таким чином наймані працівники отримували частину капіталу у свою власність, а з ним певну економічну свободу та партнерську співпрацю з іншими власниками капіталів. Це дало можливість об'єднуватися в акціонерні компанії, тобто корпорації з перевагами колективного управління власністю усіх акціонерів. Незалежно від частки акціонерного капіталу, усі учасники корпорації мали можливість впливати на рішення компанії з тих чи інших питань виробництва, інвестицій, реалізації продукції.

IV - Етап свободи руху праці, капіталу, товару. Деполяризація капіталу і часткове "привласнення найманої праці" зняло частково соціальну напруженість і зблизило позиції та інтереси всіх учасників виробничо-фінансових об'єднань. Це дало імпульс до посилення процесу капіталізації виробництв, здійснення інноваційних капіталовкладень, підвищення продуктивної та ефективної функцій праці і капіталу загалом. Виробництво і споживання набували природної рівноваги та збалансованості, економічну свободу отримували як конкретні виробники, так і споживачі. Економічна свобода всіх суб'єктів ринку набуває високого рівня, що потребувало, своєю чергою, ліквідації бар'єрів для її просторового поширення. Обґрунтовується і запускаються в обіг правові, економічні, фінансові норми відносин з приводу лібералізації руху праці, капіталу, товарів, робіт і послуг не лише між корпораціями однієї країни, а й між корпораціями різних країн. Звісно, що стосується це тих країн, які зрозуміли важливість економічної свободи для розв'язання проблем економічного зростання та підвищення добробуту своїх народів. Наслідком економічної свободи стали прозорі економічно, інвестиційно та фінансово інтеграційні процеси в Європі, Північній Америці та інших регіонах світу.

3. Економічний порядок як система узгоджених інтересів

Поняття "економічний порядок" асоціюється з прозорим і зрозумілим для усіх суб'єктів ринку рухом потоків грошей, товарів, робіт і послуг, праці, капіталів. Одним з інтригуючих питань економічної системи є привласнення створеного продукту, капіталу та інших ресурсів. Саме відносини з приводу привласнення ресурсів визначають рівень економічного порядку (безладу) у будь-якій господарській системі.

Установлення економічного порядку, як показує історична практика, є дуже складним завданням для будь-якої з країн та їхніх урядів. Інтрига привласнення грошових чи інших видів ресурсів була і залишається спокусливою для усіх, хто при владі, контролі за рухом ресурсів, і для правоохоронних та судових органів.

Розв'язання цієї проблеми потребує насамперед усвідомлення усіма членами суспільства, що економічний порядок вигідний для усіх і повинен ґрунтуватися:

- > *по-перше*, на встановленні національно-суспільної самоорганізації для ефективності економіки;

- > *по-друге*, на узгодженні інтересів суб'єктів економіки з приводу привласнення капіталу та інших ресурсів.

Сутність національно-суспільної організації. Високопродуктивна й ефективна ринкова економіка ґрунтується на національній самоорганізації.

*** Національна самоорганізація суспільства** — конституційно і державно самоорганізована спільнота на основі єдиної національно-демократичної ідеології титульної нації і національних меншин, самодостатньої соціально орієнтованої економічної системи, сповідування принципів загальнолюдських вартостей, добробуту і захисту громадян.

Національна самоорганізація суспільства можлива лише в разі усвідомлення громадянами її необхідності для створення продуктивної та ефективної економічної системи. Будь-яка самоорганізація, зокрема національно-державна, потребує відповідних матеріальних і фінансових ресурсів, що створюються у системі виробництва, фінансів, обігу. Між національною самоорганізацією суспільства й ефективністю економіки існує тісний взаємозв'язок: чим вищий рівень національно-демократичного й економічного мислення, національно-ідеологічної єдності людей, дотримання положень конституції і законів країни, правил економічних і зовнішньоекономічних відносин, тим вищий рівень продуктивності

національного капіталу та ефективності виробництва національного продукту. Очевидним є той факт, що без національно самоорганізованого суспільства не може бути ефективною економіки, так само як без ефективної економіки — незалежного національно організованого суспільства. Про це свідчить історичний досвід країн з ринковою економікою. Вони розвинули теорію і практику самоорганізації національно-державних систем і систем ринкової економіки: у національно-державній самоорганізації найважливішим є високий рівень національно-ідеологічної єдності, а в ринковій економіці — найменш можливі виробничі витрати на створення національного продукту. З огляду на це пріоритетними за національної самоорганізації суспільства є утвердження національно-демократичної ідеології та створення ринкової економіки. У суспільстві, сформованому на ідеології національної демократії, домінує високий рівень національної самодостатності громадян, їх патріотизму, національної гідності, міжнаціональної взаємоповаги і толерантності. У добре відпрацьованій ринковій економіці випуск продукції здійснюється з найменшими можливими витратами, а її реалізація — відповідно до вимог ринку. Конкуренція змушує підприємства зводити до мінімуму відходи виробництва й випускати лише товари, що мають попит на ринку. За наявності всіх необхідних ринкових атрибутів — національної самореалізації суспільства, економічної свободи, прав власності, конкуренції тощо — економіка стає ефективною.

Забезпечення ефективності економіки є головним завданням уряду країни. Ефективна економіка перебуває на такому високому рівні, за якого неможливим є подальше підвищення добробуту всіх жителів країни одночасно. Допомога одній соціальній групі можлива за рахунок іншої. Неефективна економіка має стільки *"баласту"*, тобто факторів зниження ефективності, що, позбувшись його, можна підвищити рівень життя суспільства.

Кожен елемент ринкової системи відіграє певну роль у підвищенні економічної ефективності. Найважливішим є економічна свобода. Якщо держава встановлює обсяги виробництва адміністративно, як за централізованого планування, баласт досягає значних обсягів, позаяк вона, держава, змушує підприємства випускати нікому не потрібну продукцію. Дія такого елемента, як право власності, спонукає підприємства до пошуку нових ринків збуту і зведення до мінімуму виробничих витрат. Ринкова конкуренція запобігає штучному товарному дефіциту, який створюють монополії задля отримання надприбутків. Завдяки ринковим інститутам підприємства мають змогу торгувати між собою, забезпечуючи потреби виробництва. Жорсткі бюджетні обмеження сприяють тому, що підприємства не сподіваються на допомогу уряду для відшкодування своїх збитків і концентрують зусилля на задоволенні потреб клієнтів, а отже, отриманні відповідних прибутків. Передбачувана державна політика уможлиблює здійснення довгострокового планування виробництва і капітальних вкладень.

Для акцентування на значенні національної самоорганізації суспільства в підвищенні економічної ефективності виокремлюють два її види. Перший з них пов'язаний зі способами розподілу національних ресурсів. У колишньому СРСР, наприклад, неефективність економіки пояснювалася, зокрема, тим, що більша частина промислових ресурсів спрямовувалася на потреби важкої промисловості й незначна — у галузі, що виробляли товари масового вжитку. Другий — з використанням ресурсів у кожній конкретній економічній сфері. За командно-адміністративної системи неефективність підприємств була спричинена безгосподарним розпорядженням сировинними ресурсами і низькою продуктивністю праці більшості робітників.

Ринкові сили сприяють підвищенню економічної ефективності у такий спосіб: розподіл ресурсів в економіці підпорядковується рухові ринкових цін. Із зростанням попиту на певні товари ціни автоматично підвищуються. Як тільки ціна починає перевищувати вартість виробництва додаткових одиниць цих товарів, підприємства, керуючись прагненням до збільшення прибутків, нарощують їх випуск. Отже, підвищення цін на споживчу продукцію спонукає їх наймати робітників і закуповувати більше матеріалів, щоб підняти виробництво на новий рівень. Відбувається це без будь-якого централізованого планування. Означений ланцюжок залежить від багатьох факторів: вільних ринкових цін, приватної власності на

засоби виробництва (за якої кожне підприємство намагається здобути максимальний прибуток) та конкуренції серед виробників.

У плановій економіці таких рушійних сил не існує: ціни довільно встановлюють чиновники незалежно від ринкового попиту; Державні підприємства не дуже дбають про прибуток, позаяк за будь-яких обставин вони отримують державні субсидії; матеріали для розширення виробництва не завжди доступні, тому що ринку цих товарів як такого не існує. Єдиний спосіб отримати їх — відповідне рішення планових органів. Через це матеріали осідають на складах і їх належно не використовують.

Узгодження інтересів суб'єктів національної і регіональної економіки. Практика переходу до ринку показує, що існують суперечності економічних інтересів різних суб'єктів національної економічної системи, які виникають через відносини власності на капітал. В організаційно-правовому аспекті суспільно необхідний напрям розвитку відносин власності повинен забезпечити вирішення двох важливих завдань:

- *по-перше*, узгодження економічних інтересів суб'єктів національного і регіонального виробництва;

- *по-друге*, формування національного єдиного господарського комплексу, достатнього для проведення усіма суб'єктами виробництва, зокрема регіоном, самостійної економічної і соціальної політики.

Звісно, що така політика повинна органічно поєднувати регіональні економічні й соціальні інтереси із загальнонаціональними інтересами України як єдиної держави. Йдеться про створення умов ефективності функціонування регіонального капіталу, створення такого обсягу і структури регіонального продукту, за яких можна задовольнити потреби регіону й інтереси держави. Тобто йдеться про створення економічно сильного регіону, без яких не може бути сильною національна економічна система і держава загалом. Регіони не повинні бути дотаційними всі чи навіть половина. Держава не повинна концентрувати у своїх руках весь національний дохід і розподіляти між регіонами, котрі повинні бути економічно і соціально самостійними, або близькими до самостійності та виділяти ресурси державі для виконання нею загальнонаціональних функцій. у тому числі при потребі окремих регіонів і їх економічної та соціальної підтримки.

Теорія економічної самостійності регіональної господарської системи обґрунтовує необхідність першочергового упорядкування відносин власності на капітал: людський, основний і обіговий. Річ у тому, що з капіталом якнайтісніше пов'язана ефективність його використання, оскільки капіталу характерна властивість самозростання. При тому слід зауважити, що власність на капітал є найважливішим чинником господарського системотворення на всіх рівнях: підприємства, галузі, регіону, країни загалом. Якщо в регіоні помітні тенденції зниження ефективності економіки, то це є результатом певних деформацій у системі відносин власності на капітал і управління. Причому ці деформації пов'язані передусім із суб'єктивним чинником, з невпорядкованістю відносин власності на виробничий капітал і на привласнення результатів виробництва.

Для країн з перехідною економікою потреба в теорії власності є надзвичайно потрібна, оскільки лише проголошення ними трансформації до економіки ринкового типу не принесе потрібних позитивних зрушень. Намагання перехідних до ринку країн запозичувати досвід і практику відтворення власності на капітал не лише не сприяли активізації товаровиробничих і обмінних процесів, а й ускладнювали їх. Сформована економічна система і стереотипи мислення на інших засадах виявились неспроможними сприйняти власність на капітал, сам капітал і, особливо, ринковий механізм виробництва, обміну, привласнення як передумову самозростання капіталу.

Насамперед з'ясуємо саме поняття власності як соціально-економічного явища. *Власність* — це узаконене право суб'єкта на володіння капіталом чи майном, які приносять йому прибуток. Це досить спрощене визначення, але воно містить важливі складові компоненти всієї системи відносин власності на капітал чи майно. Основними ж компонентами системи відносин власності, які впливають з даного визначення, є суб'єкт

власності, об'єкт власності і предмет власності. Такий поділ елементів системи відносин власності дуже важливий, оскільки кожен з них має різне призначення у системі виробництва й обміну. Схематично взаємовідносини між трьома елементами системи власності можна зобразити так:

Центральним компонентом з даної схеми випливає "суб'єкт власності", оскільки у відносинах з "об'єктом власності" вони виражають процес виробництва, рівень використання видів капіталу, а у відносинах з "предметом власності" — процес привласнення результатів виробництва, обмінний процес і споживання.

Спробуємо подану схему елементів системи відносин власності представити в розгорнутому вигляді за певними ознаками і за видами і формами власності (табл. 1).

Таблиця 1.

Система відносин власності в умовах ринку

Види власності (відношення)	Об'єкт власності (капітал)	Суб'єкт власності (форми)	Предмет власності (результат)
ПРИВАТНА	<ul style="list-style-type: none"> • Земля • Інтелект • Праця • Виробничий Капітал 	<ul style="list-style-type: none"> • Індивід (індивідуальна) • Сім'я (сімейна) • Корпорація (корпоративна) 	<ul style="list-style-type: none"> • Продукція • Послуга • Робота • Дохід • Прибуток • Майно
НЕПРИВАТНА	<ul style="list-style-type: none"> • Невиробничий Капітал • Оборотно-Касовий Капітал • Цінні папери • Майно • Заощадження 	<ul style="list-style-type: none"> • Держава (державна) • Місто і ін. (комунальна) • Кооператив (кооперативна) • Корпорація (корпоративна) 	

а) Економічний інтерес приватного власника

Передусім з'ясуємо, хто є приватний власник. Очевидно, що це є особа, яка має в особистій власності будь-який вид капіталу і який вона може задіяти в будь-який вид діяльності, що приносить їй прибуток. Цим капіталом можуть бути земля, виробничі фонди, невинувачені фонди, оборотні засоби, транспортні засоби, заощадження тощо. Власник може обирати форму функціонування його капіталу: індивідуальну, сімейну, корпоративну, тобто передати його в колективне управління приватних власників. Головною метою приватного власника буде отримання прибутку і зростання його капіталу. тобто на оплату праці найманих робітників, якщо власник авансував його, починаючи виробництво продукту.

Якщо приватний капітал перебуває у сімейній чи корпоративній формі, то розподіл прибутку відбувається пропорційно дольовій участі індивідуального капіталу у його створенні.

Природа економічного інтересу приватного власника спонукає його до зростання:

> *по-перше*, обсягу власного капіталу одного чи різних видів;

> *по-друге*, частки його капіталу в корпоративній формі, маючи на меті отримати навіть певні монополістичні позиції щодо управління виробництвом, розподілу і привласнення прибутку.

Цей економічний інтерес перетворюється у його власний, чи приватний інтерес, який формує у ньому відповідну поведінку, мислення, діяльність щодо його реалізації. Збіг інтересів приватних власників у корпоративній формі управління їхнім капіталом посилює зацікавленість в якнайефективнішому його функціонуванні, яке теж можна простежити через співвідношення членів рівняння вартісної структури створеної ними валової продукції:

- *по-перше*, приватні власники основного капіталу зменшуватимуть його амортизаційний період, відновлюючи продуктивнішим;
- *по-друге*, зменшуватимуть питомі затрати матеріально-сировинної частини обігового капіталу на одиницю продукції, зменшуючи її собівартість;
- *по-третє*, збільшуватимуть оборотність обігового капіталу для економії його грошової форми;
- *по-четверте*, збільшуватимуть капіталоозброєність одного зайнятого за рахунок зростання продуктивнішого та основного капіталу, зменшуватимуть кількість живої праці за рахунок її якості і збільшуватимуть розмір заробітної платні одного зайнятого при зменшенні загального фонду оплати праці.

Запровадження цих заходів неминує приводитиме до стабільного зростання прибутків корпорації та капіталів приватних власників.

б) Економічний інтерес найманого працівника.

Найманий працівник, на відміну від приватного власника, не володіє виробничим капіталом. Його власністю є інтелект і праця, якими він володіє і котрі може пропонувати на ринку праці. Потреба в його капіталі дає йому можливість бути залученим до виробничого капіталу приватного чи неприватного власника, через який він може реалізувати свій економічний інтерес.

Природа економічного інтересу найманого працівника є прямо залежна від характеристики його капіталу, тобто якості праці чи інтелекту. Найманий працівник найбільше буде зацікавлений у зростанні розміру своєї платні. Він не знає (і його не цікавить), яка частина основного й обігового капіталів приватного власника, чи яка частка його прибутку у вартісній структурі валової продукції. Він зацікавлений в отриманні самодостатнього розміру заробітної платні для утримання себе і членів своєї сім'ї.

Теорія механізму розширеного відтворення, елементами якої є економічні інтереси у всіх суб'єктів виробництва, капіталу і праці, засвідчує, що між економічним інтересом приватного власника і економічним інтересом найманого працівника є суперечність:

Суперечності між економічними інтересами найманого працівника і приватного власника долаються компромісом двох суперечливих суб'єктів виробництва і праці, суть якого полягає у розумінні ними необхідності зростання продуктивної сили суб'єктів праці за рахунок зростання капіталоозброєності, рівня професійної кваліфікації працівників і їх продуктивності праці за одиницю часу. Це приводитиме до:

- > *зростання обсягу виробництва валової продукції;*
- > *зменшення чисельності зайнятих на зростаюче виробництво валової продукції;*
- > *зменшення собівартості одиниці валової одиниці і збільшення прибутку за стабільної ціни реалізації;*
- > *зростання заробітної платні одного зайнятого при зменшенні загального фонду оплати праці.*

в) Економічний інтерес суб'єкта неприватної власності.

Система відносин власності засвідчує, що суб'єктом неприватної власності є не конкретна особа, а група осіб, які представляють виробничі структури держави, міста, кооперативу, корпорації (концерну, об'єднання, спілки, союзу тощо). Організаційна структура функціонування неприватної власності докорінно відрізняється від приватної дво- і більше ступеневою системою управління.

Багатоступенева система управління неприватної власності є за своєю суттю вертикальна, ієрархічна. На кожному ступені — об'єкти неприватної власності, тобто підприємства з найманим виробничим персоналом, на верхніх — структури галузевого (трести, главки, міністерства, комітети) чи загальносистемного (райспоживспілка, облспоживспілка, Укоопспілка і ін.) управління. Така система чітко розділяє суб'єктів неприватної власності: тих, що виробляють продукт, створюють чистий продукт і відшко-

довують виробничі затрати і тих, що управляють системою і відповідно розподілом створеного продукту, тобто така собі галузева чи системна влада, яка стає засобом реалізації власних чи групових інтересів.

Теорія розширеного відтворення обґрунтовує необхідність насамперед:

- *відшкодувати вартість використаного основного і обігового капіталу;*
- *відшкодувати вартість використаної у виробництві живої праці, інтелекту;*
- *отримати чистий прибуток.*

Отже, суб'єкти неприватної власності, як і суб'єкт приватної власності, повинні бути зацікавлені в отриманні валової продукції, вартісна структура якої відповідала б вимогам закону розширеного відтворення. Але структура економічного інтересу представників неприватної власності, на відміну від структури економічного інтересу приватного власника є відмінною. Річ у тому, що неприватні власники є носіями групового і власного інтересу, тоді як приватний власник чи наймана праця є носієм лише свого власного інтересу.

Інтересом неприватної (групової) власності є основний і обіговий капітал, тоді як власного — заробітна платня. Носії групового і власного інтересу надають перевагу реалізації власного, аніж групового інтересу, що приводить до невідповідності вимогам зростання продуктивних сил. суть якого полягає у постійному оновленні основного капіталу, зростанні капіталоозброєності одного зайнятого продуктивнішими основними фондами. Недотримання вимог закону зростання продуктивних сил, тобто оновлення активної частини основного капіталу, впливає на зниження фондівддачі і продуктивності праці, обсягу виробництва. ефективності затрат, рентабельності і конкурентоспроможності продукції. Проте навіть за таких негативних тенденцій носії групових інтересів прагнуть збільшувати розмір власної заробітної платні, тобто поліпшувати своє матеріальне становище, хоч того може не дозволити вартісна структура створеної ними валової продукції. Але прагнення збільшити власні доходи диктується двома причинами:

- *по-перше*, за недотримання вимог зростання продуктивних сил неминуче зменшується обсяг виробництва регіонального продукту, що викликає зростання цін на споживчому ринку регіону, а представники вертикальних управлінських структур компенсують свій споживчий попит перерозподілом створеного регіонального продукту;

- *по-друге*, намагання представників вертикальних управлінських структур збільшити свої власні заощадження чи страхові запаси на випадок гострих негативних економічних чи соціальних тенденцій.

г) Економічний інтерес регіону

Суб'єктом регіонального управління є відповідного рівня органи самоврядування: села, міста, району міста, адміністративного району, області, країни в цілому, тобто держави. Тут треба зазначити, що на будь-якому регіональному рівні поряд із місцевими реалізуються інтереси загальнонаціональні. А матеріально-фінансовим джерелом реалізації регіонального і державного інтересів є частина чистого доходу вартісної структури регіонального продукту. Звичайно, йдеться не про весь приріст чистого доходу, оскільки останній містить амортизаційні нарахування на основний капітал та прибуток власників капіталу. Приріст чистого доходу є лише основою сплати власниками податків до бюджетів: регіонального і державного за узаконеними нормативами. Таким чином частина приросту чистого доходу є одним з основних джерел формування регіонального і державного бюджетів.

Особливістю органів регіонального чи державного управління є те, що вони функціонують поза виробничим процесом, а засобом прямого чи непрямого впливу на виробничий процес є їх влада. Наприклад, Верховна Рада України створює закони виробничих і соціальних відносин, підприємництва, розподілу й обміну продукту, формування бюджетів усіх рівнів тощо, міністерства, комітети здійснюють адміністративні і регульовальні функції у галузях, місцева влада вирішує соціальні, економічні, виробничі питання свого регіону.

3.1. Дотримання положень чинного законодавства

Однією з найважливіших проблем ринкової економічної трансформації є забезпечення прозорого і швидкого руху товарів, капіталів, грошей, праці тощо, від якого залежить ефективність усієї економічної системи, її обліку, що гарантує їх кількісну і якісну цілісність.

Створення сприятливих правових і економічних умов для господарських систем мікроекономічного рівня важливе з погляду розширення підприємствації, підвищення виробничої активності зайнятих і залучення до продуктивної діяльності незайнятих. Ринкова економіка будується на пріоритеті активної дії людини економічної, диверсифікації видів діяльності, прозорому русі потоків грошей і капіталів, довірі виробників один до одного і банків до виробників. Відкритість і довіра між суб'єктами ринку — фактори, які певною мірою впливають на підвищення рівня виробничої активності та створення конкурентного середовища.

Реальні макроекономічні показники в Україні свідчать про негативні тенденції: зростання інфляції, бюджетного дефіциту, неплатоспроможності держави, більшості підприємств і населення. Отже, політика владних структур потребує невідкладної реструктуризації, передусім надання пріоритету дотриманню положень чинної Конституції України та відповідних законів. Владні державні структури покликані запобігати олігархізації, зосередженню великих капіталів у незначній частини їх власників, здійсненню кадрової політики, що забезпечує контроль за фінансовими, капітальними і товарними потоками однією політичною силою, оскільки це має наслідком політичну дестабілізацію, економічний застій і зниження рівня життя населення.

Роль держави зводиться не до нав'язування пріоритетів, які лобіюють зацікавлені національні й зарубіжні політичні сили, а до створення умов для демократизації та ринкової лібералізації, дотримання ухвалених законів, які уможливають формування правової держави і самодостатньої економічної системи. У ринкових країнах закони захищають природне право людини на добробут і вільний розвиток, а економіці забезпечують високопродуктивне і високоефективне виробництво, самоокупність і самофінансування підприємств, населених пунктів, регіонів. Політика держави, зокрема її кадрові аспекти, має узгоджуватися з динамікою макроекономічних показників. Неприпустимим є збільшення кількості зайнятих в апараті державного управління за спаду виробництва, інфляції, як це було в Україні в 1995-2002рр., коли апарат державного управління зріс з 400 до 800 тис. осіб. За таких обставин потрібна оптимізація кількості зайнятих та збільшення кількості виконуваних управліннями функцій. Зростання зайнятих в апараті управління обтяжливе для бюджету, збільшує його дефіцит, посилює проблему фінансування бюджетного дефіциту, а це неминує провокує інфляційні процеси, порушує рівновагу в економіці, породжує політичну нестабільність.

3.2. Поліпшення інституційних рамок умов

Підприємствам України важливо, наскільки це можливо, зберегти зв'язки з колишніми партнерами у країнах СНД з метою реорганізації виробництва на новій основі. Необхідною умовою для відновлення цих зв'язків іноді називають створення так званих фінансово-промислових груп (ФПГ), які мають за мету розвиток співпраці між промисловими підприємствами.

♦Фінансово-промислова група (ФПГ) — об'єднання промислових підприємств для координації їх виробничих процесів, потоків капіталів, грошей, товарів та захисту спільних інтересів на ринках, на яких вони діють.

Безпосередня участь приватних або державних банків не є при тому ні умовою для встановлення коопераційних зв'язків, ні гарантією їхньої ефективності.

Пайова участь підприємств як у зв'язках українських підприємств між собою, так і в їхніх зв'язках з чужоземними підприємствами дає позитивні результати, якщо зумовлена прагненням самих підприємств, відповідає вимогам індустріальної логіки.

У разі штучного створення фінансово-промислових груп під контролем міністерств виникає загроза, що таке об'єднання буде тимчасовим (для отримання субсидій), а відтак не орієнтуватиметься на середньотермінові цільові показники збуту і прибутків.

Назрілим для України є питання упорядкування приватизації та постприватизації. Перехід від так званих соціалістичних форм власності до приватної та неprivatної — умова успіху економічних реформ в Україні. Першим кроком на цьому шляху є перетворення колишніх бюджетних організацій і державних підприємств за їхньою юридичною формою на компанії, які мають права юридичної особи і незалежні щодо бухгалтерського обліку (так звана корпоратизація). Подальший крок — приватизація, тобто перехід прав власності від підприємств до приватних суб'єктів економічної діяльності. На користь приватизації підприємств свідчать передусім інтенсивніші стимули у їхній діяльності та жорсткіший фінансовий контроль.

В Україні приватизовано значну частину стратегічних підприємств, насамперед енергетичного сектора, аграрної промисловості та військово-промислового комплексу. Подальше поліпшення рамкових умов доцільне в середньостроковій перспективі за такими напрямками:

- уточнення повноважень щодо приватизації, зміцнення Фонду державного майна України;
- визначення чітких структур власності й контролю для підприємств, що не підлягають приватизації;
- активна постприватизаційна політика.

Структурні зміни у промисловості України ускладнюються тим, що більшість галузей, в яких передбачено значне скорочення робочих місць, сконцентрована лише в кількох областях. Процес реструктуризації тут перебуває на початковій стадії, тому на підприємствах вугільної, сталеплавильної і машинобудівної промисловості в наступні роки буде скорочено тисячі робочих місць. Щоб запобігти соціальним негараздам, необхідні такі заходи:

- зміцнення економічного самоврядування областей;
- розукрупнення об'єктів соціальної сфери за одночасної реструктуризації;
- створення регіональних ринків праці;
- запровадження неповного робочого дня.

Ці заходи мають за мету активізацію руху капіталу, праці, збільшення капіталовкладень, підвищення продуктивної функції зайнятих в економіці і темпів виробництва національного продукту.

ТЕМА 9: СТРУКТУРНА ПЕРЕБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

1. Формування ринкових відносин
2. Стратегія структурних перетворень
3. Капіталовкладення і реструктуризація основного капіталу, зайнятості та національного продукту
4. Макроекономічна структурна перебудова
5. Мікроекономічна структурна перебудова

1. Формування ринкових відносин

Система ринкових відносин передбачає механізм самоуправління виробництвом, розподілом, обміном і споживанням на всіх рівнях організації національної економіки. Суб'єкти ринку — підприємства, органи місцевого самоврядування, держава — є рівноправними партнерами у виробництві національного продукту і його споживанні. Ринкові відносини ґрунтуються на принципі лібералізації — свободі вибору виду діяльності, місця роботи, витрачання коштів, здійснення заощаджень. У ринкових умовах відсутня система вертикального управління економікою, оскільки ініціатива виробництва товарів і послуг цілком належить власникам капіталу і найманим працівникам, які найбільше зацікавлені у продуктивній та ефективній функції праці і капіталу, тому що від створених ними доходів залежить їхній добробут.

Ринок пробуджує ініціативу, сприяє впровадженню НТП у виробництво, не терпить дефіциту та ін. Для ринку характерним є те, що:

1) *виробництво товарів і послуг організовують власники капіталу; частина їхнього прибутку у вигляді податків надходить до Державного бюджету згідно з чинним законодавством;*

2) *державна не здійснює прямого втручання у сферу приватного виробництва, вона лише відстежує макроекономічну ситуацію, забезпечує економічну рівновагу, соціальний захист тих, хто його потребує.*

Принципи конкуренції, лібералізації, покладені в основу ринкових відносин, самі по собі не забезпечують соціального захисту. Мало того, ринкова економіка створює соціальні, екологічні проблеми, може посилювати соціальну диференціацію населення. З огляду на це ринковому реформуванню економіки має передувати розроблення державної програми соціального захисту населення.

Позитивні риси ринкової економіки виявляються за існування відповідних ринкових відносин (в Україні їх ще не сформовано), зокрема:

1) *реальної демократії та національно-демократичного мислення, без яких неможливі лібералізація виробництва й обміну;*

2) *надійного правового забезпечення та наявності інституційних структур;*

3) *матеріально-фінансової збалансованості та стійкої фінансової системи;*

4) *реальної самостійності та економічної відповідальності підприємств;*

5) *наявності такої структури виробництва товарів і послуг, яка реагувала б на зміни платоспроможного попиту;*

6) *реальної конкуренції та механізму ціноутворення, що реагує на зміни попиту і пропозиції.*

Основи ринкових відносин мають створюватися з урахуванням вимог дії об'єктивних економічних законів товаровиробництва, товарообміну і господарської збалансованості. Механізм їх взаємодії зображено на рис. 9.1.

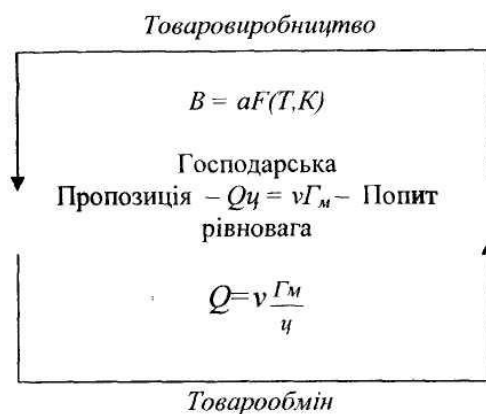

Рис. 9.1. *Інтерпретація механізму взаємодії законів виробництва, обміну і рівноваги*

Особливість функціонування ринкового механізму полягає у тому, що кожен його елемент тісно пов'язаний з ціною, яка є основним інструментом впливу на попит і пропозицію — між попитом і ціною існує обернено пропорційна залежність: за підвищення цін на товар попит на нього скорочується, позаяк високі ціни обмежують купівельну спроможність населення, а за зниження цін попит зростає (рис. 9. 2).

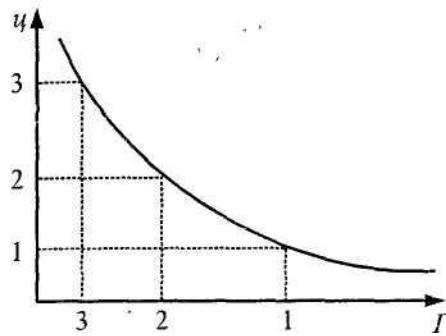

Рис. 9.2. Залежність попиту від ціни

Між товарною пропозицією і ціною існує прямо пропорційна залежність: із підвищенням ціни пропозиція зростає, тому що одиниця додатково виробленої та проданої продукції приносить виробникові додатковий прибуток; зі зниженням ціни виробництво продукції стає менш вигідним і скорочується. Відповідно зменшується і пропозиція (рис. 9.3).

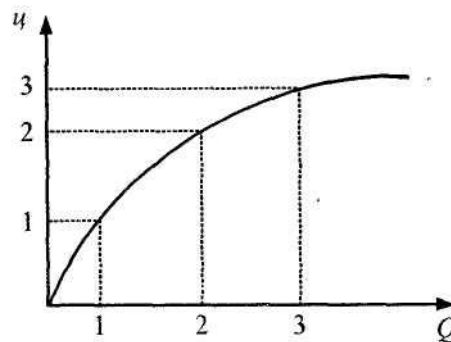

Рис. 9.3. Залежність пропозиції від ціни

Взаємодія попиту і пропозиції з ціною має і зворотний зв'язок: якщо пропозиція перевищує попит, ціна знижується і попит знову зростає; коли попит перевищує пропозицію, ціна підвищується, що стимулює зростання пропозиції. У цьому випадку між попитом і пропозицією існує взаємовплив.

Основними параметрами будь-якого ринку є попит, пропозиція і ціна. Їх взаємодію зображено на рис. 9.4.

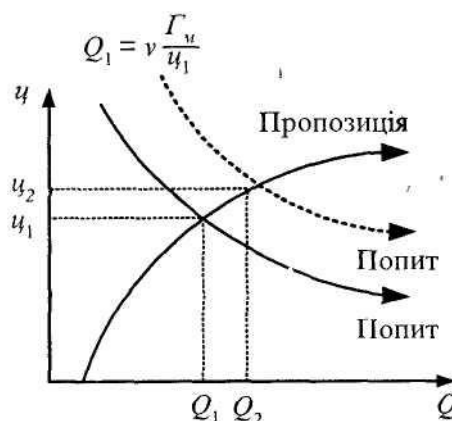

Рис. 9.4. Взаємодія попиту, пропозиції і ринкових цін

Крива попиту показує, що покупець прагне придбати якнайбільше товару за найнижчу ціну (ціна попиту), а крива пропозиції — що продавець намагається продати якнайбільше товару за найвищу ціну (ціна пропозиції). Точка перетину кривих — узгоджена ринкова ціна $ц1$ за яку реалізовано обсяг товару $Q1$. Ринкова ціна $ц1$, не може бути нижча від ціни

пропозиції, позаяк у такому разі виробництво товарів і їх збут неприбуткові, і фірма збанкрутує

У точці перетину Q_1 u_1 зберігаються інтереси і виробників, і споживачів, досягається рівновага ринку — найкращий їй обсяг виробництва і продажу Q_1 який дорівнює оптимальній величині купівлі і споживання, а ринкова ціна стає ціною рівноваги u_1 . Це означає, що виробникам не вигідно надалі підвищувати ціни й збільшувати пропозицію, оскільки товар не матиме попиту. Відповідно й споживачі не можуть розраховувати на придбання більше товарів або на зниження цін на них, тому що це суперечить інтересам виробників. Припустимо, що сукупний попит на товар збільшився (зросли доходи населення, змінилася структура попиту та ін.). У такому разі бажання споживачів придбати додаткову кількість товару відображає нова крива попиту, розміщена над попередньою у точці перетину Q_2 u_2 .

Позаяк ринок здатний забезпечити постачання товарів лише в обсязі Q_1 і неспроможний одномоментно відреагувати на нову потребу, спочатку додатковий сукупний попит Q_2 не буде задоволений — виникне ситуація товарного дефіциту внаслідок порушення рівноваги ринку. За цих умов тиск з боку додаткового попиту призведе до тимчасового підвищення цін аж до встановлення нової ціни попиту — від u_1 до u_2 .

Створення ринкових відносин і ринкової економіки як саморегульованої системи на основі встановлення рівноваги попиту і пропозиції має певні межі. Ринок не в змозі гарантувати розв'язання усіх соціально-економічних проблем сучасного суспільства. Механізм ринку уможливорює задоволення лише тих із них, що виражаються через попит.

2. Стратегія структурних перетворень

Головною метою структурних перетворень є виробництво ВВП загалом і на душу населення, в якому переважатимуть продукти кінцевого призначення відповідно до потреб населення та імпорту. Структура ВВП зумовлена структурою продуктивних сил і залученого основного та інших видів капіталу. З огляду на це реструктуризація має початися зі зміни структури капіталу і його організаційних форм, з мобілізації капіталовкладень і підприємництва.

** Стратегія структурних перетворень — система правових, політичних, економічних, фінансових заходів, спрямованих на зміну пропорцій капіталу, зайнятості та національного продукту для збалансування економічної системи відповідно до потреб суспільства.*

З досвіду ринкових країн і специфіки сформованої в Україні економічної системи її реструктуризація спрямовується на:

- виховання у всіх суб'єктів ринку, зокрема у керівної ланки, усвідомлення необхідності поєднання приватних, колективних державних і національних інтересів;
- мобілізацію фінансових ресурсів і капіталовкладень, контроль за рухом грошей, капіталів і товарів;
- створення малих і середніх підприємств як основи виробництва переважної частини ВВП.

З огляду на це структурні перетворення в Україні слід здійснювати з урахуванням того, що:

1) вирішальне значення для зміцнення позицій у конкурентній боротьбі має спроможність до самофінансування; у короткостроковій перспективі єдиною можливістю підвищення продуктивності є заходи щодо зменшення витрат і зміни організаційної структури; у середньостроковій — інвестиції у невеликих обсягах;

2) зміна структури — це створення нових самостійних підприємств, здатних привабити інвестиційний капітал. Йдеться не про модернізацію великих підприємств, а про перетворення їх на окремі підприємства, зорієнтовані на зменшення витрат і отримання прибутку, які відповідають вимогам ринку та можливостям фінансування (підприємства).

Важливим компонентом національної економічної стратегії України є стратегія структурних перетворень.

Визначення напрямів реформування економіки залежить від усвідомлення її стану, розуміння теорії макроекономіки, суті й процесу реформ. Радикальні зміни виробничої системи в перехідний період гальмуються тим, що ринкове економічне мислення не сформувалося ні у сфері управління, ні у сфері виробництва, що унеможливило економічне зростання, позаяк воно є результатом збалансованої державної політики реформ, спрямованої на активізацію процесів виробничої функції:

$$B = aF(T, K).$$

Економічне зростання забезпечують радикальні структурні зрушення, які охоплюють:

1) визначення національних, політичних, внутрішніх і зовнішніх економічних пріоритетів, які гарантували б самофінансування України на найближчу перспективу і партнерську співпрацю з усіма країнами світу;

2) створення інституційних умов для надходження прямих капіталовкладень і ефективного функціонування підприємств;

3) зміну якості основного капіталу, мислення та якості трудового капіталу, якості й структури обігового капіталу;

4) встановлення оптимальних міжгалузевих пропорцій і розміщення продуктивних сил.

Розв'язання цього комплексу проблем потребує узгодженого політичного, економічного, правового та фінансового функціонування усіх гілок влади.

У зв'язку з цим першочерговими завданнями є:

1) Створення умов для розвитку конкуренції на основі спроможності підприємств до самофінансування.

2) Створення нових самостійних підприємств, здатних привабити іноземні капіталовкладення.

3) Трансформація централізовано керованих підприємств у ринкові, заснована на принципах самоуправління (підприємства). Її мета — зменшення виробничих витрат, забезпечення прибутку.

4) Запровадження вільного ціноутворення та здійснення ефективної митної політики і квотування.

Вирішальний вплив на напрями і динаміку структурних перетворень мають інституційні ринкові умови. Інституційне забезпечення має головним за мету створення економічного механізму, який стимулює ефективне функціонування усіх підприємств і розвиток інститутів ринку. Позитивних імпульсів економічному зростанню може надати інституційне забезпечення трьох напрямів:

1) виробнича інтеграція;

2) упорядкування видів і форм власності;

3) активізація структурної політики регіонів щодо підприємств, які розміщені в областях і мають власні органи управління та формують бюджет.

Виробнича інтеграція. Більшість підприємств України втратила технологічні зв'язки з підприємствами країн СНД. Це пов'язано передусім з новими можливостями отримувати сировину і напівфабрикати на вигідних умовах від інших постачальників, а також відсутністю потреби в таких зв'язках. Однак у деяких випадках ці зв'язки в короткотерміновій перспективі є єдиною можливістю поживати виробництво та збут.

Інший напрям — пайова участь вітчизняних та чужоземних партнерів в українських підприємствах. Важливо, щоб ініціатива такої участі виходила від самих підприємств, і вони зберігали необхідний мінімум незалежності згідно з вимогами індустріальної логіки.

Упорядкування видів і форм власності. Процес приватизації має завершуватися відокремленням приватної і неprivatної власності, а це можливо завдяки:

а) перетворенню бюджетних організацій і державних підприємств за юридичною формою на компанії, тобто їх реформування у незалежні щодо бухгалтерії підприємства — юридичні особи,

б) здійсненню реальної приватизації (переходу прав власності від підприємств до приватних суб'єктів економічної діяльності),

в) поліпшенню ринкових умов, передусім у середньостроковій перспективі

Активізація структурної політики регіонів щодо підприємств. В Україні підприємства розміщені нерівномірно за кількістю і видами діяльності. Галузі, що сконцентровані в кількох регіонах і слабо піддаються реструктуризації, схильні до різкого спаду виробництва, скорочення робочих місць. Тому центральні та місцеві органи управління мають підтримувати структурні перетворення, щоб уникнути соціальних проблем. При тому важливим є:

- зміцнення економічного самоуправління областей;
- розукрупнення об'єктів соціальної сфери за одночасної їх реструктуризації;
- створення регіональних ринків праці;
- запровадження неповного робочого дня.

Ці напрями реорганізації управління та регулювання економічних процесів з активнішим залученням регіонів уможливають підвищення їхньої ролі як суб'єктів ринку з огляду на те, що регіональні структури управління відповідальні за стан справ в економіці та соціальній сфері на відповідних територіях. Тому їм має бути надано правові, фінансові, економічні, розподільчі можливості для розв'язання регіональних соціально-економічних проблем.

3. Капіталовкладення і реструктуризація основного капіталу, зайнятості та національного продукту

Капіталовкладення. Найважливішим результатом ринкових економічних перетворень є створення правових та інституційних умов для активізації капіталовкладень. Тільки завдяки великим капіталовкладенням можна досягти структурних змін в економічному потенціалі країни, зайнятості та національному продукті. Капіталовкладення є матеріальною основою зростання продуктивної та ефективної функції праці і капіталу:

$$B = aF(T, K).$$

За існуючого рівня технологій a , кількості праці T і основного капіталу K обсяг виробництва національного продукту в Україні не може бути вищий, ніж величина B . Він не задовольняє споживчих потреб населення C , держави B , чистого експорту $ЧЕ$ та капітальних вкладень K .

Зростання виробництва національного продукту можливе за збільшення:

- 1) кількості зайнятих на ΔT : $T + \Delta T$;
- 2) обсягу основного капіталу на ΔK : $K + \Delta K$;
- 3) продуктивної функції одного зайнятого на Δv : $v + \Delta v = af(k + \Delta k)$;
- 4) обсягу та оборотності оборотного капіталу на ΔO і Δv :

$$v + \Delta v = F(O + \Delta O, v + \Delta v).$$

На перших порах Україні потрібно щонайменше 50—60 млрд. дол. США капітальних вкладень для певних зрушень у структурі національного капіталу і зайнятості. Джерелами таких капіталовкладень є:

- 1) внутрішні запозичення у населення та підприємств через продаж облігацій або страхування;
- 2) зовнішні запозичення у міжнародних кредитних установ (МВФ, Світовий Банк Реконструкції і Розвитку, Європейський Банк Реконструкції і Розвитку, ...);
- 3) легалізація тіньових коштів усередині країни та повернення в Україну незаконно вивезених і розміщених на таємних рахунках у зарубіжних банках та офшорних зонах коштів.

Передумовами інвестиційної привабливості України для надходження чужоземних капіталів є: створення правової держави, захист природних прав людини, свобода засобів масової інформації, утвердження політичної демократії; інвестиційне забезпечення ринкових перетворень, вільного переміщення праці, капіталів і товарів, вибору видів діяльності, захисту капіталів і прибутків. Це повинні усвідомити всі політичні сили, уряд, населення.

Реструктуризація основного капіталу, зайнятості і національного продукту. Оптимізацію структури національної економіки характеризують такі основні параметри:

■ *обсяг і структура національного продукту, який задовольняє потреби виробництва і населення на певний момент: $B^* = C + B + K + ЧЕ$;*

■ *обсяг і структура основного капіталу за видами виробництва продукту щодо потреб виробництва і населення: $K = \sum K_{ij}$, де i - вид діяльності; j — вид продукції;*

■ *кількість і структура зайнятих T , продуктивна сила яких $v = f(k)$ забезпечує виробництво національного продукту B відповідно до національних потреб.*

Сучасний стан української економіки (а отже, сформована структура основного капіталу і зайнятості) не відповідає потребам національного споживання. Для зміни обсягу і структури національного продукту відповідно до національних потреб необхідна реструктуризація основного капіталу і зайнятих в економіці.

Реструктуризація основного капіталу. Сучасний науково-технічний стан української економіки визначається структурою основного капіталу і його здатністю створювати відповідну структуру національного продукту. За даними 2007 р., співвідношення виробничого основного капіталу K_v і невиробничого основного капіталу K_n можна подати таким рівнянням:

$$K = 0,6 K_v + 0,4 K_n$$

Виробничий основний капітал України перевищує невиробничий основний капітал у 1,5 рази.

Виробничий основний капітал характеризує значне переважання в українській економіці матеріального виробництва над сферою послуг. Таке співвідношення основного капіталу за сферами діяльності свідчить, що продуктивна функція одиниці основного капіталу $v = f(k)$ є низька, тобто віддача одиниці основного капіталу незначна. Отже, існує додаткова потреба в капіталі у виробничій сфері.

Реструктуризація основного капіталу здійснюється для зростання інтенсивної продуктивної функції виробничого основного капіталу, тобто збільшення віддачі одиниці основного капіталу v і створення передумов зростання невиробничого основного капіталу. Того досягають упровадженням новітніх технологій у сферу виробництва товарів і у сферу послуг. Відповідно політика капіталовкладень має забезпечити більший обсяг капіталовкладень у сферу послуг, ніж у сферу виробництва.

Реструктуризація зайнятості. Структура зайнятості в економіці України відображає структуру основного виробничого і невиробничого капіталу. Параметри співвідношення кількості зайнятих у сфері виробництва товарів T_v і у сфері послуг T_n приблизно такі:

$$T = 0,52 T_v + 0,48 T_n.$$

Отже, сфера матеріального виробництва є капітало- і працемістка. Це підтверджує той факт, що продуктивна функція праці і капіталу в економіці переважно екстенсивна, а не інтенсивна. В умовах ринкової конкуренції економічна система з екстенсивною функцією праці і капіталу не може функціонувати ефективно і прибутково.

Реструктуризація національного продукту. Кінцева мета реструктуризації національної економіки — реструктуризація національного продукту щодо потреб виробництва: забезпечення відшкодування оборотного капіталу та оновлення основного капіталу і задоволення потреб населення. Реальний національний продукт, створений у сфері виробництва і сфері послуг в Україні, не відповідає їхнім потребам. Це свідчить про те, що віддача капіталу у сфері виробництва товарів і у сфері надання послуг відносно однакова:

$$B = 0,6 B_v + 0,4 B_n.$$

Структура ВВП більшою мірою відповідає структурі зайнятості:

$$dB = 0,49 dB_v + 0,51 dB_n.$$

Таке співвідношення ВВП в Україні загалом відповідає структурі національного продукту розвинутих країн. Однак структура валового випуску свідчить про велику матеріальну затратність продукту сфери виробництва через низьку продуктивність праці та основного капіталу.

4. Макроекономічна структурна перебудова

Вертикальна промислова політика. Для ринкової економіки важливе правильне співвідношення вертикальної і горизонтальної промислової політики. В умовах лібералізації, передання виробничої ініціативи безпосереднім власникам капіталу вертикальні системи та директивні методи організації управління не сприяють продуктивній і ефективній функції праці й капіталу.

♦ **Вертикальна промислова політика** — правові, організаційні, економічні заходи уряду країни щодо управління і регулювання економіки від вищої інстанції до нижчої; управлінські рішення мають директивний характер і обов'язкові до виконання нижчою інстанцією.

Економічні методи є дієвіші, а горизонтальні взаємозв'язки виробників прискорюють рух ресурсів, товарів, фінансів та ін. В Україні на початку ХХІ ст. зберігаються структури вертикального управління, що не сприяє прискоренню реструктуризації соціального та промислового секторів економіки.

Вертикальна промислова політика і проблеми структурних перетворень. В організації промислового виробництва в Україні значну роль відведено міністерствам, які впливають на процеси приватизації, розміщення капітальних вкладень та ін. Необхідність прямого втручання міністерств у діяльність підприємств у перехідний період урядовці різних рівнів пояснюють потребою підприємств у дотаціях і взяття урядом на себе гарантій за отримані ними кредити чи збереження за державою контрольного пакета акцій стратегічно важливих підприємств.

Однак така опіка підприємств з боку уряду є намаганням зберегти вплив зацікавлених у контролі за рухом капіталів, товарів і фінансів певних політичних сил і успадкована від колишньої командно-адміністративної системи. Це призводить до проблем на мікроекономічному рівні:

- співвідношення великої і малої промисловості в середньому 50 : 50. Однак обсяг виробництва продукції великої промисловості - 94 %, малої - 6 %.

- перехід до ринкової економіки потребує докорінної зміни форм оплати праці. В загальній системі економічних стимулів розвитку промислового виробництва нині матеріальні стимули майже не діють.

- у промисловості України та в бюджетній сфері необхідно ув'язати зростання заробітної платні з результатами виробництва. Під час переходу до ринку постає необхідність коригування рівня заробітної платні та інших доходів працівників залежно від загального індексу цін;

- назріла необхідність здійснення структурної політики у промисловості за двома напрямками: імпортозаміщення та експортоорієнтованість.

На початкових етапах має переважати імпортозаміщення — витіснення з внутрішнього ринку імпортованих товарів і послуг, передусім товарів широкого вжитку.

Крім того, слід урахувати й те, що:

- а) вертикальна промислова політика часто живе в атмосфері хабарництва (бізнесмени й державні чиновники перебувають у постійному контакті, обговорюючи можливі економічні альтернативи). Корупція виникає не лише у країнах, уражених глибокою кризою, а й у розвинутих;

- б) промисловці зосереджуються на політиці, а не на управлінні підприємствами.

За такого стану справ економічні правила гри не є чіткі, позаяк бюрократичні рішення можуть узяти гору над ринковими законами.

Горизонтальна промислова політика. Економічна політика уряду в умовах переходу до ринку має бути спрямована на те, щоби промисловці, підприємці, бізнесмени мали належні умови для встановлення виробничих зв'язків між собою, фінансово-кредитних — з банками, торговельних — з гуртовими та роздрібними торговельними фірмами, тобто пріоритетною для уряду має стати горизонтальна промислова політика.

Промислова політика країни має бути підпорядкована двом найважливішим принципам ринкової економіки:

- 1) зростанню продуктивної функції праці і капіталу;
- 2) підвищенню ефективності виробництва одиниці продукції і національного продукту.

Отже, обсяг виробництва залежить від рівня матеріальних та трудових витрат в одиниці продукції, тобто від собівартості: чим менший рівень собівартості одиниці продукції, тим більший обсяг валового випуску.

Відповідно до цих принципів промислова політика не може бути довільною або захищати інтереси певних політичних сил чи монополістів. Вона має на меті забезпечення:

- 1) *продуктивності праці зайнятих;*
- 2) *збільшення кількості зайнятих різними видами виробничої діяльності;*
- 3) *зростання випуску національного продукту, який задовольняв би потреби споживачів;*
- 4) *зниження витрат на виробництво продукції, підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення прибутків виробникам;*
- 5) *зростання грошових доходів населення, підвищення його плато- спроможності та рівня життя.*

Вирішення цих завдань можливе за дотримання умов лібералізації підприємства (відсутності вертикальної системи управління і регулювання економіки, створення конкурентного середовища для різних виробників для підвищення продуктивності та ефективності їхнього виробництва) і горизонтальної промислової політики.

♦ **Горизонтальна промислова політика** — *правові, організаційні, економічні заходи влади, спрямовані на забезпечення умов економічної свободи підприємств, підприємців, бізнесменів, встановлення між ними взаємовигідних виробничих, фінансових, торговельних зв'язків.*

Сутність цієї політики в тому, що уряд не надає підприємствам безпосередньої допомоги (субсидій тощо), а створює рівні умови для їхньої діяльності. Свої позиції на ринку виробники повинні завойовувати в конкурентній боротьбі.

Для України питання горизонтальної промислової політики має особливе значення, оскільки зростання затратності виробництва призвело до збитковості галузей промисловості, хоча фактична продуктивність не змінилася. Підприємства цих галузей стали неконкурентоспроможними через високу затратність їхньої продукції та її низьку якість. Втрату конкурентоспроможності в цьому разі неможливо компенсувати вертикальною промисловою політикою. З іншого боку, всередині кожної галузі є потенційно конкурентоспроможні підприємства (завдяки технічному оснащенню, належному керівництву, доступу до природних ресурсів, близькості до ринку та ін.). З огляду на це метою горизонтальної постсоціалістичної промислової політики є формування рамкових умов для створення нових підприємницьких структур і швидкого розукрупнення підприємств за збереження технічного потенціалу.

Реструктуризація галузей соціального комплексу

* **Соціальний комплекс** — *комплекс галузей сфери виробництва і сфери послуг, який забезпечує виробництво товарів і послуг для населення.*

До соціального комплексу належать: підприємства, що виробляють товари масового вжитку; сфера послуг; споживчий ринок; доходи і рівень життя населення.

Структура соціального комплексу має відображати структуру потреб і попиту населення. Розвиток соціального комплексу залежить від державної, економічної, інвестиційної політики та діяльності уряду. Як і галузі промисловості, він потребує відповідної реструктуризації. Соціальний комплекс, своєю чергою, впливає на сферу виробництва, оскільки саме в ньому формується реальний попит і платоспроможність населення, тощо. Збільшення виробництва товарів і послуг можливе за зростання їх споживання. Тому *мета реструктуризації соціального комплексу* — створення економічного механізму, за якого попит і пропозиція, тобто соціальний і виробничий комплекси, перебувають у тісному взаємозв'язку.

Сутність такого взаємозв'язку полягає у:

1) забезпеченні конкурентоспроможності товарів сфери виробництва і сфери послуг:

$$\varphi = \frac{v\Gamma_v}{Q};$$

2) забезпеченні грошовими доходами населення його платоспроможності:

$$Q = v \frac{\Gamma_v}{\varphi}.$$

Реструктуризація підприємств, що виробляють товари масового вжитку. До комплексу підприємств, що випускають товари масового вжитку, входять харчова, легка, машинобудівна, деревообробна, хімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів.

Галузі промисловості	Пріоритети реструктуризації
<i>Харчова промисловість</i> • м'ясна • молочна • цукрова • борошняно-круп'яна • консервна • олійна • крохмальна ♦ кондитерська • безалкогольних напоїв	• оновлення капіталу і технологій; • підприємизація і корпоратизація; • підвищення закупівельних цін • підвищення коефіцієнта використання потужностей; • розширення асортименту; • поліпшення якості продукції; • підвищення експортного потенціалу.
<i>Легка промисловість</i> • текстильна • швейна • взуттєва • шкіряна	• оновлення капіталу і технологій; • підприємизація і корпоратизація; • оновлення продукції і підвищення експортного потенціалу.
<i>Машинобудівна промисловість</i>	• великі капіталовкладення
<i>Деревообробна промисловість</i>	• підприємизація і капіталовкладення
<i>Хімічна промисловість</i>	• технологічне оновлення, зниження матеріальних і паливних витрат
<i>Промисловість будматеріалів</i>	• капіталовкладення і технології

Найбільші потужності мають харчова і легка промисловість — 37 % від усіх промислових підприємств.

Реструктуризація сфери послуг. До сфери послуг належать: соціально-матеріальні послуги, соціально-культурні послуги.

Галузі сфери послуг	Пріоритети реструктуризації
<i>Соціально-матеріальні послуги</i> • формування ринку житла; • формування ринку комунальних послуг.	• платоспроможність потенційних покупців житла; • платоспроможність покупців послуг.
<i>Соціально-культурні послуги</i> • формування ринку освіти і науки • формування ринку культури і мистецтва • формування ринку охорони здоров'я	• капіталовкладення, приведення навчальних програм до євростандартів • пристосування до ринку, пропонувати товар, на який є попит; • капіталовкладення, платоспроможність пацієнтів.

Реструктуризація споживчого ринку. Споживчий ринок в Україні формується на засадах і принципах функціонування ринкової економіки: приватної власності на засоби виробництва і на товари споживчого ринку; ринкового розподілу товарів, робіт і послуг.

Зростання споживчого попиту зумовлює збільшення споживання товарів і послуг, а це, своєю чергою — збільшення обсягів виробництва:

$$Q_{\Sigma} = \nu \Gamma_{\Sigma}$$

Стимулюючи зростання оплати праці залученням додаткової праці ΔT чи її продуктивності, досягають збільшення обсягу виробництва на ΔB :

$$B + \Delta B = a\hat{F}(T + \Delta T, K) \quad \text{або} \quad B + \Delta B = aFT + (\Delta K + K).$$

Реструктуризація доходів населення. Частина національного доходу в різних формах спрямовується на особисті потреби населення. Це доходи грішми. Вони складаються із: заробітної платні; доходів робітників і службовців від підприємств і організацій, що не входять до заробітної платні; доходів грішми від селянських спілок; надходжень від продажу продуктів сільського господарства і кооперації; пенсій; різних виплат, дивідендів

Показники доходів	Пріоритети реструктуризації
Сукупний дохід сім'ї — сума грошових і натуральних (у грошовому вимірі) доходів населення від державних, кооперативних і приватних підприємств та організацій, із суспільних фондів споживання, що враховуються в бюджеті сім'ї.	• збільшення доходів за рахунок зростання обсягу виробництва і заробітної платні
Реальні доходи населення — вартість усього обсягу матеріальних благ, спожитих чи нагромаджених населенням.	• перевищення темпів зростання обсягу виробництва над темпами зростання доходів грішми
Зростання рівня реальних доходів — сума доходів грішми, ско-ригована з урахуванням індексу цін на споживчі товари і послуги.	• перевищення темпів зростання доходів грішми над темпами зростання споживчих цін
Рівень життя населення — забезпеченість населення необхідними матеріальними і духовними благами та міра задоволення його потреб у цих благах.	• пропорційне зростання обсягів виробництва національного продукту до обсягу і структури потреб населення

Реструктуризація базових галузей промисловості

До підприємств базового комплексу України належать: *виробництво та розподіл електроенергії, газу та води; металургійне виробництво; машинобудування і металообробка; хімічне і нафтохімічне виробництво; виробництво деревини, целюлози, паперу і будівельних матеріалів; виробництво транспортного устаткування.*

В основу реструктуризації підприємств базових комплексів покладено економічний фактор — конкурентоспроможність продукції за її ціною і якістю: ціна відшкодовує собівартість виробництва, а якість — гарантує вимоги споживачів щодо використання чи експлуатації. З огляду на це головним напрямом реструктуризації є підприємизація — створення на базі великих комплексних виробництв підприємств, які орієнтуються на попит їхньої продукції на ринку і на прибутки.

Підприємизація у вугільному секторі. Запаси вугілля в Україні значні, але воно має невелику конкурентоспроможність на міжнародному ринку. Полегшення адаптації вугільної промисловості до ринку можливе за умов:

- 1) створення самостійних підприємств на базі виробничих об'єднань.
- 2) лібералізації внутрішньої торгівлі звичайним і збагаченим вугіллям, коксом.
- 3) лібералізації зовнішньої торгівлі вугіллям.
- 4) обмеженого прямого державного втручання у галузь.

Підприємизація у газовому секторі. Гостра потреба реформування газового сектора продиктована і нестабільністю ситуації з міжнародним постачанням газу.

Для підприємизації газового сектора, потрібні такі заходи:

- 1) скасування регулювання імпорту; надання власниками трубопроводів високого тиску, які (все ще) є монополістами, третім особам можливості користування ними;

2) відмова від однієї проміжної організаційної ланки (Укргазу) при переході від виробників-імпортерів до регіональних розподільних підприємств;

3) підприємизація у сфері торгівлі газом для того, щоб позбутися регіональних монополій на постачання газу і забезпечення оптовим продавцям змоги здійснювати торгівлю в усіх регіонах на основі контрактів з обласними та оптовими і з іноземними постачальниками;

4) спеціальне регулювання транзитних угод. Мета підприємизації полягає у створенні самостійних підприємств з транзиту газу в рамках холдингової компанії "Укргазпром", що уможливить визначення транзитних тарифів, які узгоджуються з РАО "Газпром", з орієнтацією на витрати.

Підприємизація у нафтовому секторі. Реструктуризація у нафтовому секторі передбачає часткове розукрупнення його об'єктів, посилення конкуренції у тих сегментах, де це доцільно. Здійснювані для того заходи мають бути спрямовані на:

1) лібералізацію виробництва, імпорту та експорту сировини нафти;

2) створення самостійного транспортного підприємства для надання послуг з транзиту нафти;

3) вільний доступ на український ринок продукції іноземних нафтопереробних підприємств, за винятком випадків неспростовного субсидування іноземних нафтопереробних компаній (демпінг);

4) доступність торгівлі нафтопродуктами для багатьох підприємств;

5) розширення нафтового терміналу в порту "Південний" з огляду на необхідність диверсифікації системи енергопостачання в Україні.

Підприємизація в електроенергетичному секторі. Підвищення ефективності електроенергетики пов'язане із заощадженням електроенергії: його резерви (за даними Інституту проблем енергозаощадження НАНУ) становлять 20-25%.

Отже, проблеми української електроенергетики пов'язані не з пропозицією, а передусім з попитом (споживанням). Спорудження нових електростанцій недоцільне ні з технічного погляду, ні щодо фінансування. Оскільки в Україні реформування електроенергетичного сектора почали з корпоратизації без створення самостійних підприємств, спроможних функціонувати продуктивно і прибутково, постала потреба поліпшення структури енергетичних підприємств і підвищення їхньої продуктивності та ефективності.

Підприємизація у металургійному секторі. Україна має усі умови для функціонування потужної сталеплавильної промисловості: власні родовища залізної руди і коксованого вугілля, місця інтегрованого виробництва сталі з гарантованим водопостачанням, великі запаси металобрухту, а також є кваліфіковані інженерні та робітничі кадри.

Рамкові умови для реструктуризації було поліпшено дерегуляцією (вільним ціноутворенням, полегшенням технічних змін завдяки зупиненню нерентабельних підприємств, прискоренням корпоратизації суміжних стадій виробництва, скасуванням обмежень на торгівлю металобрухтом).

Кольорова металургія розвинута в Україні доволі слабо через нестачу сировини.

Основні фонди кольорової металургії потребують відновлення. Головними напрямками промислової політики уряду України в цій галузі є розвиток алюмінієвої промисловості і збільшення виробництва титану.

Підприємизація у машинобудівному секторі. До 1991р. цей сектор був провідний у промисловості: володів третіною промислового капіталу, виробляв понад третину промислової продукції і посідав перше місце в загальному її обсязі.

Реструктуризація підприємств, які належали до військово-промислового комплексу, — важливе завдання структурних реформ.

Перепрофілювання машинобудівних підприємств, які працювали на оборону, на цивільне виробництво, можливе за прискорення їх розукрупнення, чіткого розмежування цивільних і військових підприємств, зміцнення технологічної бази, цілеспрямованих науково-дослідних програм і потребує капіталовкладень у сумі приблизно 15-20 млрд. дол. Для

залучення таких іноземних інвестицій потрібні відповідні політичні та економічні передумови.

Підприємства у хімічному секторі. В Україні хімічна галузь потребує радикальних організаційних зрушень. Вона енерговитратна, негативно впливає на довкілля. На реструктуризацію хімічного виробництва потрібно щонайменше 3-5 млрд. дол., позаяк основні фонди зношені, не існує замкнених виробничих циклів. І як наслідок - великі витрати на транспортування і трансакції, що знижують конкурентоспроможність кінцевої продукції. Ця галузь є також і матеріаловитратною. В Україні слабка сировинна база для хімічної промисловості, тому більшість сировини імпортується. Для поліпшення стану в хімічній промисловості треба відмовитися від здійснення вертикальної промислової політики та прямого державного втручання.

Реструктуризація сільськогосподарського сектора і ринку землі

Сільськогосподарський сектор України пов'язаний з різними галузями промисловості, які виробляють засоби виробництва для сільського господарства та переробляють продукцію рослинництва і тваринництва, забезпечують транспортування, зберігання і збут сільськогосподарської продукції. З огляду на це його реформування є одним із найважливіших завдань переходу до ринку.

З переходом до ринку сільськогосподарський сектор виявився найвразливішим до економічних змін і неспроможним самотужки реструктуризувати організаційну й економічну системи виробництва.

Проблеми реструктуризації сільськогосподарського сектора. У цьому секторі існує найбільше нерозв'язаних проблем, зокрема проблеми приватизації землі, створення фермерських господарств, ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, відносин між виробниками сільськогосподарської продукції та підприємствами промисловості, банками, збутовими організаціями. Не менш складним питанням є обмеження або скасування субсидій з Державного бюджету на продукцію сільськогосподарського виробництва та ін. Реструктуризація сільськогосподарського сектора дасть змогу задовольнити потреби переробних виробництв і забезпечити населення України необхідними продуктами. Це може значно послабити тиск на бюджет через зменшення субсидій для сільського господарства.

Реструктуризація сільськогосподарського сектора і приведення його у відповідність з вимогами ринкового механізму необхідне з таких причин:

1) *цей сектор найскоріше може адаптуватися до ринку, окупити необхідні для його реструктуризації капіталовкладення і давати прибутки;*

2) *його продукція є однією з важливих статей українського експорту і має попит на світовому ринку, тобто є ліквідна.*

Потенціал сільськогосподарського сектора України достатній для забезпечення продуктивного й ефективного виробництва. Проблема полягає у відсутності належних правових, економічних, організаційних умов для такого виробництва.

Формування ринку землі та нерухомості. Одним з елементів ринкової інфраструктури є ринок землі та нерухомості. Його існування продиктоване потребою підприємців сільськогосподарського сектора економіки у кредитних ресурсах для придбання техніки, насіння, худоби, оборотних засобів, які їм надають банки чи страхові компанії під певні відсотки і гарантію повернення кредиту (застави). На ринку кредитів для сільськогосподарського сектора економіки діють спеціалізовані іпотечні банки.

***Іпотечний банк** (грец. *hypothekē* — застава) — банк, який надає кредити під заставу землі та іншого нерухомого майна.

Об'єкти застави мають бути приватною власністю і захищатися законом. Основою для надання кредиту (наприклад, фермерові) є умовне передання землі, будинку чи іншої нерухомості як охоронної позики для тимчасового користування. Право власності на об'єкт застави залишається за позичальником, але об'єкт застави може бути вилучено кредитором у разі неповернення позики і відсотків у визначений термін.

Для сільськогосподарського сектора, як і для інших секторів економіки, у ринкових умовах визначальними є вартісні показники задіяних факторів виробництва та його результати. Головна вимога — оцінка реальних витрат виробництва продукції і її вартості за цінами ринку. Виробник має бути зацікавлений у такому співвідношенні витрат і ціни продукції, яке забезпечить йому прибуток.

Значущість факторів виробництва в сільськогосподарському секторі і в економіці загалом є загальноприйнятою у такій послідовності:

Земля → праця → капітал → технології → інформація → фермерство (підприємництво).

Земля є головним фактором промислового (розміщення об'єктів виробництва — праці й капіталу) і сільськогосподарського (безпосередній об'єкт виробництва сільськогосподарської продукції) розвитку. Земля як капітал самозростає у разі продуктивної віддачі з одиниці площі, тобто підвищення її родючості.

Праця. Приватний власник землі зацікавлений у високопродуктивній і творчій праці — власній і найманих працівників, у зменшенні оплати праці (оскільки це знижує собівартість продукції і збільшує прибуток).

Капітал. Земля є лише об'єктом виробництва сільськогосподарської продукції. Для забезпечення її продуктивної віддачі необхідні відповідні капіталовкладення: техніка, насіння, породи худоби, добрива, складування та реалізація продукції.

Технології. Природна родючість землі з часом знижується. Її відновлення і підтримання на належному рівні потребує інтенсивних технологій, що неможливо без відповідних капіталовкладень в обробіток землі, проведення сівозмін, підживлення, зрошування та ін.

Інформація. Нині сільськогосподарський сектор немислимий без використання інформації про здобутки в галузі агрономії, зоотехніки, попиту на сільськогосподарську продукцію, ринків збуту, маркетингу, управління та ін.

Фермерство (підприємництво). Приватна власність на землю докорінно змінює форми підприємництва в сільському господарстві.

Досвід ринкових країн переконує, що найбільш виправданими є два напрями підприємства:

- *створення спеціалізованих фермерських господарств, що ґрунтується на приватній власності на землю;*

- *кооперування та інтеграція фермерських господарств у більші об'єднання.*

Головний мотив приватизації, підприємства, спеціалізації та об'єднання фермерських господарств — попит на певний вид продукції на ринку та економічна вигода від її виробництва і реалізації.

Правові основи ринку землі. Згідно зі ст. 14 Конституції України право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами і державою. Конституція України (ст. 13, 41) визначає такі принципи його реалізації:

- *держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13);*
- *ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право власності є недоторкане (ст. 41),*

- *кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41).*

Закономірність придбання і реалізації права власності на землю юридичними особами передбачена ст. 8 Конституції України, згідно з якою норми Основного Закону є нормами прямої дії із захисту гарантованих законом найвищої юридичної сили прав юридичних осіб на землю.

Суб'єкти права власності. Право придбання земельних ділянок надане юридичним особам України (за винятком тих, які згідно з Указами Президента України не можуть приватизувати земельні ділянки). До них належать:

- *юридичні особи України, яким належать приватизовані (відчужені) об'єкти нерухомого майна, у тому числі об'єкти незавершеного будівництва і законсервовані об'єкти, у тому числі спільні підприємства України без частки державної власності у статутному*

фонді, а також: підприємства, які повністю належать зарубіжним інвесторам., а в разі приватизації об'єктів не є незавершеним будівництвом відповідно до законодавства України;

- юридичні особи, у статутному фонді яких відсутня будь-яка частка майна державної власності: приватні підприємства, засновані на власності фізичної особи; колективні підприємства,

- засновані на власності трудового колективу; господарські товариства; підприємства, засновані на власності об'єднань громадян;

- юридичні особи України, які згідно із законодавством України про приватизацію є покупцями розміщених на земельній ділянці приватизованих об'єктів.

Об'єкти права власності. За законодавством України об'єктами права власності на землю юридичних осіб є земельні ділянки, які не заборонені до передання в колективну чи приватну власність:

- вільні земельні ділянки, призначені для підприємницької діяльності;
- земельні ділянки, які були надані юридичним і фізичним особам для здійснення підприємницької діяльності, не пов'язаної із сільськогосподарським виробництвом;
- земельні ділянки, що перебувають під приватизованими (або приватизуються) об'єктами відповідно до законодавства України про велику і малу приватизацію;
- земельні ділянки під об'єктами незавершеного будівництва;
- земельні ділянки під діючими автозаправними станціями, які реалізують паливно-мастильні матеріали лише населенню;
- земельні ділянки на окремі об'єкти природно-заповідного фонду України;
- невеликі (до 5га) земельні ділянки лісів, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;
- невеликі (до 3га) земельні ділянки водойм і боліт, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;
- ділянки на землях запасу.

Не підлягають приватизації:

- землі загального користування населених пунктів (площі, вулиці, дороги, пасовища тощо), а також: землі, виділені для розміщення будівель органів державної влади і державної виконавчої влади;
- землі гірничовидобувної промисловості, єдиної енергетичної і космічної систем, транспорту, зв'язку, оборони;
- землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- землі лісового фонду, за винятком невеликих (до 5га) ділянок лісу, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;
- землі водного фонду, за винятком невеликих (до 3 га) ділянок водойм та боліт, які входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств,
- землі сільськогосподарських науково-дослідних установ і навчальних закладів та їх дослідних господарств, навчальних господарств, державних сортовипробувальних станцій, племінних господарств, господарств з вирощування хмелю, лікарських рослин, ефіроолійних, фруктів і винограду.

Отже, назріла потреба формування ринку землі, адже земля — це капітал, який має приносити прибуток. Надійні юридичні засади такого ринку унеможливають спекулятивні товарно-грошові операції на ньому.

5. Мікроекономічна структурна перебудова

Ринковий механізм, його рушійні сили формуються на мікроекономічному рівні, де головні дійові особи - банки і підприємства. Головна мета взаємозв'язків банків і підприємств - створення фінансових можливостей перших і других для здійснення технологічних змін та виробництва регіонального чи національного продукту, який за

обсягом і структурою відповідав би обсягу і структурі попиту на гуртовому і роздрібному ринках.

Реструктуризація банківської системи

У ринковій економіці провідну роль в ефективному обороті матеріальних і грошових ресурсів відіграють банки і банківська система загалом.

Структурні проблеми українських банків. Для належного функціонування банківської системи в Україні необхідно забезпечити відповідні умови. Банки створювалися поспішно, без відповідної готівкової бази. У 1992-1995рр. цей процес був особливо інтенсивний, оскільки уряд здійснював відкриту політику грошової емісії, інфляція зростала в тисячі разів, і величезна маса грошей оберталася через банки, підприємства і населення робили вклади під високі відсотки. Банківська система України структурно недосконала. Причинами того є:

- загальноекономічні умови, передусім багаторічна гіперінфляція.
- знецінення приватних грошових засобів у період гіперінфляції.
- платіжна криза у відносинах міме підприємствами
- конструктивні помилки у правових засадах банківської системи.
- адміністративні втручання з боку уряду: схиляння трьох найбільших банків до надання пільгових кредитів певним підприємствам або галузям промисловості; податковий прес на банки для покриття бюджетного дефіциту.
- відсутність гарантії збереження комерційної таємниці.
- податковий тиск на банки.

Аналіз причин структурних проблем банків свідчить про необхідність подальшого реформування банківської системи.

Реструктуризація і підвищення ефективності банківської системи.

У ринкових умовах діяльність банків має бути спрямована на:

- якнайбільше залучення вільних коштів населення і підприємств;
- оперативне кредитування капітальних вкладень у сфері виробництва товарів і послуг;
- запобігання спекулятивним операціям, що здійснюються для отримання прибутків.

Перепорою для банківської діяльності є її ідеологізація чи політизація.

Пріоритетними завданнями на цьому шляху є:

1) приведення у відповідність діяльності уряду і Національного банку з вимогами дії закону господарської збалансованості, зокрема щодо вибору джерел фінансування соціальних програм, дефіциту Державного бюджету тощо, відмова від емісії як джерела

2) такого фінансування, позаяк вона призводить до інфляції та зубожіння населення;

3) зміцнення законодавчих основ діяльності НБУ, розширення меж і нормативного регулювання діяльності комерційних банків;

4) упорядкування балансів банків; анулювання безнадійних кредитів у кредитному "портфелі" банків, що є важливою передумовою їх надійності. Запровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (1997) має супроводжуватися створенням можливостей для формування резервних фондів, які мають за мету захист від неповернення кредитів і, отже, сприяння консолідації банків;

5) забезпечення економічної самостійності банків, що передбачає їхню відповідальність за прибутки і збитки, неналежне ведення справ;

6) розбудова банківської справи на принципах, що уможливають їхню рентабельність, ліквідність і надійність. Дотримання цих принципів має забезпечуватися ефективною системою банківського нагляду. У разі порушення норм передбачено можливість застосування санкцій. Першочергове значення має зміцнення власного капіталу банків;

7) турбота банків про захист інтересів вкладників і заснування фонду страхування вкладів.

За реалізації цих завдань банківська система України зможе функціонувати ефективно.

Банки та інфляція. Інфляцію найчастіше спричиняє емісія грошей Національного банку для фінансування дефіциту Державного бюджету або окремих програм видаткової його частини.

Розв'язання цієї проблеми в Україні є особливо актуальне. Річ у тому, що більшість українських банків виникла за високих темпів інфляції. Інфляційний клімат сприяв здійсненню спекулятивних операцій, і це негативно позначилося на репутації банків серед населення. Заходи, спрямовані на приборкання інфляції, можуть протягом певного короткого періоду бути критичними для й без того складної ситуації багатьох банків.

Скасування пільгових кредитів Центрального банку, які в попередні роки надходили в економіку через комерційні банки і таким чином забезпечували їм дешеві ліквідні засоби, позбавило банки можливості пролонгації протермінованих кредитів, унаслідок чого збільшилися їхні проблемні кредити, і вони можуть зіткнутися з платіжними труднощами. Позаяк банки кредитують один одного, неплатоспроможність одного чи декількох із них призводить до так званого "ефекту доміно".

Проблемні кредити і баланси банків. Згідно зі статистичними даними із 49 тис. підприємств і організацій в Україні збитковими є понад 46 %, тобто майже половина. Вони не мають не лише ресурсів для капіталовкладень, а й оборотних коштів. Єдине джерело отримання кредитів для них — банки. Процедура надання кредитів банками ускладнилася через збільшення так званих безнадійних кредитів, з якими пов'язані такі проблеми:

- > надані кредити є грошовими коштами населення чи підприємств;
- > неповернені вчасно кредити порушують роботу банків;
- > взагалі неповернені кредити заподіюють шкоду власникам коштів, банкам і позичальникам.

У ринкових умовах банки створюють середовище попиту і пропозиції грошей і капіталів. Вони є такими самими конкурентами, як і інші суб'єкти ринку (підприємства, торговельні організації, держава). Тому їхня діяльність ґрунтується на принципах конкуренції, які передбачають якість продукту і доступність цін. З огляду на це, незалежно від форм власності та розмірів, до всіх комерційних банків, НБУ чи інших державних установ мають застосовуватися однакові підходи та правові норми, щоб запобігти деформації конкурентних умов (зокрема, банки повинні мати однаковий доступ до джерел рефінансування, якщо їхня діяльність не викликає тривоги).

Важливо налагодити співпрацю банків із сферою виробництва товарів і послуг. Стабільне кредитування цієї сфери, виробництво конкурентоспроможної та ліквідної продукції є запорукою успіху і підприємств, і банків, і держави загалом, позаяк ефективно виробництво — надійна податкова база.

Створення малих і середніх підприємств

Для сучасного ринку характерні такі ознаки:

- він є ринком покупців. Це означає, що пропозиція товарів на ньому перевищує попит на них за фіксованої ціни, тобто існує пріоритет покупців щодо продавців, "диктат споживачів";

- цей ринок є конкурентним: кожен його суб'єкт - конкуруюча сторона щодо всіх інших суб'єктів. Перемога однієї із сторін залежить від рівня розвитку економіки загалом і ступеня розвитку ринкових відносин;

- стабілізація відносин між: суб'єктами ринку на основі інтеграції. Сучасний ринок - це арена суперництва підприємців та інших суверенних суб'єктів економіки (наприклад, покупців), кожному з яких має бути гарантовано його суверенітет і збереження конкурентного потенціалу, що можливо лише за протидії монополізації економіки і широкої інтеграції конкуруючих суб'єктів ринкових відносин.

Суб'єкти сфери підприємництва. Основними суб'єктами ринку є підприємці, які виробляють товари і послуги для населення та підприємств. Ступінь розвитку ринку прямо пропорційно залежить від кількості підприємців, або конкурентів на ньому, тобто суб'єктів підприємництва і споживання. Кількість підприємців зростає із поглибленням і

розширенням поділу праці, спеціалізації та кооперування виробництва різних видів продукції і послуг. Оскільки в ринкові відносини вступають різні суб'єкти, а до сфери обміну надходять різноманітні товари і послуги, у країні формується складна ринкова структура, яка охоплює різні види ринків.

На кожному ринку діють підприємці, які пропонують свої товари чи послуги.

*** Підприємець (бізнесмен)** — суб'єкт, який здійснює підприємницьку діяльність, ухвалює основні рішення в процесі цієї діяльності, реалізує свій діловий інтерес та отримання прибутку завдяки новаторству запроваджує на комерційній основі нові виробничі технології.

Суб'єктами підприємництва є:

- власне підприємці (особи, які здійснюють ініціативну діяльність на свій ризик і під свою економічну і юридичну відповідальність) ;
- колективи і асоціації підприємців;
- індивідуальні і колективні споживачі продукції (робіт, послуг);
- працівники, які виконують певний вид робіт за наймом на контрактній чи іншій основі;
- державні структури, якщо вони є безпосередніми учасниками угод (надання урядових замовлень підприємцям, визначення цін, складу й обсягу пільг для виконання спеціальних робіт та ін.).

Центральний суб'єкт системи бізнесу — підприємницький бізнес.

Підприємництво (бізнес) іноді розуміють спрощено і зводять до торгівлі й посередництва, що асоціюються, як звичайно, зі спекуляцією.

*** Спекуляція** — форма комерційних дій, яка забезпечує прибуток за рахунок різниці ціни купівлі і ціни продажу, що перевищує і накладні витрати, пов'язані з перепродажем товарів, акцій тощо.

Основними сферами підприємницького бізнесу є: виробництво продукції, надання послуг, комерція (торгівля), комерційне посередництво.

Заходи розвитку підприємництва. Найважливішими заходами щодо розвитку МСП є:

- 1) Створення умов для швидкого встановлення горизонтальних зв'язків.
- 2) Збільшення кредитних ресурсів.
- 3) Мобілізація власного капіталу.
- 4) Зниження податкового тягаря.
- 5) Усунення правової невизначеності.
- 6) Боротьба з корупцією та мафією.
- 7) Збільшення кількості приміщень і виробничих площ.
- 8) Розвиток підприємницького ноу-хау.
- 9) Підвищення фахового рівня зайнятих у МСП та їх соціальна підтримка.

ТЕМА 10. ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

1. Прогнозування національної економіки
2. Індикативне планування національної економіки
3. Програмування регулювання національної економіки

1. Прогнозування національної економіки

Успішний розвиток національної економіки неможливо забезпечити без передбачення поступу її основних складових: потреб споживання і потенційних можливостей виробництва. Як самостійна наукова дисципліна сформувалася прогностика - наука про закономірності розроблення прогнозів. Практично вона є такою собі філософією майбутнього - футурології, яку, до речі, називають наукою про майбутнє людства.

З прогнозуванням тісно пов'язані планування та програмування економіки, а також її регулювання. Прогнози, плани, програми і заходи регулювання тісно взаємопов'язані і впливають один з одного:

прогноз — план — програма — регулювання.

Отже, прогнози повинні передувати складанню планів, програм і заходам регулювання економіки. Прогнози володіють високою самостійністю стосовно планів, комплексних програм та регулювання загалом.

За своєю суттю економічне прогнозування є науково обґрунтованим передбаченням динаміки і структури економічних та соціальних процесів, які мають альтернативний, імовірнісний характер.

***Економічне прогнозування** - науково обґрунтоване передбачення характеру і динаміки соціально-економічних явищ і процесів, які проявляються на національному, регіональному, галузевому рівнях, а також на рівні підприємства.

Таке передбачення має на меті підвищення якості рішень стратегічного і тактичного характеру, уникнення щонайменше грубих помилок при розробленні проектів короткострокової і особливо довгострокової економічної політики.

Прогнозування тісно зв'язане із стратегічним та індикативним плануванням програмним регулюванням соціально-економічного розвитку. Прогнози на відміну від завдань чи контрольних оцінок планування не мають статусу обов'язкових кількісних рівнів чи якісних станів господарського (соціального) об'єкту. Прогнозі оцінки чи міркування завжди безадресні та умовні в тому розумінні, що вони виявляються правильними лише за відповідних передумов, за тих чи інших стані зовнішніх умов.

Отже, *економічне прогнозування* - це обґрунтування динаміки чи оцінки параметрів національної економіки в найближчій чи віддаленій перспективі.

Найважливішими **об'єктами** макроекономічного прогнозу є:

- 1) обсяг національного споживання та обсяг національного продукту;
- 2) структура та рівень зайнятості;
- 3) обсяги реальних капіталовкладень;
- 4) показники безробіття;
- 5) доходи, витрати та заощадження населення;
- 6) рівень і темпи інфляції;
- 7) державні доходи та витрати, бюджетне сальдо держави та регіонів;
- 8) стан платіжного балансу;
- 9) розмір внутрішньої та зовнішньої заборгованості.

Класифікація і розроблення економічних прогнозів. Економічні прогноз можна класифікувати за різними ознаками економічного і соціального характеру.

На практиці прогнози класифікують за об'єктивними, інструментальними чи часовими ознаками. Однак об'єктивні та промислові прогнози обов'язково враховують часову ознаку, оскільки вони представляють єдину систем оцінок. Враховуючи часову ознаку, виділяють три самостійні види прогнозів:

- *довгострокові прогнози* (10-15 років)(уточнюються кожні 5 років) дають змогу передбачити динаміку макроекономічних процесів; вони включають малу кількість змінних параметрів, ураховують зміну цін;
- *середньострокові прогнози* (3-5 років) оцінюють динаміку широкого кола соціально-економічних показників та можуть опиратися на результат довгострокових прогнозів; також ураховують зміну цін;
- *короткострокові прогнози* (від місяця до 3-х років) дають можливість оцінювати стан економіки в періоди нестійкого і кризового характеру; дають інформацію для прийняття оперативних рішень підприємством чи їх окремим підрозділом; ціни здебільшого незмінні.

Завдання цих прогнозів - дати характеристику наслідків того чи іншого напрямку розвитку національної економіки, масштабно оцінити довгострокові результати прийнятої концепції соціально економічної політики.

Розроблення економічних прогнозів проводиться за такими етапами:

- з'ясування теоретичних основ розвитку ринкової економіки, обґрунтування взаємодії процесів самоуправління підприємств і регулювання з боку держави, спрямованих на задоволення потреб нації;
- формування системи показників економічної діяльності, які включають індикатори обсягу, структури, технічного рівня, виробництва розподілу, споживання;
- створення економетричної системи прогнозних моделей;
- збір і аналіз соціально-економічної інформації;
- визначення розрахункових зовнішніх параметрів моделі прогнозування;
- перевірка (верифікація) економічних функцій, закладення в систему моделей;
- прогнозні розрахунки значень змінних економетричної моделі;
- виявлення можливих впливів самого прогнозу (якщо його зробити публічним) на соціально-економічні процеси;
- розроблення варіантів інвестиційної, структурної, маркетингової, бюджетної, податкової політики тощо.

Роль прогнозування національної економіки виявляється через його функції.

При цьому реалізуються такі завдання:

- **теоретико-пізнавальне:** вивчення та аналіз розвитку національної економіки, передбачення змін у майбутньому;
- **практичне (управлінське):** можливість прийняття на основі інформації про розвиток об'єкта рішень щодо вдосконалення управління і господарювання.

Визначають такі основні **функції** процесу прогнозування:

1. *науковий аналіз економічних, соціальних, науково-технічних процесів і тенденцій національної економіки;*
2. *оцінка об'єкта прогнозування на основі обраних альтернатив;*
3. *підготовка рекомендацій для прийняття адекватних управлінських рішень;*
4. *оцінка можливих наслідків прийнятих рішень.*

Для виконання зазначених функцій соціально-економічне прогнозування повинно ґрунтуватися на принципах:

1. **Принцип наукової обґрунтованості** - передбачає, що обґрунтування базується на знаннях про закономірності розвитку економіки, враховує реалії економічного, політичного і соціального життя країни, вітчизняний та світовий досвід, а також використовує систему наукових методик та методів;
2. **Принцип системності** - розглядає національну економіку, з одного боку, як єдиний об'єкт, а з іншого, як сукупність самостійних напрямків (блоків) прогнозування;
3. **Принцип адекватності** — означає, що прогноз як теоретична модель має достатньо повно і точно відображати реальні процеси національної економіки;
4. **Принцип багатоваріантності (альтернативності)** — передбачає розробку не одного, а кількох (мінімум 2-х) варіантів майбутнього розвитку національної економіки;
5. **Принцип цілеспрямованості** - прогнозування розвитку конкретного об'єкта (національна економіка в цілому чи окремий її елемент) і визначення народногосподарських завдань. Цілі прогнозування визначаються суспільними потребами, породженими певними соціально-економічними, політичними, демографічними та ін. факторами.
6. **Принцип ефективності (рентабельності)** - визначення вартості аналітичної підготовки прогнозу та його результативності, врівноваження економії з

ефективністю, якістю зі своєчасністю. Прогноз має бути точним, повним і реальним. Прогнози національної економіки розробляються із застосуванням певних методів і методик, визначенням яких займається наука, яку називають економічною прогностикою.

** **Економічна прогностика** — прикладна наука про способи розробки і реалізації економічних прогнозів.*

На сучасному етапі використовується цілий комплекс методів прогнозування.

** **Методи прогнозування** — це сукупність способів, прийомів, засобів розробки прогнозів, які дозволяють на основі аналізу даних ретроспективного періоду, зовнішніх і внутрішніх факторів впливу, а також: їх кількісних змін здійснити переконливі передбачення стосовно майбутнього розвитку національної економіки.*

Для вибору методу прогнозування слід визначити мету й завдання прогнозу на період, на який він формується, врахувати специфіку об'єкта прогнозування, види, повноту та вірогідність вхідної інформації та ін. фактори.

Методи прогнозування мають відповідати таким вимогам:

- поєднання суб'єктивної цінності й об'єктивної значущості оцінок;
- чітке застосування оцінок, яке не допускає різних тлумачень щодо вибору методу;
- створення можливості накопичення статистичної інформації та її використання для прогнозування..

Виходячи з цілей прогнозу, здійснюється вибір методу прогнозування. У даний час, за оцінками вчених, нараховується близько 150 методів прогнозування, але на практиці використовується лише два-три десятка.

2. Індикативне планування національної економіки

Прогнозування і самі прогнози, якщо вони достовірні, є в основі розробки відповідних планів. Планування як процес зобов'язує розробників планів використовувати най достовірнішу прогнозу інформацію, позаяк плани і їх рекомендації використовують, ухвалюючи рішення для конкретних ділянок економіки.

Логіка планування передбачає включення декілька основних і додаткових функцій управління економікою.

Функції управління:

- **основні** - аналіз, прогноз, упевненість у достовірності, стратегічне планування, конкретне планування (довгострокове, середньострокове, поточне, тактичне або техніко-економічне, оперативно-календарне), регулювання, контроль, облік (адміністративний, фінансовий, виробничий);
- **додаткові** - насамперед це створення творчого і психологічного клімату, корпоративної культури, соціального забезпечення, цілеспрямованості колективу.

Об'єктом планування у національній економіці є процес розширеного відтворення, який передбачає такі стадії: науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); виробництво: маркетинг, виробництво, логістика; розподіл; обмін; споживання і сервісне обслуговування; рівні ієрархії - міжнародний, національний, галузевий, підприємства.

Отже, управління економікою безпосередньо пов'язане з конкретним плануванням конкретних об'єктів.

Методи планування. Це система різних засобів і прийомів аналізу та узагальнення досліджуваних економічних і соціальних явищ. Методи і прийоми у сфері планування ґрунтуються на використанні різних підходів до об'єктів дослідження:

1. **Конкретно-історичний** підхід передбачає урахування реальних процесів в економіці, соціальній сфері, фінансах та ін.. в той чи інший період часу;
2. **Системний підхід** - передбачає вивчення стану кількісних і якісних параметрів на вході системи (праці, капіталу і ін.), механізму функціонування

системи управління, фінанси і ін.), кількісних і якісних параметрів на виході системи (обсяг, структура продукту, ціна та ін.);

3. Комплексний підхід - використання методів різних наук, ранжування за рівнями, пріоритетами, урахування фактора часу та ін.

4. Експеримент - пошук чи уточнення взаємозв'язків в економіці дослідним чином;

5. Моделювання - створення такого аналога планованого процесу, в якому відображені його найважливіші, з погляду мети дослідження, властивості і випущені як другорядні малозначимі риси;

6. Соціальний підхід - планування соціальних процесів, якщо вони піддаються кількісному вимірюванню.

Оцінка явищ, які не піддаються кількісному вимірюванню (наприклад, вплив моральних стимулів на зростання продуктивності праці), потребує проведення спеціальних соціологічних опитувань.

Завдання планування і види планів. Сутність завдання планування економіки полягає у тому, щоби за зовнішнім виглядом відносин через теоретичний їх аналіз розкрити сутність, визначити напрями розвитку, можливості найкращої використання для підвищення продуктивності й ефективності виробництва.

Завданнями теорії планування є: пояснити механізм відносин, що виникають виробництва при його планування; знайти шляхи та способи ефективного розв'язання конкретних економічних і соціальних проблем; вивчати і розробити шляхи комплексного застосування методів впливу на людей у процесі планування виробництва тощо.

Отже, теорія планування охоплює розділи про:

- *методологічні основи планування виробництва* — сутність, закони, закономірності планування;

- *систему планування* - організаційні форми, функції планування, структур плану;

- *механізм і методи планування* — сукупність важелів впливу;

- *процес планування* - розкриваються властивості, динаміка, типологія складових, цілі, методи процесу планування, забезпечення засобами;

- *якість і ефективність планування* - культура і стиль планування, наукова організація праці, методика оцінки економічної ефективності планових рішень.

Планування економічних і соціальних процесів є особливим видом управління регулювання, який широко використовується у виробництві. У даний час, коли Україна здійснює перехід до ринкових методів господарювання, планування повинно знайти адекватне його сутності місце в управлінні як на рівні держави, регіонів, так і підприємств. Для того треба застосовувати відповідні форми планування і види планів.

Форми планування і види планів. Планування, як форму державного впливу на економіку використовують в усіх країнах світу. За змістом і формою розрізняють декілька видів планування і планів.

Директивне планування. Застосовують в економічних системах з недержавною власністю і централізованим управлінням. Ухвалені планові рішення мають обов'язковий характер. Причому рішення приймає держава і доводить регіонам підприємствам до виконання. Таке планування не забезпечує ефективності виробництва підприємств, оскільки їх інтереси не враховані. За директивного планування розпадаються не лише економічні, а й державні утворення.

Індикативне планування. Це найпоширеніша форма державного планування макроекономічного розвитку країни.

* **Індикативне планування** — форма державного впливу на економіку, яка будується на оцінці макроекономічних показників, виявленні тенденцій, розробленні

рекомендаційних рішень інвестиційного, фінансового, економічного, соціального характеру для суб'єктів виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Індикативне планування - протилежність директивного, позаяк не має обов'язкового характеру. У складі індикативного плану можуть бути обов'язкові завдання для оборони, економії та ін., але їхня кількість досить обмежена. Загалом індикативний план має векторний, спрямовуючий і рекомендаційний характер.

Як інструмент управління індикативне планування здебільшого застосовують на макрорівні. Завдання індикативного плану називають індикатори (індикаторами).

** **Економічні індикатори** — це параметри, що характеризують стан і напрями розвитку економіки, розроблені органами державного управління у процесі формування соціально-економічної політики і визначають заходи державного впливу на господарські процеси для досягнення цих параметрів.*

Як економічні індикатори використовують показники, що характеризують динаміку, структуру та ефективність економіки, стан фінансів, обігу грошей, ринку цінних паперів (фондового ринку), динаміку цін, зайнятість, рівень і якість життя населення, зовнішньоекономічні зв'язки та ін. Головне завдання індикативного плану полягає не лише в тому, щоби дати кількісну оцінку тих показників, а й у тому, щоб забезпечити взаємозв'язок і збалансованість усіх показників розвитку економіки.

Тому роль індикативного плану - виявити ці параметри економіки, які можуть бути скориговані державою (урядом) у разі, якщо економічний розвиток відбуватиметься за неприйнятним для країни напрямом.

Індикативне планування застосовують і на мікрорівні, причому при складанні перспективних планів використовують індикативне планування, а в поточному плануванні на конкретному підприємстві - директивне. Але тут треба вирізнити поняття «план» і «зобов'язання». На відміну від плану (індикатора) зобов'язання (директива) пов'язане з ухваленням рішення про конкретні дії. У процесі, наприклад, 5-річного індикативного плану можуть на певному етапі відбутися зміни, що потребуватимуть зміни планових рішень. Такі зміни мають бути обґрунтовані й обов'язкові для їх реалізації.

Індикативне планування дає простір для розроблення планів за тривалістю, оперативністю тощо:

- *перспективне* (довгострокове) планування - 10, 15 і 20 років;
- *середньострокове* планування — від 3-5 років;
- *короткострокове* (поточне) планування — до року, навіть по кварталах та місяцях.

Планування має і такий зміст:

- *стратегічне планування* - зорієнтоване на далеку перспективу з урахуванням найважливіших аспектів розвитку національних економіки, держави, зовнішньоекономічної і політичної діяльності;
- *тактичне (техніко-економічне) планування* — відображає заходи для розширення виробництва і підвищення його технічного рівня, оновлення і зростання якості продукції, впровадження нових засобів виробництва і технологій;
- *оперативно-календарне планування* — це завершальний етап у плануванні господарської діяльності підприємства (фірми); воно конкретизує показники тактичного плану для організації щоденної планомірної і ритмічної роботи підприємства і його структурних підрозділів.

Планування можна класифікувати і за такими ознаками: за ступенем охоплення об'єкта; за об'єктами; за сферами; за глибиною; за координацією окремих планів у часі; за врахуванням зміни даних; за черговістю виконання і ін.

3. Програмне регулювання національної економіки

Основою програмного регулювання національної економіки є індикативні плани, побудовані на достовірних прогнозах. Економічні індикатори і потенційні можливості виробництва дає підставу формувати необхідні програмні заходи щодо регулювання розвитку національної економіки.

Програма - це інструкція, принцип, орієнтир руху, а не операційна розкладка діяльності економічних агентів.

** Економічна програма - це система взаємопов'язаних і узгоджених заходів, план дій, спрямовані на досягнення єдиної мети, розв'язання однієї програми.*

Програма повинна охоплювати систему реальних економічних, фінансових, соціальних та інших заходів, які треба залучити для регулювання відповідних економічних процесів. Це стосується фінансово-кредитного, податкового, валютного, антимонопольного регулювання, міжбюджетних відносин, доходів, соціального розвитку та ін.

Отже, **об'єктами економічного програмування є:**

- національна економічна система;
- територіально-адміністративні утворення (адміністративні області, райони, населені пункти та ін.);
- окремі галузі національної економіки сфери виробництва, сфери послуг, охорони природи;
- ринки України: споживчий, гуртовий, фінансовий, валютний і ін.;
- зовнішня торгівля та інтеграція;
- надзвичайні.

Мета державного програмування — досягнення прийнятного для держави варіанту розвитку національної економіки.

Програмування як форма впливу на економіку має деякі особливості, порівняно з іншими формами і видами впливу на економіку:

- 1) воно є способом втручання держави в економіку (але втручання держави не ліквідує стихійності, а лише коректує цей процес);
- 2) виступає елементом сучасної ринкової організації економіки (держава орієнтує агентів ринку у поведінці, та забезпечує їх самостійність);
- 3) в основі програмування - структурне динамічне регулювання;
- 4) програмування як форма впливу на економіку є системним і комплексним явищем.

Державна національна програма розробляється на основі довгострокових економічних прогнозів, охоплює найважливіші макроекономічні пропорції. Вона має інформаційно-орієнтований характер, даючи змогу підприємствам нормально функціонувати в системі народногосподарських пріоритетів, виробництві продукції, технічному розвитку, структурній перебудові господарства.

Цільова комплексна програма - це директивний, адресний документ в якому визначено за ресурсами, виконавцями й термінами здійснення комплексу економічних, техніко-економічних, науково-дослідних, техніко-виробничих і організаційно-господарських заходів. В ній беруть участь міністерство, господарські органи та регіони. В колишньому СРСР першими загальнонаціональними програмами були: Комплексна програма ГОЕЛРО(1920р), Комплексна програма науково-технічного прогресу, Продовольча програма та інші.

Спільними для цих програм є те, що вони формуються на єдиній національній соціально-економічній основі і кожна досягає своєї мети у своєму секторі національної економіки. Сукупність реалізованих цілей у кожному секторі економіки забезпечує вирішення найважливіших національно-економічних завдань:

по-перше, забезпечення відповідного рівня рівноваги, що уможливорює збалансованість господарських пропозицій та стабільний розвиток загалом;

по-друге, проведення необхідних реформ задля підвищення продуктивності і ефективної функцій національного капіталу і, найголовніше, конкурентоспроможності національних товарів і послуг на внутрішньому і зовнішньому ринках;

по-третє, введення в дію механізму саморегулювання господарською діяльністю всіма суб'єктами виробництва, отримання збалансованого платіжного документу країни, бюджетів усіх рівнів, стимулювання виробництва та капіталовкладень і ін.

Такі привабливі програмні результати є важливим чинником підвищення рівня упевненості для ухвалення державних рішень.

Міжнародні програми. Програма охорони навколишнього середовища ООН-ЮНЕП - міжнародна міжурядова програма метою якої є розв'язання найгостріших проблем сучасної екологічної кризи та її регіональних проявів (1972р) Програма ТАСІС - програма розроблена ЄС для колишніх пострадянських держав, за винятком країн Балтії та Монголії з метою сприяння гармонійного і сталого розвитку економічного й політичного співробітництва з ЄС (1991). Досягнення цієї мети здійснюється наданням субсидій для передання ноу-хау, підтримки процесу переходу до соціальної ринкової економіки і демократичного суспільства. Основними пріоритетними сферами, які фінансуються ТАСІС є:

- реорганізація державних підприємства і розвиток приватного сектора;
- створення ефективної системи виробництва;
- розвиток інфраструктур енергетики, транспорту та зв'язку;
- забезпечення ядерної безпеки;
- охорони довкілля;
- реформа державного управління.

ТАСІС фінансується із бюджету ЄС і здійснюється за його правилами.

ТЕМА 11. ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

План

1. Економічне зростання як категорія національної економіки
2. Типи економічного зростання та їх характерні ознаки
3. Фактори економічного зростання

1. Економічне зростання як категорія національної економіки

Проблема економічного зростання є однією з найважливіших для України. Вона потребує окрім глибоко продуманої економічної стратегії мобілізації власних ресурсів і зусиль, політичної, фінансової підтримки високо розвинутих країн.

У загальному виді **розвиток** визначається як необоротна, спрямована, якісно, закономірна зміна об'єктів будь-якої природи. Розвиток – це рух який призводить не лише до кількісних змін, але й породжує нову якість. Розвиток породжується внутрішніми причинами, які відповідають природі об'єкта, а не суто зовнішніми обставинами, хоча і мають значний вплив на нього. Однак, рушійна сила розвитку будь-якого об'єкту лежить в середині нього самого. Причиною розвитку є внутрішні суперечності об'єкта.

За характером та швидкістю змін розрізняють два протилежні різновиди розвитку – еволюція і революція.

За направленістю виділяють два напрями процесів розвитку – прогресивний і регресивний.

Динаміка економічних процесів проявляється в різних напрямках руху – розвитку чи занепаду, які в свою чергу можуть мати різні форми.

***Економічний розвиток** – це перехід від одного стану економіки до іншого, який характеризується розширенням виробництва нових товарів і послуг з використанням нових технологій.

Економічний розвиток є багатофакторним процесом, який відображає зміни у всіх сферах господарського життя країни. Для оцінки цього рівня використовують систему показників, яка включає:

- валовий внутрішній продукт на душу населення;
- показники ефективності функціонування економіки, що обчислюються на базі ВВП;
- виробництво основних видів продукції на душу населення;
- рівень та якість життя населення.

Інтегральним показником економічного розвитку є індекс людського розвитку. Цей показник розраховують як середньозважену величину від індексів чотирьох показників – очікуваної тривалості життя, рівня грамотності дорослого населення, рівня охоплення населення початковою, середньою та вищою освітою, рівня виробництва реального ВВП на душу населення із врахуванням купівельної спроможності.

Співставлення індексу людського розвитку кожної країни із світовими показниками дає можливість визначити її порівняльний індекс та місце. Якщо цей індекс менший за 0,5, то країна має низький рівень людського розвитку; від 0,5 до 0,8 – середній рівень; 0,8 і вище – високий. Україна за індексом людського розвитку (менше 0,8) входить до першої сотні країн світу. Лідери рейтингу 2005 р. Норвегія, Австралія, Люксембург, Канада. Найкращий показник серед пострадянських країн у Естонії – 38 місце, у Росії – 62, Білорусія – 67, в Україні – 78.

Однією із форм розвитку є *економічне зростання*, яке має позитивну динаміку. Економічне зростання не тотожне економічному розвитку. Економічне зростання є частковим випадком розвитку, може мати різний кількісний та якісний характер змін. Категорії розвитку та економічного зростання співвідносяться як загальне і часткове. Поняття розвитку є більш ширшим і змістовнішим, оскільки характеризує здатність підвищувати якість життя за рахунок сукупності факторів, в тому числі і економічного зростання.

Економічне зростання може відбуватись і без економічного розвитку, але економічний розвиток не можливий без економічного зростання.

На сьогодні суть економічного зростання визначається по різному. Одні вчені визначають економічне зростання як збільшення загального обсягу валового національного продукту (ВНП) за певний період; інші вважають, що економічне зростання має місце тоді, коли разом із збільшенням населення відбувається аналогічне за темпами зростання національного доходу. Деякі економісти ототожнюють економічне зростання з розвитком економіки взагалі (зростання продуктивних сил, суспільного продукту, добробуту населення тощо). Однак переважає думка, що *економічне зростання* - це такий економічний розвиток, коли протягом певного періоду кількісно і якісно зростає суспільне виробництво.

Економічне зростання має певні *якісні та кількісні характеристики*. Його якісний характер відображає реальний приріст сукупності споживчих вартостей, та їх відповідність суспільним потребам. Кількісний характер економічного зростання виражається у рівнях та темпах розвитку національного господарства.

Оцінка змін економічного зростання відображається відносними величинами – індексів та темпів.

**Індекс зростання* - це відношення приросту певного показника, за звітний період до цього ж показника базового періоду.

** Темп зростання* показує кількісне зростання суспільного продукту.

Економічне зростання перш за все проявляється у зростанні обсягів виробництва. Залежно від цілей економічного аналізу розміри виробництва можна виразити різними макроекономічними показниками – ВВП, ВНП, національним доходом (НД). Однак основним показником національного виробництва є ВВП.

До основних показників економічного зростання належать:

1. *Індекс економічного зростання ВВП* – розраховується як відношення ВВП звітного періоду до цього ж показника базового періоду і показує у скільки разів від змінюється:

$$I_{зр} = \text{ВВП}_1 / \text{ВВП}_0,$$

де **I зр** - індекс економічного зростання,

ВВП₁ - валовий внутрішній продукт звітного року, грн.

ВВП₀ - валовий внутрішній продукт базового року, грн.

2. **Темп економічного зростання (приросту) ВВП** – визначається як відношення абсолютного приросту ВВП до його початкового значення, і показує процентну зміну ВВП:

$$T_{\text{пр}} = ((\text{ВВП}_1 - \text{ВВП}_0) / \text{ВВП}_0) * 100, \%$$

3. **Темп приросту ВВП на душу населення** – розраховується як відношення абсолютного приросту ВВП у розрахунку на душу населення, до початкового значення цього показника:

$$T_{\text{пр/осіб}} = ((\text{ВВП}_{1/\text{осіб}} - \text{ВВП}_{0/\text{осіб}}) / \text{ВВП}_{0/\text{осіб}}) * 100, \%$$

де **ВВП_{1/осіб}** - валовий внутрішній продукт у розрахунку на душу населення звітного року, грн

ВВП_{0/осіб} - валовий внутрішній продукт у розрахунку на душу населення базового року, грн

Категорія економічного зростання відноситься до динамічних понять, і відображається різними динамічними характеристиками. Можна визначити декілька ознак, які дозволяють здійснити класифікацію окремих видів економічного зростання:

1. За *ознакою перервності* змін виділяють безперервне та перервне економічне зростання;
2. За *ознакою поступовості* змін характеризують пропорційне та непропорційне економічне зростання;
3. За *напрямом змін* розрізняють власне (додатне) економічне зростання та спад (від'ємне) економічне зростання;
4. За кількісною ознакою динаміки змін розрізняють економічне зростання з високими та низькими темпами.

Темпи економічного зростання найчастіше виступають основним критерієм економічного розвитку. Однак високі темпи економічного зростання не завжди свідчать про прискорений економічний розвиток країни. І навпаки, зниження темпів зростання або навіть нульові його темпи не означають припинення економічного розвитку. Проте в основному темпи економічного зростання визначають динаміку всіх інших економічних показників. Тільки безперервне економічне зростання, дає можливість країні займати передові позиції в світі.

Необхідно зазначити, що існують два протилежні підходи щодо перспектив економічного зростання та проведення національної економічної політики країн.

Противники економічного зростання вважають, що у зв'язку з обмеженням ресурсів та інтенсивним їх використанням людство може вичерпати життєво важливі для процесу виробництва природні ресурси. Скорочення запасів Світового океану, вирубування лісів, збільшення відходів, забруднення довкілля, зменшення озонового шару, збільшення техногенних та природних катастроф та інші негативні явища змінюють клімат планети і створюють загрози екологічній системі та й самому життю на Землі. Та й сама людина не в змозі буде так інтенсивно підвищувати свою професійну майстерність, як вимагатиме цього науково-технічний прогрес. Наявність всіх цих факторів на думку частини політиків та вчених є підставою для проведення політики уповільнення темпів економічного зростання і переходу до «нульового зростання».

Прихильники економічного зростання стверджують, що це єдиний шлях забезпечення матеріального достатку та підвищення життєвого рівня населення: збільшення виробництва товарів і послуг та доходів населення покращує освітнє та медичне обслуговування, подовжує середню тривалість життя, тощо.

Враховуючи всі ці фактори, можна зробити висновок, що економічне зростання не є абсолютним благом. Воно потребує відповідного моніторингу оцінки наслідків його впливу

на всі суспільні явища і процеси, однак без відповідних темпів економічного зростання, забезпечення добробуту та благополуччя населення неможливе. Технічний та технологічний процес, відповідальна державна національна політика кожної країни та регулювання темпів економічного зростання є передумовами виведення людства на передові рубежі розвитку, надання економічному зростанню якісного та прогресивного характеру.

Світовий досвід показує що стабільність економічного зростання можлива в довгостроковому періоді.

В короткостроковому періоді економічне зростання має циклічний характер.

Як відомо, період, протягом якого економіка проходить шлях від одного спаду або піднесення до іншого спаду або піднесення називається **економічним циклом**.

Окремі економічні цикли істотно різняться між собою. Незважаючи на всі відмінності, при розгляді структури економічних циклів виділяють два статичних стани і два динамічні періоди, які можна представити окремими послідовними фазами:

1) *пік*, 2) *спад*, 3) *дно*, 4) *піднесення*.

У **пиковій фазі** циклу спостерігається найбільший рівень виробництва. В цій фазі циклу в економіці досягається повне використання наявних ресурсів, і тому виробничі потужності найбільш завантажені.

Фаза спаду фіксується за умови скорочення обсягу виробництва тривалістю не менше півроку. Більш тривалий період спаду називають депресією.

Дно відображає найнижчу точку спаду (чи депресії) і може мати різну тривалість.

Піднесення – фаза економічного циклу, протягом якої обсяг виробництва спершу відновлюється до попереднього рівня, а потім перевищує фазу пік попереднього рівня.

Головними ознаками економічних циклів є їх тривалість і причини виникнення. Виділяють найбільш важливі економічні цикли.

- *короткострокові* (цикли Китчина) тривалістю 3-5 років, основними причинами яких є збурення на фінансових ринках;
- *середньострокові* (цикли Джаглера і Кузнеця) тривалістю 10-20 років, джерелом яких є структурні зрушення в економіці та міжгалузеві переливи капіталу;
- *довгострокові* (цикли Кондратьєва) тривалістю 50-80 років, що спричинені радикальними змінами в технологічній базі.

Циклічні коливання в економіці зумовлюються як зовнішніми (війни, революції, демографічні вибухи, великомасштабні науково-технічні нововведення, тощо) так і внутрішніми (нераціональна монетарна політика, нестабільність інвестицій, негнучкість цін і заробітної плати тощо) чинниками.

Незважаючи на тимчасові відхилення та коливання, важливим є те, що в довгостроковому періоді зберігається загальна тенденція до зростання економіки.

Основні характеристики явища економічного зростання подано у таблиці 11.1.

Таблиця 11.1

Основні показники економічного зростання

Характерні ознаки	Характерні прояви
Причина	Зростання населення та його потреб
Значимість	Одна з макроекономічних цілей
Спосіб досягнення	Зростання національного продукту на душу населення
Показники оцінки	ВВП, ВНП, національний дохід, обсяги виробництва по галузях
Абсолютні показники	Абсолютний приріст показників
Відносні показники	Коефіцієнт зростання, темп зростання, темп приросту на душу населення

2. Типи економічного зростання та їх характерні ознаки

Економічне зростання залежить від багатьох чинників, їх кількісних та якісних характеристик. За ознакою сутнісного впливу на економічне зростання спостерігається кількісний та якісний вплив факторів за рахунок збільшення обсягів факторів виробництва (земля, праці, капітал) і підвищення рівня їхньої ефективності (продуктивності). Дія цих чинників може забезпечувати нарощення економічного потенціалу і зростання сукупної пропозиції. У випадку адекватного збільшення сукупного попиту економічне зростання із можливого переходить у реальне. Збільшення сукупного попиту реалізує спроможність економіки до зростання обсягів ВВП.

Залежно від ознаки характеру зростання виділяють такі типи економічного зростання:

- *інтенсивний*;

- *екстенсивний*;

- *змішаний*.

Для *інтенсивного* типу економічного зростання характерно нарощування виробничого потенціалу шляхом вдосконалення техніки і технологій.

Для *екстенсивного* типу економічного зростання характерно збільшення виробничих потужностей за рахунок збільшення кількості залучених факторів виробництва.

Для *змішаного* типу економічного зростання характерно збільшення виробничих потужностей за рахунок збільшення кількості використовуваних факторів виробництва та вдосконалення техніки і технологій.

Економічне зростання називають *інтенсивним*, якщо воно характеризується випереджувачим зростанням результатів порівняно з факторами виробництва, тобто коли збільшення національного доходу випереджає зростання кількості зайнятих у виробництві і продуктивність праці в країні підвищується. При цьому вихід кінцевої продукції з кожної одиниці залучених у виробництво ресурсів збільшується, жива та уречевлена праця економиться, якість продукції підвищується, ефективність виробництва зростає. У розвинутих країнах збільшення затрат праці забезпечує приблизно третину приросту реального національного доходу, а дві третини припадає на підвищення продуктивності праці

Економічне зростання називають *екстенсивним*, якщо воно характеризується незмінним співвідношенням факторів та результатів виробництва, тобто не змінює середню продуктивність праці і відбувається за рахунок залучення додаткових факторів виробництва – землі, праці і капіталу, якісний і технічний рівні яких залишаються незмінними. Можливості такого розвитку пов'язані з наявністю вільних ресурсів та запасів.

Характеристика факторів економічного зростання наведена на рис.11.1

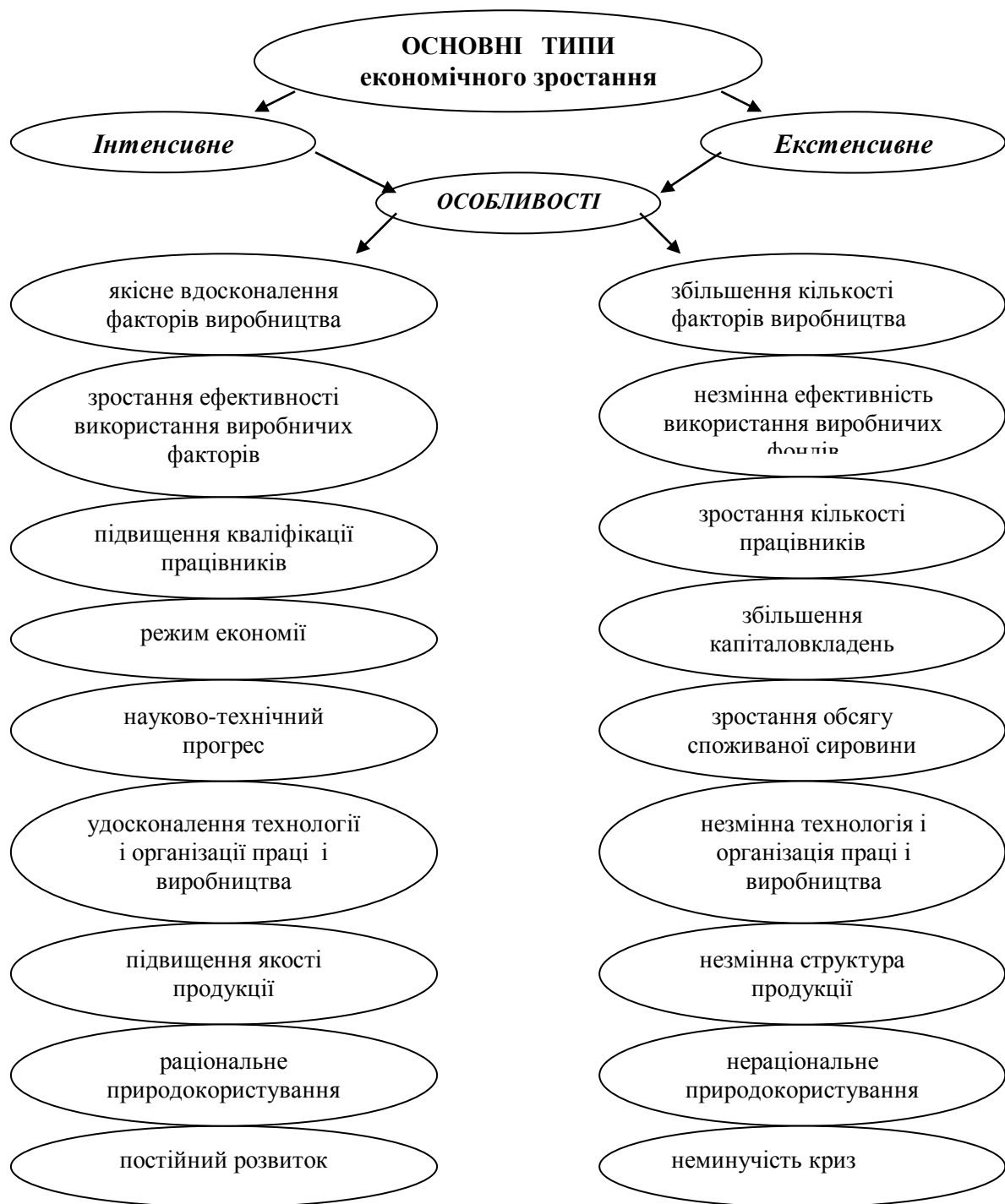

Рис. 11.2. Характерні ознаки основних типів економічного зростання

3. Фактори економічного зростання

Проблемою забезпечення економічного зростання є з'ясування чинників впливу і побудова моделей та механізмів збільшення обсягів валового внутрішнього продукту в довгостроковому періоді, який є критерієм економічного добробуту суспільства.

Темпи та якість економічного зростання залежать від певних чинників зовнішнього та внутрішнього характеру.

Всю різноманітність факторів, які здійснюють вплив на економічне зростання, можна звести до наступних груп:

- базисні фактори або фактори пропозиції;
- фактори попиту;
- фактори розподілу;
- інституційні фактори;
- соціальні фактори;
- культурні фактори;
- релігійні та інші фактори.

Різним етапам розвитку країни відповідають різні чинники економічного зростання та їх структурні комбінації. Кожна країна використовує доступні їй фактори для свого розвитку з врахуванням національних особливостей. Для країн з низьким рівнем розвитку більш характерним є залучення ресурсних факторів економічного зростання, а для розвинутих – інтелектуальних.

Фактори пропозиції забезпечують основу для економічного зростання, безпосередньо діють і впливають на підприємства, виступають зі сторони пропозиції. До них відносять:

- а) кількість та якість природних ресурсів;
- б) кількість та якість трудових ресурсів;
- в) обсяг капіталу країни;
- г) технології;
- д) інновації;
- е) менеджмент.

Всі ці фактори є необхідними складовими здійснення виробничого процесу, визначають можливості фізичного збільшення обсягу продукції, створюють можливості для існування пропозиції товарів у країні.

Природні ресурси – це землі, корисні копалини, енергоносії, водні ресурси, клімат тощо. Більшість країн світу відчувають нестачу природних ресурсів і це спонукає їх до залучення інших факторів економічного зростання. Найцінніший природний ресурс України – орні землі, які займають 68% усіх земель країни. Якщо за площею Україна займає 40-е місце в світі, то за кількістю земельних ресурсів – 21-е місце. Проте рівень їх використання значно поступається розвиненим країнам.

Україна має достатні мінеральні ресурси, серед яких значні запаси вугілля, залізної та марганцевої руди, ртуть, сірка, сировина для виробництва будівельних матеріалів. Надра України містять 4,6% усіх розвіданих корисних копалин світу. Загалом за природно-ресурсним та соціально-економічним потенціалом Україна посідає 5-те місце в Європі та 8-ме у світі, проте, використовуються вони дуже неефективно.

Рекреаційні ресурси знаходяться на узбережжі Чорного та Азовського морів, а також в карпатському регіоні.

Запаси ділової деревини в країні незначні, оскільки рівень лісистості складає 14,2% при середньоєвропейському значенні – 24% і є найменшим у Європі.

Україна забезпечена технічними водними ресурсами, однак, існує дефіцит питної води.

Трудові ресурси - кількість та якість робочої сили, її кваліфікація, мотивація до праці, інтелект – головні чинники економічного розвитку. В Україні в останнє десятиліття чисельність зайнятого населення становила близько 20 млн. чол., а чисельність безробітного населення працездатного віку в межах 1,6 млн. чол. Рівень зайнятості за методологією МОП становив 57,7%, а рівень безробіття - 7,2%.

Наявна в Україні екологічна криза порушує традиційну систему життєзабезпечення нації і є однією з головних причин низького рівня індексу розвитку країни (за рівнем життя, його тривалістю та рівнем освіти). Україна серед інших держав світу посідає позицію у другій сотні (хоча у 1994р – 45. 1997 - 94). Несприятливий екологічний стан довкілля в Україні обумовлює зростання екологічної складової здоров'я на 60-70%.

В результаті комплексної дії несприятливих факторів наша держава займає одне з перших місць в Європі за рівнем смертності і одне з останніх за рівнем народжуваності. За прогнозами вчених-демографів депопуляція населення триватиме і надалі.

Важливим чинником економічного зростання є **підвищення продуктивності праці**, яка служить основою для зростання заробітної плати та підвищення рівня життя працівників.

В свою чергу, продуктивність праці залежить від низки чинників, серед яких:

- якість робочої сили, що визначається збільшенням частки висококваліфікованої робочої сили;
- оновлення, модернізація, реконструкція застарілих основних засобів виробництва;
- стан навколишнього природного середовища, забруднення якого вимагає великих затрат на його відновлення, що відволікає можливі інвестиції в розвиток технологій та інші складові економічного потенціалу.

Капітал як фактор економічного зростання може виступати в двох проявах – натуральному та грошовому. Капітал як виробничі активи (будівлі, устаткування, машини і т.д.) у вигляді засобів та предметів праці обслуговує виробничий процес, і є основою для нарощування виробництва. Капітал як грошові активи, є передумовою залучення інших факторів виробництва. Річне нагромадження обсягів капіталу коливається в межах від 5% національного доходу у слаборозвинутих країнах, і до 25% у багатих країнах, що створює різні можливості для економічного зростання.

Для України характерні низькі темпи нагромадження основного капіталу в економіці та незабезпеченість міжгалузевого перетоку капіталу у сектори економіки, що інтенсивно використовують інновації, хоча частка інвестицій в основний капітал поступово зростає. Проте галузева структура інвестицій залишається в край недосконалою.

На сьогодні найважливішим фактором економічного зростання є використання **технологій** та **інновацій**. Передумовою цього виступає НТП, який призводить до поступового удосконалення та використання у виробництві нової техніки і технологічних процесів. Поступові зміни накопичуються і стають основою революційних перетворень в техніці, технології, матеріалах. Основними напрямками цих перетворень є:

- автоматизація виробництва, заміна машин принципово новими технічними системами, що змінюють положення і роль людини в процесів виробництва;
- комп'ютеризація виробництва, яка перетворює інформатику в новий ресурс, і елемент технологічного процесу;
- відкриття і використання нових видів і джерел енергії – атомної, термоядерної тощо; створення і використання нових видів матеріалів не існуючих у природі із заданими властивостями;
- відкриття і застосування нових «високих технологій»(хімічних, біологічних, лазерних тощо).

Різні країни по різному використовують цей чинник для забезпечення економічного зростання, оскільки можливості використання новітніх технологій виробництва тісно пов'язані з науково-технічною політикою держави, її економічним потенціалом і вимагають відповідного фінансування.

В умовах великомасштабного виробництва виростає значення такого фактору економічного зростання як **менеджмент**. Сучасний менеджмент підвищує ефективність використання усіх видів ресурсів, організовує раціональне сполучення факторів виробництва, забезпечує освоєння нових технологій, вирішує інші важливі функції технічного, економіко-організаційного, соціально-психологічного характеру, які сприяють економічному зростанню.

Вплив **фактора попиту** проявляється в певному рівні сукупних видатків споживачів. Попит формується доходами громадян, які використовуються для споживання, державними витратами, а також попитом на капіталовкладення, що направляються на інвестиції.

Запити споживачів є стимулом для розвитку підприємств та повнішого використання наявних ресурсів. Не завантаження виробничих потужностей сповільнює економічне зростання, оскільки спостерігається недовиробництва продукції.

Економічне зростання в значній мірі залежить від **факторів розподілу**, оскільки дії в цій сфері відображають елементи раціоналізму та справедливості відносин у суспільстві, і у значній мірі впливають на трудову діяльність його членів. Ці фактори проявляють свій вплив як в сфері постачання, так і у сфері виробництва. В умовах недостатності ресурсів економічна політика повинна бути націлена на найекономніше їх використання з метою виробництва найважливіших для суспільства товарів та послуг.

Господарський комплекс України раніше був зорієнтований на важку промисловість, добувні галузі та воєнний комплекс і характеризувався низьким рівнем виробництва продуктів споживання. Структура економіки України характеризується високою часткою сировинних галузей промисловості та високою матеріаломісткістю промислового виробництва.

Значною мірою забезпечення економічного зростання залежить від правильного визначення пріоритетів у державі взагалі і, зокрема, в частині проведення бюджетної політики при направленні коштів бюджету в окремі галузі та сфери.

Деякі фактори мають значний вплив на розвиток виробництва але важко піддаються кількісній оцінці, зокрема кліматичні умови, соціальна, культурна політична атмосфера, релігійні відносини та національні традиції, соціально психологічний клімат тощо. Ці фактори відносяться до нематеріальних і мають якісний характер. Вони здійснюють зовнішній вплив на суб'єкти господарської діяльності.

Інституційний чинник впливу на економічне зростання є одним із найвагоміших. Державні важелі впливу – податкова, кредитна, бюджетна, валютна та інші складові економічної політики, або стимулюють та сприяють економічному зростанню, або навпаки – створюють перешкоди та стримують його.

Економічне зростання залежить від політичного режиму держави. Історія свідчить, що демократичні країни, які забезпечують гарантії прав власності, мають більш впорядковані та цивілізовані принципи, відносини, процедури діяльності суб'єктів господарювання, що стимулює прискорення розвитку їх економіки. І, навпаки, у країнах з недемократичними, не правовими режимами панує невпевненість та невизначеність відносин в економічній, правовій, соціальній та інших сферах, що гальмує їх розвиток.

Значний вплив на економічне зростання має соціальна, культурна і політична атмосфери, що склались в країні. У країнах з високим рівнем розвитку культури, віковими традиціями, національною згуртованістю населення панує позитивна атмосфера для діяльності бізнесу. Всі види діяльності, які сприяють матеріальному успіху, належать до престижних. Праця стає для особи благом, а не покаранням чи «виправними» роботами. Виникає такий чинник економічного зростання як позитивне та добросовісне ставлення до праці, що підвищує її продуктивність.

Вагомим чинником, який може впливати на виробництво, є пануючі релігійні звичаї та обряди, які можуть суттєво обмежувати тривалість робочого дня, або робочого року.

Досить суттєвими можуть бути такі чинники економічного зростання, як політика відкритості економіки, макроекономічна стабільність, забезпечення використання нових технологій.

Разом з тим, існує цілий ряд факторів, які протидіють процесу економічного зростання. До них можна віднести:

- низький рівень доходів населення, що обмежує його попит;
- низька норма нагромадження підприємств, що знижує їх інвестиційні можливості;
- нестабільна соціально-політична атмосфера в країні;

- вичерпування природних ресурсів;
- підвищення рівня екологічних стандартів;
- необґрунтоване державне втручання у ринкові відносини;
- високі податкові та процентні ставки, тощо.

Серед факторів, які негативно впливають на економічне зростання, виділяють:

- корупцію, хабарництво, криміналізацію економіки;
- порушення трудової дисципліни та недобросовісне ставлення до праці;
- витрати робочого часу під час страйків, трудових конфліктів;
- техногенні та природні катаклізми, несприятливі погодні умови.

ТЕМА 12: ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

План

1. Тенденції розвитку світових інтеграційних процесів
2. Вплив інтеграційних процесів на формування ринків товарів, послуг і капіталу
3. Інституційні основи і форми економічної та політичної інтеграції України

Сучасна світова економіка є цілісною взаємопов'язаною системою національних економік, які формують багатокладний економічний простір. Цей простір розвивається на основі впливів з боку міжнародних економічних і фінансових організацій, національних урядів, транснаціональних компаній і фінансово-промислових груп. Така взаємопов'язана світова економіка виникла на зламі ХІХ—ХХ ст., коли вивезення капіталів перетворилося в одну з провідних форм зв'язків між країнами. Наразі до складу світової економіки входять 210 країн, в яких проживає близько 6,3 млрд. осіб. Темпи зростання світового виробництва національного продукту за період 1990 — 2007 років у середньому становлять 4,2 % на рік. Темпи економічного зростання країн Європейського Союзу — 2,0 %, США — 2,0 %, Латинської Америки — 1,8%, Азії— 5,2 %, нових індустріальних країн— 5,2 %, Африки — 3,4 %, Китаю — 7,2 %, України — 5,6 %. Все це свідчить про те, що світова економіка перебуває у стані відносної рівноваги. Лише країни з перехідною економікою демонструють відносно вищі темпи зростання їхнього національного продукту.

1. Тенденції розвитку світових інтеграційних процесів Сучасні тенденції у розвитку світового господарства, які характеризуються глобалізацією економіки, її транснаціоналізацією, інноваційно-технологічною орієнтацією, загостренням екологічних проблем, посиленням торговельно-фінансової та кредитної експансії, зумовлюють гостру необхідність міждержавного регулювання економічних процесів на основі економічної інтеграції.

* **Інтеграція** (лат. *Integer* — повний, цілий, непорушений, об'єднаний) — процес або дії, спрямовані на створення системи з окремих взаємопов'язаних складових, які не є самодостатніми і функціонують лише як елементи підсистеми чи блоки єдиної системи.

Цілісність— це властивість системи, яка означає існування внутрішнього взаємозв'язку між її складовими частинами. Частини системи визначаються через цілі, а цілі, своєю чергою — через складові ланки. Цілісний взаємозв'язок елементів єдиної системи у разі своєї реалізації створює так званий інтеграційний ефект, в основі створення якого є суспільний поділ праці, можливість повніше використовувати наявні ресурси й чинники суспільного відтворення для досягнення відповідних результатів.

Одна з найважливіших цілей економічної інтеграції — використання переваг міждержавного поділу праці, спеціалізації і кооперування виробництва для досягнення загальних стратегічних і поточних інтересів країн, що інтегруються. У зв'язку з цим треба відзначити особливу роль регіональних інтеграційних об'єднань.

Аналіз світового досвіду регіоналізації господарства показує, що формування замкнених регіональних угруповань може призвести до неефективного функціонування національних економік. Водночас регіональні об'єднання, відкриті для співробітництва з іншими групами, здатні забезпечити раціональніший розвиток економіки країн-учасниць таких об'єднань і можуть успішно сприяти поступовому формуванню свого роду федеративних і конфедеративних утворень, що відповідає сучасним світовим тенденціям.

Наразі в регіональній інтеграції вбачають шлях до розвитку своєї економіки та зміцнення міжнародних позицій не лише малі, а й великі світові країни, такі як США, Німеччина, Великобританія, Франція.

У світі нараховується уже близько десяти великих економічних об'єднань суверенних країн. Серед них історично першим, який послідовно створювався протягом останніх 56 років (1951 — 2007) є Європейський Союз, до складу, якого входять 27 країн Західної і Центральної Європи. Успіх європейської інтеграції підхопили і на американському континенті. З 1 січня 1994 року набрала чинності угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі НАФТА, яка об'єднує США, Мексику і Канаду з їхніми великими територіями і потужним економічним потенціалом.

До 1994 року остаточно сформувалася організація Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), яка передбачає до 2020 року створити одну з найбільших у світі зон вільної торгівлі, яка опиралася б насамперед на економіки США та Японії. Розвиваються інтеграційні процеси в Центральній та Південній Америці. Утворення Митного союзу і зони вільної торгівлі мають за мету пакт "*Меркосур*", укладений в 1991 році між Аргентиною, Бразилією та Уругваєм, до якого пізніше приєднався Парагвай. Проводиться робота щодо створення Африканського спільного ринку. До 2025 року передбачається утворити Африканське економічне співтовариство із спільним парламентом і спільною для усього континенту валютою.

Нині у світі функціонують 85 регіональних і торговельно-економічних угод та домовленостей. Реальну інтеграцію здійснюють такі міжнародні організації, як ЄС, НАФТА, ОПЕК. У більшості регіонів Центральної та Південної Америки, Західної і Південної Азії, а також Африки регіональне співробітництво починає набирати темпи, не зважаючи на те, що країни цих регіонів усе ще мають низький та різко відмінний науково-технологічний, виробничо-економічний і соціально-культурний потенціал, різне нормативно-правове законодавство, обмежені фінансові засоби, низьку конкурентоспроможність продукції та чимало інших вад.

Проте треба зазначити, що створення зон вільної торгівлі не вносить принципових змін у світову економіку. Об'єднання країн в економічні блоки не означає незаперечного процесу в реалізації ідей вільної торгівлі чи капітуляції перед протекціоністичними принципами. Дилема "*вільна торгівля чи протекціонізм*" не зникає. Вона переноситься на інший рівень зовнішньоекономічних відносин, де формується рішення про вибір економічної політики групи держав стосовно "третіх країн". Зовнішньоекономічний товарообмін набуває дедалі більшого впливу на соціально-економічний розвиток будь-якої країни.

2. Вплив інтеграційних процесів на формування ринків товарів, послуг і капіталу

У поняття загальних ринків входять ринки факторів виробництва, споживчих товарів і позичкового капіталу, що є в обігу в торгівлі, фінансово-кредитній системі, на ринках цінних паперів і капіталу.

Передумовами існування сучасного світового ринку завжди є міжнародний поділ праці і взаємовигідність обміну. Для того, щоб країна могла торгувати на світовому ринку, вона мусить мати: експортні ресурси, тобто запаси конкурентоспроможних товарів і послуг, що мають попит на світовому ринку, валютні чи інші засоби оплати імпорту, а також розвинуту зовнішньоторговельну інфраструктуру: транспортні засоби, складські

приміщення, засоби зв'язку та інші компоненти, необхідні для забезпечення процесу товарообороту.

Два зустрічні потоки товарів і послуг утворюють експорт і імпорт кожної країни. Експорт — це продаж і вивезення товарів за кордон, імпорт — купівля і ввезення товарів із-за кордону. Різниця вартісних оцінок експорту й імпорту утворює торговельне сальдо, а сума цих оцінок — зовнішньоторговельний оборот. На світовому ринку, як і на будь-якому іншому, формуються попит і пропозиція, підтримується намір до ринкової рівноваги.

Рівень участі тієї чи іншої країни у формуванні світових ринків товарів і послуг, праці і капіталу визначається деякими показниками, зокрема:

- коефіцієнтом відносної експортної спеціалізації E_{cn} :

$$E_{cn} = E_k / E_c$$

де E_k — частка товару в експорті країни; E_c — частка аналогічних товарів у світовому експорті.

Коефіцієнт E_{cn} дає можливість визначити коло галузей, що визначають рівень спеціалізації даної країни. Якщо $E > 1$, то галузь-виробник можна віднести до міжнародно спеціалізованої;

- експортною квотою E_{kv} , що показує рівень відкритості економіки країни для зовнішньоекономічних відносин і розраховується так:

$$E_{kv} = E / ВВП$$

де E — вартість експорту; $ВВП$ — валовий внутрішній продукт (або $ВНП$ — валовий національний продукт).

Аналітичні розрахунки показують, що піднесення рівня експортної квоти свідчить про розширення участі даної країни в міжнародному поділі праці.

Рівень розвитку країни відображає також показник результатів виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП). Він розраховується за доходами, витратами і виробництвом продукції в єдиній валюті за поточними або незмінними курсами.

На сучасному етапі світовий ринок, ураховуючи ринок продовольства формується як сфера діяльності трьох основних груп країн: - розвинутих, - тих, що розвиваються і - країн із перехідною економікою. Стан економічних зв'язків і рівень розвитку ринків товарів між країнами традиційно оцінюється показником їх взаємного товарообміну. Однак такий підхід не враховує роль міждержавного обміну товарами як важливого чинника впливу на ВВП, а також національний бюджет держав. Тому при аналізі досягнутих результатів взаємної торгівлі зацікавлених країн треба неодмінно враховувати загальноекономічну ситуацію, яка встановлюється на час виконання аналітичних розрахунків. Переорієнтація міждержавного товарообміну впливає на рівень і динаміку ВВП та його складові частини. Параметри цього впливу визначаються з рівняння, що описує розподіл ВВП:

$$ВВП = C + B + K + E - I,$$

де C — споживання домашніх господарств; B — споживчі доходи (видатки) Державного бюджету; K — національні інвестиції; E — експорт; I — імпорт.

Порівняння результатів розрахунків за цією рівністю показує, що зовнішньоторговельний обмін може збільшувати чи зменшувати величину ВВП. Рівень і структура ВВП певною мірою формують і різні види попиту не лише на експортну й імпортну складові, а й на товари масового споживання, платні послуги населенню, інвестиції в основний капітал, а також на продукцію виробничо-технічного й технологічного призначення.

Ринок успішно функціонує там, де пропорційно розвиваються усі його інститути та інструменти, тобто банківсько-кредитна сфера, фінансовий сектор, грошовий і фондовий

ринки. їхній рівень повинен відповідати потребам розвитку ринкових відносин, пропорціям попиту і пропозиції на ринках товарів, праці і капіталу.

Розвиток інтеграційних процесів завжди впливає на підтримку таких форм інвестиційної діяльності, які забезпечують:

- > *по-перше*, зростання експорту товарів і послуг в інші країни;
- > *по-друге*, стабільний імпорт дефіцитних товарів і послуг переважно тих видів, що їх не виробляють на вітчизняних підприємствах;
- > *по-третє*, підвищення конкурентоспроможності виробничого, технологічного і наукового потенціалу, у тому числі за рахунок кооперації із зарубіжними партнерами, створення спільних підприємств і транснаціональних компаній.

Такі інвестиційні заходи, якщо їх здійснювати на взаємовигідній основі, дають змогу збільшувати міждержавний товарообіг і стабілізувати зростання ВВП. Сьогодні економічна інтеграція не може здійснюватися директивними методами, її прискорення повинно орієнтуватися на реальні економічні інтереси, отримання взаємної вигоди за дотримання рівноправних відносин сторін, що не допускають обмеження національних суверенітетів.

3. Інституційні основи і форми економічної та політичної інтеграції України

Економічна інтеграція України у світове господарство має забезпечуватися високою продуктивністю виробництва і праці, ефективністю виробництва національного продукту, якістю і конкурентоспроможністю продукту та послуг. Це означає, що найпріоритетнішим є створення правових, політичних, економічних, фінансових, торговельних передумов для припливу національних та зарубіжних інвестицій, подолання корупції, організованої злочинності, прозорості руху грошей і товарів задля активізації економічного зростання.

Сучасна економіка країн світу має тенденцію до об'єднання зусиль задля створення сприятливих умов зростання виробництва та розв'язання соціальних проблем. Процес інтеграції — необхідність, позаяк національні інтереси задовольняти лише власними зусиллями практично неспроможна жодна країна, навіть високорозвинута. Власне високорозвинуті країни стали такими завдяки активізації зовнішньої торгівлі, міжнародної співпраці в подоланні політичних, правових, економічних бар'єрів задля зближення позицій щодо економічної інтеграції.

Кожна країна розвивається на основі своїх національних традицій, конституції, підконституційних законів, системи державотворення господарювання, спеціалізації виробництва і намагається захищати та зберігати свою національну самобутність. Процес же інтеграції потребує визнання окремими країнами, що мають намір до економічного об'єднання, спільних вартостей, на основі яких можливе таке об'єднання. Це означає, що економічна інтеграція повинна будуватися на основі визнаних країнами-учасниками об'єднувальних принципів.

Принципи економічної інтеграції. Що стосується принципів міжнародної економічної інтеграції, то вони мають насамперед визначати загальнолюдські вартості, які є прийнятними для кожної країни-учасниці інтеграційної групи. Це означає, що кожна з них має визнавати і запроваджувати загальнолюдські цінності насамперед у своїй країні, а також у міжнародних відносинах. Принципи, спільні для всіх учасників інтеграції стосуються найважливіших аспектів життєдіяльності людини і країни загалом. Ці принципи можна звести в такі групи:

- **свобода людини:** *забезпечення природних прав людини на життя, освіту, професію, підприємництво, переміщення та багато інших прав, що дають можливість людині пізнавати світ, себе, брати участь у тих видах діяльності, які їй до вподоби та приносять засоби для життя;*

- **розбудова правової держави:** *власне правова держава має забезпечити реалізацію людиною її природних прав і свобод; сутність правової держави зводиться до створення конституції та підконституційних законів країни, які не регламентують (визначають) поведінку людини (що можна робити, а чого не можна), а захищають природні права і*

свободи людини у тому числі право на оплату праці, свободу слова, вираження своїх політичних, ідеологічних, релігійних переконань тощо;

- **створення вільної економічної системи:** це важливий принцип міжнародної економічної інтеграції, оскільки він передбачає вільний рух товарів, праці, капіталів між країнами. Його основними характеристиками є:

■ економічна свобода людини-виробника і людини-споживача, тобто кожен обирає вид діяльності та де і на що витратити свої доходи;

■ пріоритет приватної власності на капітал і результати виробництва; приватна власність визначає економічні інтереси власника і є рушійною силою ділової активності, продуктивного та ефективного виробництва загалом;

■ звуження вертикальної (директивної) системи управління аж до її ліквідації та поширення горизонтальної економічної політики задля активізації ділових відносин між власниками, виробниками, банками, торговельними організаціями та іншими рівноправними суб'єктами господарювання;

■ лібералізація руху товарів, праці й капіталу: у цьому аспекті якраз закладені основи вільної економіки та й цілі міжнародної економічної інтеграції загалом; кожна країна-учасниця інтеграції отримує можливості розширювати межі ринків для своїх товарів, руху праці й капіталу та створювати передумови для руху тих самих товарів, праці й капіталу на її території з інших країн.

Досвід розвинутих інтеграційних груп показує, що реалізація цих принципів приводить до відносного вирівнювання рівнів економічного розвитку тих країн-учасниць, які відзначалися невисоким рівнем розвитку. Очевидно, що інтеграція на рівнопартнерських засадах має позитивний вплив на розвиток країн-учасниць.

Проблеми інтеграції України у світову економіку стосуються дотримання практично всіх трьох груп названих принципів. Сьогоднішня Україна проходить етап подолання стереотипів розбудови економічної системи, які сформувалися у період соціалістичного господарювання. Очевидно, що Україні насамперед треба позбутися стереотипів минулого і формувати стереотипи мислення людей вільного суспільства.

Ідеологія, держава і економіка не повинні бути метою, якої належить досягти, вони — лише засіб досягнення поставлених цілей: свободи людини і нації, захисту прав і соціального стану людей, легального отримання належних доходів грішми, забезпечення гідного людини рівня життя та ін. З огляду на це вибір національної ідеології має бути обґрунтований *чинниками*, що уможливають формування відповідного національно-політичного, національно-економічного і національно-соціального мислення усіх громадян країни, зокрема такими, як:

1) *об'єктивні закони економіки і суспільства*, передусім - закон господарської збалансованості, дотримання вимог якого забезпечує збалансованість національних економічних, політичних та соціальних пропорцій і стабільність усього суспільства; - закон товарообміну, що спонукає виробника до забезпечення конкурентоспроможності його товару, а споживача — до його платоспроможності; - закон товаровиробництва, дотримання якого уможлиблює відшкодування витрат виробництва та отримання валового внутрішнього продукту в його натурально-вартісній і грошовій формах для національних потреб;

2) *національне мислення* як результат самопізнання кожної людини і нації загалом щодо її ставлення і сприйняття нею вартостей політичної, економічної, ідеологічної, соціальної свобод і засобів їх досягнення.

3) *національні інтереси* (політичні, державні, економічні, міжнаціональні відносини, необхідні для національного самовідтворення і входження України до міжнародних політичних, економічних, фінансових, торговельних організацій і союзів).

4) *національно-громадянське суспільство* з розвинутою політичною демократією і соціально орієнтованою ринковою економікою — державно-організована нація, для якої пріоритетними є національні та загальнолюдські вартості у сфері державотворення (правова держава), економічної свободи людини, розвитку національних і культурних

надбань представниками різних етнічних груп. Суто громадянського суспільства не існує, позаяк жодна країна не має громадянської конституції, а має державну (національну) конституцію за ознаками титульної нації, тому суспільство цієї країни є національно-громадянським. Сутність такого суспільства реалізується за дотримання загальнолюдських вартостей співжиття. Підтвердженням того є досвід розвинутих країн, економічна система яких забезпечує високу зайнятість населення і добробут усіх членів суспільства.

Інститути і форми економічної інтеграції. Реалізація питань інтеграції України у світову економіку неможлива без відповідної ідеології, політики та управлінських структур з обґрунтованим розподілом їхніх функцій і повноважень. Проблематика міжнародної економічної інтеграції України має бути в полі зору Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України.

Насамперед усі зазначені органи центральної влади України повинні усвідомлювати, що економічну інтеграцію треба здійснювати не задля самої інтеграції як такої, тим паче не з ким завгодно. Інтеграція має забезпечити вирішення питань, що стосуються національних інтересів України:

- > *по-перше*, збереження і зміцнення національного суверенітету України і недоторканності її території;
- > *по-друге*, формування і розвиток української нації на основі ідеології і політики національної демократії, незалежно від Етнічного складу нації та створення в Україні національно-громадського суспільства;
- > *по-третє*, розвиток і розбудова правової демократичної держави з усіма свободами та атрибутами з чесною владою, якій народ довіряє;
- > *по-четверте*, створення ліберальної ринкової економічної системи, фінансового механізму з тенденціями планомірного зростання національного продукту і добробуту народу загалом.

Національні інтереси України мають бути усвідомлені чиновниками насамперед центральних органів влади і бути в основі формування єдиної політичної, ідеологічної, економічної та соціальної політики.

Національні інститути економічної інтеграції. До них відносять органи влади всіх рівнів. Особливу роль у вирішенні питань міжнародної економічної інтеграції відіграють центральні органи влади, позаяк їх формують політичні сили різної ідеологічної орієнтації. Стає очевидним, що національні інтереси України повинні бути пріоритетними, мати верховенство над ідеологіями і ґрунтуватися на одній ідеології — національній демократії.

До національних інститутів економічної інтеграції відносять:

- *Інститут Верховної Ради України.*
- *Інститут Президента України.*
- *Інститут Кабінету Міністрів України.*

Інститути і форми міжнародної економічної інтеграції. Міжнародна економічна інтеграція відбувається у межах як кожної з основних груп країн, так і між окремими країнами з різних груп. Загалом міжнародна економічна інтеграція означає процес поступового зближення і взаємодії національних економік двох і більше країн, спрямованих на створення єдиного між ними господарського механізму при збереженні кожного власного політичного суверенітету. Вважають, що міжнародна економічна інтеграція є найважливішою формою процесу інтернаціоналізації технологічного способу виробництва. Це зумовлено тим, що вона охоплює такий важливий механізм економічної системи, як господарський механізм, у якому є не лише базисні, а й надбудовні елементи суспільно-економічної системи. Врешті-решт міжнародна економічна інтеграція поширюється на всі надбудовні підсистеми міжнародних відносин: правові, політичні,

ідеологічні, соціальні, культурні, національні тощо, що приводить у перспективі і до політично-військової інтеграції.

На сьогодні в межах світового господарства налічується близько 100 інтеграційних економічних систем.

Фінансові інститути і форми інтеграції. Для України, так як і для будь-якої іншої країни з перехідною економікою, входження у світове господарство є одним з найважливіших завдань. Його реалізація потребує повноцінної участі держави в міжнародних економічних організаціях. Практика показує, що міжнародні організації можуть надати Україні ефективну допомогу в перебудові економіки на ринковий тип. На сьогодні Україна є членом багатьох міжнародних фінансових організацій:

- *Міжнародного валютного фонду (МВФ), до якого Україна вступила у квітні 1992 р.;*

- *Світового Банку Реконструкції та Розвитку, ресурсами якого користується Україна;*

- *Європейського Банку Реконструкції та Розвитку, з яким досить успішно співпрацюють українські банки та підприємства.*

Торговельні інститути і форми інтеграції. Україні вкрай важливо інтегруватися у систему міжнародної торгівлі. Наймасштабнішою є Світова Організація Торгівлі (СОТ), або ВТО (Всесвітня Торговельна Організація). України. В 2008 році Україна стала членом цієї торговельної системи.

Господарські інститути і форми інтеграції. Це найвищі форми міжнародної економічної інтеграції. Вони сформовані практично на всіх континентах світу. Країни шукають таких форм співробітництва у сфері економіки, які сприяли б економічному зростанню і мінімально обмежували політичний суверенітет. Україна має вибір щодо міжнародної економічної інтеграції, але мусить політично, ідеологічно та економічно визначитися. Інтеграція за декількома векторами практично нереальна.

Співдружність Незалежних Держав (СНД). Цю інтеграційну групу складають практично сьогодні незалежні держави, що були у складі СРСР, крім країн Балтії. В Україні є прихильники і лобісти саме цього вектора економічної й політичної інтеграції України.

Європейський Союз (ЄС). До складу ЄС сьогодні входять 27 країн Західної і Центральної Європи та Балтії. Ця інтеграційна група формувалася з початку 1950-х років і набула найвищої економічної форми, тобто створивши валютний союз та запровадивши єдину валюту — євро.

Інші інтеграційні групи є на азійському, американському, африканському континентах, але вони ще не набули такої форми, як ЄС.

Країни-учасниці інтеграції усвідомлюють і дотримуються принципу, що економічна інтеграція не може супроводжуватися політичною, юридичною та іншими видами інтеграції у сфері надбудови, тим паче посилено. Учасники інтеграційної групи можуть лише з урахуванням своїх національних інтересів делегувати ухвалення окремих законів органом управління цього об'єднання.

Передумови і шляхи міжнародної економічної інтеграції. Створення інтеграційних об'єднань є одним із засобів розв'язання господарських проблем, який дає змогу колективними зусиллями прискорити соціально-економічний розвиток, підвищити рівень життя населення.

Орієнтиром для вибору вектора інтеграції для України є інтеграційні процеси в Європі.

Тенденція до утворення світового господарства, інтернаціоналізації економіки діє у всіх країнах світу.

*** Світове господарство (світова економіка)** — сукупність національних економік, їх виробничих, торговельних, кредитних, науково-технічних, фінансових та

інших організаційних утворень і підприємств, об'єднаних міжнародним поділом праці, і відповідна система міжнародних економічних відносин.

Світова економіка розвивається на основі об'єктивних економічних законів (законів товаровиробництва і законів товарообміну), що визначають її загальні риси: - *стимулювання виробництва та якості продукції*; - *конкуренція на товарних ринках*; - *вивезення капіталів*; - *концентрація виробництва тощо.*

Основними принципами розвитку світової економіки є ефективність виробництва товарів (робіт і послуг) і гуманізація суспільних відносин.

З відновленням незалежності Україна проводить курс на поступове зближення з європейським і світовим співтовариством, на входження до світової економічної системи ринкового типу. Однак інтеграція України в систему світогосподарських зв'язків є складна. Це пояснюється тим, що, по-перше, країни з економікою ринкового типу розвивалися на основі приватної власності, створили відповідно до своїх потреб національне самодостатнє господарські механізми, установили і збалансували зв'язки з іншими країнами. По-друге, господарство України, сформоване на основі суспільної власності, було практично відірване від економіки ринкових країн, мало відповідний механізм управління, виробництва і розподілу. З огляду на це інтегрування економіки України у систему світової економіки потребує певного часу й переорієнтації відповідно до вимог, що впливають з передумов такої інтеграції.

Ці передумови поділяють на: *-політико-правові, -економічні, -соціально-культурні, -інфраструктурні.*

Політико-правові передумови. Для скорішої інтеграції України в систему світової економіки необхідні політико-правові передумови всередині країни і відповідне ставлення світового співтовариства. Такими передумовами є:

- *політичне визнання України.*
- *забезпечення територіальної цілісності й створення адекватної системи національної безпеки.*
- *побудова демократичної держави.*
- *незаперечне виконання міжнародних зобов'язань, зокрема у царині прав і свобод людини;*
- *розроблення відповідного законодавства і вироблення ефективних механізмів та інструментарію його дотримання.*

Економічні передумови. Входження України до системи світової економіки потребує докорінного реформування господарської системи — надання їй економічних рис, характерних для інтегрованих у світову систему національних економік. Цей процес складний і тривалий, позаяк охоплює реорганізацію відносин власності, структури виробництва, системи розподілу, створення ринкової інфраструктури та ін. Реалізація цих завдань можлива за:

- *забезпечення економічної та інституційної підтримки національного суверенітету;*
- *оцінки економічного потенціалу і визначення напрямів структурної перебудови;*
- *розроблення і забезпечення реалізації обґрунтованої програми переходу до ринкових відносин з пріоритетом роздержавлення і приватизації, соціального захисту населення;*
- *оцінка експортного потенціалу, вироблення експортно-імпоротної стратегії та адекватного механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності;*
- *стабілізації національної грошової одиниці та її включення до системи міжнародних розрахунків;*
- *розв'язання проблеми зовнішньої заборгованості і розподілу активів колишнього СРСР переговорним чином.*

Соціально-культурні передумови. Престиж країни залежить не лише від політики держави, а й від внеску в розвиток країни конкретних виробників, діячів культури і мистецтва,

спортсменів, науковців, представників наукових меншин, тощо. З огляду на це, в Україні варто забезпечити такі соціально-культурні передумови:

- *формування почуття національної гідності, створення умов для соціально-культурної життєздатності національних меншин України;*
- *створення сучасної, зорієнтованої на світові пріоритети системи народної освіти;*
- *розвиток контактів з українцями, які проживають за межами України.*

Інфраструктурні передумови. Для розвитку національної економіки та її входження до світової економічної системи недостатньо відповідного виробничого потенціалу. Треба мати виробничу та соціальну інфраструктуру, які відповідали б світовому рівневі. Отже, розвиток світогосподарських зв'язків передбачає таких інфраструктурних передумов:

- *вдосконалення транспортних комунікацій (морських, наземних, повітряних) для нормальної життєдіяльності суверенної держави.*
- *розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних систем з їх включенням до міжнародних систем.*

Україна, хоч і повільно, розвиває свою систему інформації, вводить її до міжнародних інформаційних систем. У перші роки незалежності Україна практично не була інтегрована в міжнародні економічні організації, залишилася сам на сам з тяжкими наслідками економічної кризи, значною мірою успадкованої від колишньої командно-адміністративної системи господарювання.

Вибір економічної інтеграції для України . За рівнем економічного розвитку сучасну Європу можна поділити на три економічні зони:

1. Зона ринкової економіки. Охоплює країни Західної Європи. Характерним для неї є відкритий рух капіталу, товарів, послуг, пошук праці, вибір місця проживання.

Господарські системи цих країн характеризуються високим рівнем технологій в обробних галузях, великою часткою цих галузей у ВВП, високою продуктивністю, етикою праці, ефективністю капіталовкладень, розвинутою конкуренцією, відповідністю макроекономічних показників, що сприяє зближенню національних економічних систем.

2. Зона першої стадії ринку. До неї входять країни Центральної Європи і Балтії. Тут відносно регламентовано переміщення капіталу, товарів, послуг, пошук праці тощо. Для економічних систем цих країн характерні невисокий рівень технологій обробних галузей, продуктивності, етики праці, ефективності капіталовкладень, конкуренції, готовності до економічної інтеграції.

3. Зона передринкової стадії. Охоплює країни Східної Європи. У ній відносно регламентований, інколи стихійний і нерегульований рух капіталу, фінансів, товарів, послуг, пошук праці тощо. Господарські системи країн цієї зони мають низький рівень обробних галузей у ВВП, а також технологій, продуктивності праці, ефективності капіталовкладень, етики праці, конкуренції та готовності до економічної інтеграції з країнами зони ринкової економіки.

На розвиток інтеграційних процесів у Європі значно вплинули економічні та політичні чинники. Для багатьох країн Західної Європи платформою для зближення є економічні інтереси. Країни Східної Європи перебувають під політичним впливом Росії, яка визначила пріоритет політичного зближення. Країни Центральної Європи, що раніше зазнавали політичного впливу Росії і, отже, були залучені до політичної інтеграції під її егідою, після розпаду світової соціалістичної системи задекларували політичну й економічну інтеграцію з країнами зони ринкової економіки. Отже, інтеграційні процеси в теперішній Європі також можна систематизувати за трьома групами:

■ *Західна Європа, основними характеристиками якої є:*

- *європейська інтеграція у формі Європейського Союзу;*
- *військова інтеграція у формі Північноатлантичного блоку (НАТО);*
- *політична інтеграція, яка в майбутньому можлива у формі конфедерації або федерації Європи, політично об'єднаної в єдиному державному утворенні;*

■ *Центральна Європа, визначальними характеристиками якої є:*

- співпраця і партнерство у формі об'єднання Центральноєвропейської ініціативи, яке має на меті координацію економічних і політичних дій країн;
- військова інтеграція у формі Північноатлантичного блоку;
- економічна інтеграція у формі асоційованого членства в Європейському Союзі;

■ *Східна Європа, основними характеристиками якої є:*

- політична інтеграція у формі Співдружності Незалежних Держав (СНД);
- військова інтеграція у формі договору країн СНД про координацію заходів оборонного характеру;
- економічна інтеграція (задекларована, але не розвинута).

Україна перебуває у зоні передринкової стадії, в якій домінує вплив політичної інтеграції з Росією.

Отже, вона повинна зробити свій вибір.

Вибір перший: Співдружність Незалежних Держав.

Питання про напрям економічної інтеграції дискутувалося відразу після відновлення незалежності України, але остаточного рішення не ухвалено. Відсутність консенсусу між політичними силами різної орієнтації не лише не дає змоги визначити цей напрям, а й перешкоджає кардинальним економічним реформам.

У вересні 1993 р. під час розгляду питання про підписання договору про створення СНД, було висловлено різні думки: від повної підтримки до категоричного заперечення. Наголошувалося, що багато статей проекту договору суперечить Конституції України, її законодавству, міжнародному праву; що встановлення економічних відносин передбачене договором про створення СНД, іншими документами, і положення треба виконувати; що нема потреби створювати надбудовні, координуючі й керівні органи. Підсумком дискусії стало ухвалення рішення про приєднання України до економічного договору в межах СНД як асоційованого члена.

Українське керівництво стоїть на позиції пріоритету економічної, а не політичної інтеграції у межах СНД. Упродовж всіх років незалежності Україна здійснювала політику зближення країн СНД через рівноправну економічну співпрацю. Вона поставила питання про створення у межах СНД зони вільної торгівлі як першої фази міжнаціональної економічної інтеграції (з того починали інтеграцію країни ЄС). Але у вересні 2003 р. підписано Угоду про єдиний економічний простір.

Вибір другий: Європейський Союз.

Україна з 1993 р. розпочала офіційні переговори з країнами Заходу про залучення до процесу європейської інтеграції. В березні 1994р. сторони виробили остаточний варіант Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС, яка була парафінована Брюсселі і підписана Президентом України. Україна стала першою з країн СНД, що підписала таку угоду.

Угода закладає цілком нові засади економічних відносин між Україною і ЄС на принципах ринкової економіки, яка враховує особливості існуючого економічного стану України, а також новий характер ЄС. Вона передбачає поліпшення доступу України до ринків Західної Європи на основі принципу найбільшого сприяння; містить положення, пов'язані з лібералізацією торгівлі й створенням стабільніших і передбачуваних умов комерційної діяльності, у тому числі скорочення кількісних обмежень, а також особливі положення про захисні заходи і антидемпінгові процедури, забезпечення чесної конкуренції

Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС заклала підвалини для ділової та інвестиційної діяльності на територіях партнерів; для заснування компаній та їх діяльності; для лібералізації руху поточних платежів і капіталів, пов'язаних із прямими інвестиціями. Україна і ЄС мають намір співпрацювати в поетапній реалізації положень про вільне переміщення товарів, послуг та капіталів.

Цей документ відкрив шлях до інтеграції України в широкий європейський економічний простір, а отже — у світову економіку.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Башнянин Г.І., Загорський В.С., Медведєв В.С., ін. Ринкова економіка. – К.: ІСДО, 1996.
2. Бункина М.К. Национальная экономика. – М.: Дело, 1997.
3. Гринів Л.С., Кічурчак М.В. Національна економіка: Посібник. – Львів, 2008.
4. Заблоцький Б.В. Національна економіка: Підручник.- Львів.: В-во «Новий світ - 2000», 2009.
5. Заблоцький Б.В. Перехідна економіка.- К.: Академвидав, 2004.
6. Заблоцький Б.В. Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка. К.:Академія, 2002.
7. Конституція України. Коментар основних положень Конституції України щодо захисту прав та свобод людини і громадянина / Упорядник М.І. Хавронюк. - К.: Літера, 2006.
8. Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю. Державне управління: Навчальний посібник. – К.: «Знання-Прес», 2003.
9. Манків Н.Грегорі. Макроекономіка: Підручник для України. – К.: ОСНОВИ, 1994
10. Мочерний С.В., Устенко О.А., Фомішин С.В. Політична економія: навчальний посібник. / Херсон: «Видавництво Дніпро», 2002.
11. Національна економіка: Підручник. / За ред.. проф., к.е.н. П.В. Круша. - К.: Каравела, 2008.
12. Национальная экономика: Учебник. / Под общей редакцией акад. РАЕН В.А. Шульги. – М.: Изд-во Рос. экон. акад., 2002.
13. Ойкен В. Основы национальной экономики. – М.: «Экономика», 1996.
14. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал України. – К.: Либідь, 1994.
15. Юсупов К.Н., Янгиров А.В., Таймасов А.Р. Национальная экономика: Учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2008.

Додаткова література

1. Закони України // Урядовий кур'єр. – 1992, 1993.
Про банки і банківську діяльність.
Про власність.
Про зайнятість населення.
Про зовнішньоекономічну діяльність.
Про інвестиції.
Про працю і її оплату.
Про приватизацію майна державних підприємств.
2. Адам Сміт. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй – К.: Port – Royal, 2001.
3. Інноваційна складова економічного розвитку / Відп. ред. Л.К.Безчасний. –К.: ІЕ НАПУ, 2000.
4. Історія економічних вчень. (Сучасна економічна думка): Навч. посіб. / За заг. ред. Мочерного С.В – Львів: Новий світ – 2000, 2004..
5. Перехідна економіка: Підручник / В.М. Геєць та ін. – К.: Вища школа, 2003.
6. Регіональна економіка: Навчальний посібник / За ред.. Я.Б. Олійника. – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2007.
7. Регіональна політика України / За ред. Н.Г. Курдюкової. – К.: Наук. думка, 1995.
8. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка України: Навч. посібник / За ред.. Л.Г. Чернюк: - К.: Центр навчальної літератури, 2006.
9. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал України. – К.: Либідь, 1994.
10. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Державний комітет статистики України. –К.: Консультант, 2008.
11. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ТЕМА 1. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ	5
ТЕМА 2. ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ ТА БАЗИСНІ ІНСТИТУТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	16
ТЕМА 3. ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА СОЦІАЛЬНО- РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ	34
ТЕМА 4. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	40
ТЕМА 5. ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	48
ТЕМА 6. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	55
ТЕМА 7. ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ	68
ТЕМА 8. ДЕМОКРАТІЯ, ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК	75
ТЕМА 9. СТРУКТУРНА ПЕРЕБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	88
ТЕМА 10. ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	105
ТЕМА 11. ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	112
ТЕМА 12. ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО	121
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	131

Навчальне видання

Світлана Вікторівна Гринчуцька

“НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА”

Конспект лекцій

для студентів за спеціальностями напряму підготовки
0501 „Економіка і підприємництво”
всіх форм навчання

Здано у видавництво

Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк на різнографі.

Ум.- друк. арк. 8,3

Віддруковано у ПМП “Тайп”.

м. Тернопіль вул. Чернівецька, 44